

Jernej Kotar

Deželni glavarji na Kranjskem v srednjem veku

KOTAR Jernej, dr., kustos, asistent, Narodni muzej Slovenije, SI-1000 Ljubljana, Prešernova cesta 20, Jernej.Kotar@nms.si

Deželni glavarji na Kranjskem v srednjem veku

Deželni glavar je kot namestnik deželnega kneza predstavljal vrh deželnoknežje upravne ureditve. Na Kranjskem zametki urada segajo v prvo polovico 13. stoletja, a je stalen postal šele od srede dvajsetih let 14. stoletja. Deželni glavarji so izhajali iz vrst uglednega plemstva in so morali v vladarjevem imenu izpolnjevati raznovrstne naloge. Srednjeveške urade so posebej nosilci, zato jih je treba preučevati na osnovi prozopografskih študij. Glede na to, da so dosedanje raziskave za Kranjsko prinesle netočne in nepopolne rezultate, je namen prispevka na podlagi virov odpraviti napake in predstaviti historiat deželnega glavarstva, deželne glavarje ter njihove pravice, naloge in pristojnosti.

Ključne besede: Kranjska, srednji vek, deželnoknežja uprava, deželni glavar, plemstvo

KOTAR Jernej, PhD, Curator, Assistant, National Museum of Slovenia, SI-1000 Ljubljana, Prešernova 20, Jernej.Kotar@nms.si

Provincial Governors of Medieval Carniola

Being a deputy of the territorial prince, the provincial governor helmed the provincial administrative organization. In Carniola, the early beginnings of this office date back to the first half of the 13th century, but it was only after the mid-1320s that it became permanent. Provincial governors came from the ranks of well-respected nobility and had to carry out various tasks on behalf of the ruler. Medieval offices were personified by their respective office holders; consequently, they should be explored by means of prosopographic studies. Bearing in mind that research on Carniola conducted thus far brought about inaccurate and incomplete results, the article aims to correct these mistakes by means of sources, as well as demonstrate the history of the provincial office, provincial governors and their rights, tasks and competence.

Keywords: Carniola, the Middle Ages, provincial administration, provincial governor, nobility

Uvod

Raziskave srednjeveške deželnoknežje uprave na Kranjskem so v primerjavi z avstrijskimi deželami v precejšnjem zaostanku. Razlogov za to je več, med glavnimi pa je bistveno manjše zanimanje slovenskih raziskovalcev za preučevanje zgodovinskih dežel. Dosedanji pregledni prikazi kranjskega deželnega glavarstva v srednjem veku so bolj ali manj osredotočeni na ugotavljanje vrstnega reda njegovih nosilcev, z razvojem in ustrojem urada se skoraj ne ukvarjajo.¹ Novejše delne raziskave so pokazale, da so nepopolni in netočni, zato jih je treba temeljito revidirati.² Glede na to, da so srednjeveške urade poosebljali njihovi nosilci, se moramo pri njihovem preučevanju opreti na prozopografske študije. Na njihovi osnovi pridemo do kronološko urejenega seznama deželnih glavarjev, ki služi za izhodišče raziskave. Obdobja službovanja posameznih oseb je težko natančno opredeliti, saj so v srednjem veku imenovanja in odstavitve uradnikov potekale večinoma v ustni obliki, zato jih je mogoče približno zamejiti le z uporabo raznovrstnih virov, v katerih se omenjajo s svojim službenim nazivom. Na dvoru so morda že tedaj vodili nekakšne evidence nosilcev deželnoknežjih upravnih uradov in oskrbnikov komornih gospodstev, a so bile kvečjemu internega značaja. Služile so za potrebe dvornih in deželnih uradnikov, vendar so sčasoma zastarele in postale za vsakdanjo rabo neuporabne. Počasi so se izgubile, zato je danes mogoče seznam nosilcev urada sestaviti le s pomočjo arhivskega gradiva. Namen pričujočega prispevka je na osnovi širokega nabora virov predstaviti historiat deželnega glavarstva na Kranjskem v srednjem veku, posamezne deželne glavarje ter njihove pravice, naloge in pristojnosti. Pod vplivom nenehnega razvoja deželnoknežje uprave in aktualnih zunanjih dejavnikov so se skozi čas spreminjale, a do obsežnejše preureditve urada v obravnavanem obdobju ni prišlo.

Oblikovanje dežele in nastanek deželnoknežje uprave

Zametki deželnoknežje uprave na Kranjskem segajo v začetek druge polovice 13. stoletja, pogoja za njen nastanek pa sta bila delujoča oblast deželnega kneza in

¹ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 13–22; Kozina, *Die Landeshauptleute*; Klun, *Archiv für die Landesgeschichte I*, str. 81–83.

² Za obdobje vladavine deželnega kneza Friderika V. (III.) (1435–1493) gl. Kotar, *Deželnoknežja oblast in uprava*, str. 121–122.

oblikovanje dežele. V tem prostoru je mejnogrofovsko oblast od leta 1077 oziroma 1093 formalno pripadala oglejskemu patriarhu, vendar je v praksi nikdar ni zmožal izvajati.³ Oglejska cerkev je imela namreč občutno premalo posesti, da bi se lahko v 12., še manj pa v 13. stoletju, uveljavila nad velikimi zemljiškimi posestniki, saj so jo po moči daleč presegali. Zaradi šibkega položaja nominalnega mejnega grofa so ti na svojih teritorijih izvajali deželnoknežjo oblast, to pa je privedlo do ugasnitve državne oblasti in razkroja mejne grofije.⁴ Po izumrtju grofov Višnjegorskih v moški liniji okrog leta 1209 je najmočnejši dinast v tem prostoru postal istrski mejni grof Henrik IV. Andeški, ki mu je preko poroke z Zofijo Višnjegorsko pripadel velik del današnje Dolenjske med reko Savo pri Litiji na severu in Gorjanci na jugu.⁵ Andeški so že pred tem obvladovali celotno vzhodno Gorenjsko,⁶ s pridobitvijo višnjegorske dediščine pa so v svojih rokah združili obsežen in ozemeljsko kompakten teritorij med Karavankami in Kolpo. Pripojitev velikega višnjegorskega dominija je dodatno pospešila integracijo južno od Save ležečega ozemlja Savinjske marke v nastajajočo kranjsko sfero. Henrik Andeški je s tem postal najmočnejši zemljiški posestnik v formalno še vedno obstoječi mejni grofiji in je imel lepe možnosti, da se v njej uveljavi kot deželni gospod. Kakšna je bila njegova vloga v tem prostoru, ni povsem razjasnjeno. Prevladujoče mnenje je, da je patriarh zaradi svoje nemoči dajal mejnogrofovsko oblast v (pod)fevd Andeškim, ki naj bi torej na Kranjskem vladali kot njegovi namestniki, temu pa je oporekal Andrej Komac in opozoril, da za takšno razlago ni prave opore v virih.⁷

Po smrti Henrika IV. Andeškega leta 1228 je želel njegov brat, oglejski patriarh Bertold (1218–1251), uveljaviti pravice oglejske cerkve do Kranjske, vendar mu je to preprečil avstrijski in štajerski vojvoda Friderik II. Babenberški. Poroka z Agnes Andeško (1229), Henrikovo nečakinjo, mu je namreč prinesla največji del dediščine njenega strica, s čimer je v tem prostoru verjetno postal najmočnejši zemljiški posestnik. S prevzemom naslova *dominus Carniolae* leta 1232⁸ je jasno pokazal svoje politične namere: izpodriniti oglejskega patriarha kot formalnega mejnega grofa in druge rivale ter združiti ozemlje Kranjske pod svojo deželnoknežjo oblast.⁹ Junija oziroma julija 1236 ga je doletel državni preklic, temu pa je sledil odvzem državnih fevdov. Cesar Friderik II. (1212/1220–1250) je tedaj vojvodini Avstrijo in Štajersko ter mejno grofijo Kranjsko podredil svoji neposredni upravi in

³ DD H IV, 2, str. 389–390, št. 296 in str. 577–578, št. 432; Štih, *Oglejski patriarhi*, str. 41–43.

⁴ Štih, *Oglejski patriarhi*, str. 46–47. Glede obsega oglejske posesti na Kranjskem in v Savinjski marki gl. Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, str. 90; Komac, *Od mejne grofije*, str. 49–50 in 54 (Zemljevid 2).

⁵ Komac, *Od mejne grofije*, str. 106. Glede obsega višnjegorske posesti gl. str. 127 (Zemljevid 6); Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, str. 93–96.

⁶ Prav tam, str. 107 (Zemljevid 4); Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, str. 91.

⁷ Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, str. 88–90; Štih, *Oglejski patriarhi*, str. 44–45; Komac, *Od mejne grofije*, str. 64–71.

⁸ StiAG, Urkunden, 1232 III 3, Erdberg; URBKr II, str. 56, št. 73.

⁹ Štih, *Oglejski patriarhi*, str. 47–49. Glede obsega posesti vojvode Friderika II. Babenberškega gl. Komac, *Od mejne grofije*, str. 88 (Zemljevid 3).

nekaj časa je celo kazalo, da bo oglejskemu patriarhu vendarle uspelo vzpostaviti dejansko oblast v prostoru južno od Karavank. Vojvoda Friderik II. si je kmalu opomogel in si do začetka štiridesetih let povrnil vse izgubljene posesti, zgladil je tudi spore z vladarjem, s tem pa so načrti oglejske cerkve znova padli v vodo. S smrtjo Babenberškega leta 1246 so se patriarhu ponovno odprle možnosti za uveljavitev njegove formalne mejnogrofovske oblasti na Kranjskem.¹⁰

Patriarh Bertold, zadnji moški predstavnik rodbine Andeških, ki se je še nekaj več kot tri mesece pred smrtjo avstrijskega in štajerskega vojvode ter samooklicanega gospoda Kranjske naslavljal kot *Istriae atque Carniolae marchio*,¹¹ je tedaj želel izkoristiti ponujeno priložnost in je najpozneje spomladi 1247 imenoval posebnega vicedoma s sedežem na gradu Vernek pri Litiji, zadolženega za upravo oglejskega premoženja na Kranjskem.¹² Svoje načrte z babenberško dediščino je imel tudi cesar Friderik II. Avstrijo, Štajersko in Kranjsko je razglasil za cesarstvu zapadle fevde in jih, tako kot že desetletje predtem, podvrget svoji oblasti.¹³ Nova upravna ureditev nekdanjih babenberških teritorijev ni trajala dolgo, saj je cesar leta 1250 umrl, po njegovi smrti pa je nastopil *interregnum*.

Sredi 13. stoletja se je začel vzpon Ulrika III. Spanheimskega, sina koroškega vojvode Bernarda, čigar politične ambicije so bile usmerjene prvenstveno v kranjski prostor. Z namenom, da bi si zagotovil bogate andeške posesti, se je leta 1248 poročil z Agnes Andeško, nekdanjo ženo Friderika II. Babenberškega, ki se je tedaj naslavljala kot *ducissa quondam Austrie et Stirie, Carniole domina*.¹⁴ Spanheimi so že pred tem na ozemlju južno od Karavank razpolagali z večjo posestjo, strnjeno okrog njihovih glavnih središč Ljubljane in Kostanjevice ob Krki.¹⁵ Pridobitev obsežnega andeškega dominija je bila ključ do uresničitve Ulrikovih ambicij. Junija 1251, le slab mesec po smrti oglejskega patriarha Bertolda, je že nosil naslov *dominus Carniole*, dve leti zatem je bil v njegovih rokah mejnogrofovski Kranj.¹⁶ Samooklicani gospod Kranjske se je kot največji zemljiški posestnik v Marki v znanih pisnih virih aprila 1256 prvič označil še kot *dominus Carniole ac Marchie*.¹⁷ V petdesetih letih se je zapletel v boje z oglejskim patriarhatom, da bi se posestno okrepil in dokončno utrdil svoj položaj na Kranjskem. Vojskovanje na terenu ni odločilo zmagovalca, zato so se sovražnosti končale s sklenitvijo mirovne pogodbe v Čedadu novembra

¹⁰ Štih, *Oglejski patriarhi*, str. 49; Komac, *Od mejne grofije*, str. 92–101; Hausmann, *Kaiser Friedrich II.*, str. 245–264.

¹¹ CDI I (1246 III 12, Pulj).

¹² URBKr II, str. 107–108, št. 141; Žontar, *Kranjski deželni vicedom*, str. 281.

¹³ Hausmann, *Kaiser Friedrich II.*, str. 285.

¹⁴ URBKr II, str. 119–120, št. 155. Agnes se še leta 1258 v fragmentarno ohranjenem pečatnem napisu svojega pečata naslavlja kot *d(omi)na ka(rniole)* (Mahnič, *Srednjeveški ženski pečati*, str. 31–32. Avtorica napačno razlaga pečatni napis, ki zagotovo pomeni *domina Karniole*, in ne *domina Karinthie* oziroma »koroška vojvodinja«).

¹⁵ Komac, *Od mejne grofije*, str. 112, prim. str. 54 (Zemljevid 2). Glede obsega spanheimskega ljubljanskega gospostva v prvi polovici 13. stoletja gl. str. 118 (Zemljevid 5); Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, str. 91.

¹⁶ URBKr II, str. 141–143, št. 180, str. 158–159, št. 200 in str. 179–181, št. 225; Štih, *Oglejski patriarhi*, str. 50; Komac, *Od mejne grofije*, str. 162–163.

¹⁷ MHDC IV/1, str. 494, št. 2630.

1261.¹⁸ S tem sporazumom je Ulrik dosegel velik uspeh, saj mu je patriarh podelil v fevd Kranj in *tota iurisdictione marchie Carniole*, s čimer je formaliziral svojo dejansko oblast v tem prostoru. Andrej Komac je prepričljivo dokazal, da je treba nastanek srednjeveške dežele Kranjske iskati v obdobju Spanheimove vladavine in ne v mejni grofiji iz 10. stoletja.¹⁹

O deželnoknežji upravi na ravni dežele je mogoče govoriti šele, ko se je oblast nekega dinasta razširila nad preostalo plemstvo v pokrajini in ga je to začelo priznavati za svojega deželnega gospoda, s čimer so pristojnosti njegovih dvornih uradnikov segle preko meja njegovega lastnega teritorija. Na dvorih velikih zemljiških gospodov so najpozneje v prvi polovici 13. stoletja že delovali razni uradniki, ki so skrbeli za opravljanje raznovrstnih nalog. Pisarji (*scribae*) in notarji (*notarii*) so v tem času na primer izpričani v službi oglejskega patriarha, grofov Andeških in Goriških ter vojvod Babenberških in Spanheimov.²⁰ Vsem je skupno, da njihove pristojnosti na Kranjskem niso segale na teritorije drugih zemljiških gospodov. Ti dvorni uradniki so skrbeli predvsem za posestne in premoženjske zadeve svojih gospodov, opravljali so tudi pisarske in sodne posle. V njih je torej mogoče prepoznati predhodnike deželnoknežjih osrednjih finančnih organov. Razvoj na tem področju je bil najhitrejši na Štajerskem, kjer se deželni pisar prvič pojavi že v času vojvode Leopolda VI. Babenberškega leta 1222, v začetku šestdesetih let sta mu sledila še vicedoma na Koroškem in Kranjskem, ki ju je po cerkvenih vzorih za svoje potrebe imenoval vojvoda Ulrik III. Spanheimski.²¹ V teh treh deželah je torej finančna uprava najstarejši del deželnoknežje administracije. V nasprotju z njo začetkov deželnega glavarstva ne moremo iskati na dvoru oziroma med tam delujočimi uradniki, ampak med najzvestejšimi podporniki deželnega kneza, ki so, za razliko od prvih deželnih pisarjev in vicedomov, izvirali iz vrst visokega plemstva.

Začetki deželnega glavarstva v času cesarja Friderika II.

Zametki deželnega glavarstva v deželah na jugovzhodu cesarstva segajo v obdobje vladavine cesarja Friderika II. (1212/1220–1250). Vladarjevi pooblaščenici z nazivom *capitanei* so se najprej pojavili na območjih ali v mestih pod neposredno oblastjo krone, in sicer prvič po padcu Vicenze 1. novembra 1236. Upravo takšnih področij so pred tem vodili od cesarja postavljeni uradniki, ki so se imenovali *potestas* oziroma *iudex*.²²

¹⁸ MHDC IV/1, str. 570–574, št. 2761.

¹⁹ URBKr I, str. 10–12, št. 8, str. 12–14, št. 9 in str. 14–16, št. 10; Komac, *Od mejne grofije*, str. 147–180.

²⁰ Bernhard, *Documenta patriarchalia*, str. 171–172, P 1, str. 238–240, P 43, str. 284–286, S 17, str. 298–299, S 29 in str. 346–348, G 20; UBSt II, str. 303, št. 211a; Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 104–105 in 107–109.

²¹ UBSt II, str. 278–281, št. 193; URBKr II, str. 222, št. 286; Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 104–107; Žontar, *Kranjski deželni vicedom*, str. 281.

²² Hausmann, *Kaiser Friedrich II.*, str. 255. Prva znana omemba glavarja (*capitaneus*) je iz 1. maja 1237: *capitaneus communis Vicentie pro domino imperatore* (prav tam, op. 129; RI V/1, str. 440–441, št. 2204c in str. 458, št. 2285; RI V/4, str. 1900, št. 13225).

Po državnem preklicu avstrijskega in štajerskega vojvode ter samooklicanega gospoda Kranjske, Friderika II. Babenberškega, zgodaj poleti leta 1236 in posledičnem odvzemu državnih fevdov, je cesar Friderik II. skoval načrt, s katerim se je nameraval polastiti babenberških teritorijev. Avstrijo, Štajersko in Kranjsko je razglasil za cesarstvu zapadle fevde in v njih za državnega namestnika postavil bamberskega škofa Ekberta. Omenja se kot *procurator imperii in Austria et Stiria constitutus*, po smrti v začetku junija 1237 pa ga je nasledil svak, švabski grof Eberhard Ebersteinski.²³ Čeprav iz navedbe v viru izhaja, da so Ekbertove pristojnosti obsegale le Avstrijo in Štajersko, so skoraj zagotovo segale tudi na babenberške teritorije na Kranjskem. Kot državni namestnik je malo pred smrtjo samostanu v Klosterneuburgu vrnil neko darovano posest, ki mu jo je izobčeni vojvoda protipravno odvzel.²⁴ Komac domneva, da je na jugu funkcijo vladarjevega zastopnika opravljal patriarh Bertold, brat bamberskega škofa, vendar viri tega ne potrjujejo.²⁵ Proti koncu tridesetih let so se razmere začele obračati v prid vojvodi Frideriku II., saj so cesarja poleg vojne v Lombardiji pestile še hude politične težave, to pa je Babenberžanu omogočilo, da je postopoma osvojil vsa izgubljena ozemlja. Decembra 1239 je zasedel Dunaj in se poravnal z vladarjem, kmalu zatem si je znova podvrnil še vse svoje nekdanje posesti na Štajerskem in Kranjskem, tako da je funkcija državnega namestnika prenehala obstajati.²⁶

S smrtjo vojvode Friderika II. junija 1246 se je cesarju ponudila priložnost za prevzem babenberške dediščine. Razvoj dogodkov je potekal zelo podobno kot pred desetletjem. Cesar Friderik II. je Avstrijo, Štajersko in Kranjsko obravnaval kot cesarstvu zapadle fevde, za uveljavitev svoje oblasti pa je ponovno posegel po uvedbi funkcije državnega namestnika. Na to mesto je maja 1247 imenoval švabskega grofa Otona Ebersteinskega, čigar oče Eberhard je to službo opravljal kratek čas po letu 1237. Vladar se tedaj ni odločil za ukinitve oziroma zamenjavo štajerskega deželnega pisarja, temveč je njegove pristojnosti razširil čez vse nekdanje babenberške teritorije in ga zadolžil za pomoč državnemu namestniku sprva v finančnih, pozneje pa tudi v sodnih zadevah. Ponovna vpeljava državnega namestnika s sedežem na Dunaju leta 1247 velja za začetek deželnoglavarske funkcije v avstrijskih deželah, zlasti na Štajerskem.²⁷ Oton Ebersteinski, čigar pristojnosti so pokrivalo *toto ducatu Austrie, Stirie atque Carniole*, je imel naziv *sacri imperii per Austriam et Stiriam capitaneus et procurator*²⁸ in je brez uspeha poskušal v nemirnih pokrajinah uveljaviti zaupano mu oblast, zato je že leta 1248 odstopil s položaja. Cesar je nato za vsako vojvodino imenoval posebnega državnega namestnika; v Avstriji je to postal vojvoda Oton II.

²³ StiAK, Urkunden Klosterneuburg, 1237 VI 1, Dunaj; RI V/4, str. 1658, št. 11207; Hausmann, *Kaiser Friedrich II.*, str. 255–256 in 258–259. Grof Eberhard Ebersteinski je bil poročen s Kunigundo, sestro bamberskega škofa Ekberta Andeškega.

²⁴ Glej prejšnjo opombo.

²⁵ Komac, *Od mejne grofije*, str. 95; UBSt II, str. 466–467, št. 357.

²⁶ Hausmann, *Kaiser Friedrich II.*, str. 258–264; Komac, *Od mejne grofije*, str. 97.

²⁷ UBSt III, str. 72–73, št. 18, str. 74–75, št. 20 in str. 98–99, št. 42; Hausmann, *Kaiser Friedrich II.*, str. 285 in 293–295.

²⁸ AH I, str. 204–205, št. 61; UBSt III, str. 72–73, št. 18.

Bavarski, na Štajerskem in Kranjskem pa grof Majnhard III. Goriški.²⁹ Majnhard se je na svojem območju dobro uveljavil, Oton pa se je soočil s podobnimi težavami kot njun predhodnik, zato se je tudi on kmalu umaknil. Vladar je goriškemu grofu leta 1249 predal še Avstrijo,³⁰ tako da je bila oblast v obeh vojvodinah in na Kranjskem ponovno v rokah le enega državnega namestnika. Čeprav je Majnhard nosil naslov *capitaneus Stirie* oziroma *de serenissimi domini nostri Friderici imperatoris Romanorum ... mandato Austrie et Styrie capitaneus* in se je večino časa zadrževal na Štajerskem, so njegove pristojnosti segale tudi na Kranjsko.³¹ Komaj vzpostavljena upravna struktura na nekdanjih babenberških teritorijih se je zrušila s cesarjevo smrtjo decembra 1250.

Za poznavanje vloge državnega namestnika ter njegovih pravic in pristojnosti je ključen mandat cesarja Friderika II. iz leta 1248, s katerim je Štajercem pisno sporočil, da je grofa Majnharda III. Goriškega imenoval za novega nosilca te funkcije na Štajerskem.³² V tem dokumentu navedeni naziv *generalis capitaneus in ducatu Stirie* ne ustreza povsem poznejšemu stanju, saj sta tako Majnhard kot tudi Friderik v listinah dosledno uporabljala le oznako *capitaneus Stirie*. Mandat je bil zasnovan po vzoru formularja za imenovanje cesarskih namestnikov v italijanskih deželah.³³ V njem so podrobno našteje pravice in dolžnosti državnega namestnika, in sicer mu je pripadala vrhovna oblast v deželi, zaupano mu je bilo izvajanje višjega in nižjega sodstva, odločanje v kazenskih in civilnih zadevah ter pritožbah, ki so zadevale prostost in premoženje. Poleg tega je moral primerno ukrepati v primeru odtujitve cerkvenega imetja in lastnine preprostih ljudi oziroma nasilnega odvzema živil. Nanj so naslavljali pritožbe zoper sodbe nižjih sodnikov v deželi in vseh, ki so od cesarstva prejeli sodno oblast, razen če narava pravnega spora ali veliko število apelacij nista zahtevala pritožbe na cesarja. Prepuščeno mu je bilo tudi izrekanje sodb in kazni, nastavljanje in odstavljanje uradnikov ter dajanje kovnic in mitnic v zakup. Ob podelitvi teh pooblastil si je Friderik II. pridržal pravico do odločanja v vseh zadevah, kadar bi bil osebno prisoten v deželi. Na koncu je še enkrat poudarjen uradniški značaj funkcije, katere nosilec je bil zadolžen za vzpostavitev cesarjeve oblasti in varovanje miru. Poleg naštetih zadolžitev je na vladarjev ukaz izpolnjeval še številne druge naloge. Zastavljal je državno lastnino in ščitil samostane, oktobra 1249 pa je moral na zahtevo cesarja zapleniti posesti oglejskega patriarha, salzburškega nadškofa in drugih sovražnih prelatov na Štajerskem in Kranjskem ter jih razdeliti med zveste podpornike.³⁴ Zanimiva je listina iz leta

²⁹ UBSt III, str. 83–85, št. 30, str. 113–114, št. 54, str. 116, št. 57 in str. 117, št. 58; TKL I, str. 55–57, št. 4.

³⁰ UBSt III, str. 123–124, št. 64.

³¹ UBSt III, str. 113–114, št. 54, str. 116, št. 57, str. 117, št. 58 in str. 123–124, št. 64; TKL I, str. 55–57, št. 4; Hausmann, *Kaiser Friedrich II.*, str. 293–301; Štih, *Oglejski patriarhi*, str. 49–50. Majnhard Goriški je 22. avgusta 1249 izpričan v Grasluppu na Zgornjem Štajerskem, 20. januarja 1250 v Gradcu, tu pa je bil morda tudi v začetku maja 1249 (prim. Hausmann, *Kaiser Friedrich II.*, str. 299, op. 328).

³² UBSt III, str. 83–85, št. 30; Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 16–17.

³³ Hausmann, *Kaiser Friedrich II.*, str. 298.

³⁴ UBSt III, str. 113–114, št. 54, str. 116, št. 57, str. 117, št. 58 in str. 123–124, št. 64.

1249, s katero je Majnhard Hartnidu Ortskemu podelil urad štajerskega maršala; takšno podelitev bi mnogo prej pričakovali od vladarja kot od njegovega uradnika.³⁵ Višina in način plačila državnega namestnika nista znana, saj viri o tem popolnoma molčijo. Postavitev takšnega organa je bila v vzhodnoalpskem prostoru novost. Namestniški uradniki, katerih območje delovanja je obsegalo celotno vojvodino, so bili na Štajerskem prvič imenovani v času babenberških vojvod Leopolda VI. in Friderika II., a je bila njihova vloga omejena predvsem na zastopanje deželnega kneza pri predsedovanju deželni veči.³⁶

Usoda državnega namestništva na Kranjskem v času *interregnuma*

S smrtjo cesarja Friderika II. decembra 1250 se je v Svetem rimskem cesarstvu začelo obdobje *interregnuma*, ki je trajalo do leta 1273. Kranjski prostor je v politično negotov čas vstopil kot ozemeljsko razdrobljen in brez deželnega gospoda. Že tako ne preveč trdna oblast državnega namestnika se je konec leta 1250 sesula in se odslej v virih ne omenja več. V novih razmerah sta imela največ možnosti za uveljavitev koroški vojvoda Ulrik III. Spanheimski in oglejski patriarh Bertold. Slednji je maja 1251 umrl, s tem pa se je ambiciozni Korošec rešil najresnejšega tekmeca.

Ulrik, ki si je le slab mesec po patriarhovi smrti nadel naslov *dominus Carniole* in ga leta 1256 razširil v *dominus Carniole ac Marchie*, je v središče svojih političnih načrtov postavil uveljavitev deželnoknežje oblasti na Kranjskem, na koncu mu je to tudi uspelo, zato danes velja za utemeljitelja dežele.³⁷ Od poroke z Agnes Andeško leta 1248 do smrti leta 1269 je veliko časa preživel na ozemlju južno od Karavank, kjer je osebno skrbel za upravne, sodne in druge zadeve, zato imenovanje namestnika tu ni bilo potrebno.³⁸ Posledično je njegova pogosta odsotnost narekovala potrebo po postavitvi takšnega uradnika na Koroškem. Sprva je šlo le za kratkotrajno zastopanje deželnega kneza, kot prvi se v tej vlogi junija 1263 omenja Siegfried Marenberški.³⁹ Sodnik Schwarzmann se kot naslednji vojvodov namestnik pojavi štiri leta pozneje in je v listini naveden kot *iudex vice illustris domini Wlrici ducis Karinthie*.⁴⁰ V obeh primerih je šlo za nadomeščanje odsotnega deželnega kneza, predvsem pri predsedovanju deželni veči, in ne za urad v nekoliko mlajšem pomenu besede, saj se ta pojavi šele čez nekaj let s prihodom češkega kralja Otokarja II.

Večji del druge četrtine 13. stoletja je Kranjska delila usodo z Avstrijo in zlasti s Štajersko, po letu 1250 pa se je začela po zaslugi Ulrika III. Spanheimskega

³⁵ TKL I, str. 55–57, št. 4.

³⁶ Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 17.

³⁷ URBKr II, str. 141–143, št. 180; MHDC IV/1, str. 494, št. 2630.

³⁸ Komac, *Od mejne grofije*, str. 163–165.

³⁹ MHDC IV/2, str. 601–602, št. 2816; Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 18–19. Vojvoda je bil tedaj verjetno odsoten zaradi poroke z Agnes Badensko, zato je za ta čas oblast predal zaupanja vrednemu namestniku.

⁴⁰ MHDC IV/2, str. 665–667, št. 2936; Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 19–20.

tesno povezovati s Koroško. Funkcija državnega namestnika na Kranjskem je z nastopom *interregnuma* prenehala obstajati, na Štajerskem pa se je obdržala kljub pretresom in krajši prekinitvi. Kot zastopnik ogrskega kralja Bele IV. se septembra 1254 omenja slavonski ban Štefan, ki je imel naziv *capitaneus Styrie*.⁴¹ Za njim je ostal položaj štajerskega deželnega glavarja z nekaj kratkimi premori zaseden vse do danes. Na tem mestu je treba opozoriti na zmoto, ki jo je nehotе zakoreninil Valvasor in je v zgodovinopisju še vedno prisotna. Začetke deželnega glavarstva na Kranjskem je namreč iskal v letu 1261, ko naj bi to funkcijo opravljal Rudelin iz Hrušice. Že sam je ugotovil, da se v virih omenja kot kastelan (*castellanus*) na ljubljanskem gradu, zato je poskušal neskladje preseči z razlago, da sta bili tedaj službi združeni.⁴² Prav nobenega dvoma ni, da gre za napako, zato v omenjenem spanheimskem ministerialu ne smemo videti prvega kranjskega deželnega glavarja.⁴³

Prihod češkega kralja Otokarja II. Přemysla in (ponovna) vzpostavitev funkcije deželnega glavarja

Začetki deželnega glavarstva so se v vzhodnoalpskem prostoru hkrati pojavili najprej v Avstriji, na Štajerskem in Kranjskem, in sicer v drugi četrtini 13. stoletja. Koroška takšne funkcije tedaj še ni poznala, Kranjska pa je v obdobju vladavine vojvode Ulrika III. Spanheimskega ni več imela, ker ni bilo okoliščin in potrebe zanj. Po Spanheimovi smrti leta 1269 je na podlagi dedne pogodbe in ne brez odpora oblast v teh dveh deželah prevzel njegov bratranec, češki kralj Otokar II. Pred tem je že imel v svojih rokah Avstrijo in Štajersko, pozneje se je uveljavil še kot generalni kapitan v Furlaniji in je tako nadzoroval ogromno območje od današnje Češke do obal severnega Jadrana. Ulrikova smrt predstavlja v zgodovini Kranjske globoko prelomnico, saj se za njim niti en deželni knez ni dlje časa s svojim dvorom zadrževal na njenem ozemlju, to pa je le še krepilo njen periferni značaj. Spremenjene razmere so narekovale potrebo po ponovnem imenovanju vladarjevega namestnika, zadolženega za vzpostavitev, varovanje in izvajanje kraljeve oblasti.

Pred koncem leta 1270 si je Otokar z uspešno vojaško intervencijo podvrgetl Kranjsko in Koroško, obe pa sta še pred njegovo dokončno zmago dobili deželnega glavarja.⁴⁴ Na Koroškem, kjer te funkcije do prihoda češkega kralja niso poznali, je to v prvih mesecih leta postal grof Ulrik II. Vovbrški, na Kranjskem pa najpozneje

⁴¹ StiARein, Urkunden, A III/24, 1254 IX 10, Feldkirchen.

⁴² Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 15; prim. Dimitz, *Geschichte Krains I*, str. 178. Temu je sledil tudi Jurij Kozina, ki pa je argumentirano podvomil v točnost navedbe iz leta 1256, kjer se Rudelin omenja kot *castellano et capitaneo Labaci*. Pravilno je ugotovil, da gre zelo verjetno za Pucljev nedosledni zapis iz leta 1719. Kljub temu pa prav tako kot Valvasor v izrazu *castellanus* vidi oznako za deželnega glavarja (Kozina, *Die Landeshauptleute*, str. 3–5).

⁴³ Komac, *Od mejne grofije*, str. 221; URBKr II, str. 223–228, št. 290, str. 232–233, št. 293, str. 235–236, št. 298 in str. 289–290, št. 374.

⁴⁴ O Otokarjevem prevzemu oblasti na Kranjskem in Koroškem gl. Komac, *Od mejne grofije*, str. 224–231.

novembra Ulrik iz Taufersa (1270).⁴⁵ V listini, izstavljeni 1. oktobra 1270 v Kamýku nad Vltavo, katere datacija je sicer problematična in bi lahko bila leto dni mlajša, je omenjen *Vl(ico) nostro capitaneo*, vendar ni jasno, za katerega od Ulrikov gre.⁴⁶ Možni so namreč trije kandidati: Ulrik II. Vovbrški, Ulrik iz Dürrenholza in Ulrik iz Taufersa.⁴⁷ Ne glede na datacijo prideta najbolj v poštev slednja, saj listina obravnava kranjske zadeve. Tirolec Ulrik iz Taufersa je sodeloval na Otokarjevem bojnem pohodu za osvojitve podedovanih spanheimskih posesti in je 22. in 24. novembra 1270 nastopal med pričami pravnega dejanja. V prvi listini, izstavljeni v Kostanjevici, je naveden kot *Ulricus dictus de Twwers capitaneus Carniole et Marchie*, v drugi, izdani v Stični, pa le kot *Vlricus dictus de Twers*.⁴⁸ Kako dolgo je bil deželni glavar na Kranjskem in v Marki, zaradi pomanjkanja virov ni mogoče ugotoviti, a vsekakor ne dlje kot do jeseni 1271, ko se že omenja njegov naslednik Ulrik iz Dürrenholza.⁴⁹ Po koncu opravljanja službe je še naprej ostal zvesti podpornik češkega kralja in je čez približno dve leti zasedel urad deželnega glavarja na Koroškem in ga vodil okvirno med oktobrom 1273 in decembrom 1274.⁵⁰

Do večjih sprememb v vrhu deželnoknežje uprave je prišlo najpozneje v začetku jeseni 1271, ko je Otokar nekdanje spanheimske teritorije podredil oblasti le enega deželnega glavarja, svojega zeta Ulrika iz Dürrenholza/Drnholca (1271–1273), ki se v znanih virih 27. oktobra 1271 prvič omenja kot *capitaneus Karinthie, Carniole et Marchie*.⁵¹ Potem ko je imel češki kralj spanheimsko dediščino dovolj trdno v svojih rokah, je na tem ozemlju začel uvajati podobno upravno ureditev, kot sta jo imeli Avstrija in Štajerska. Deželni glavar je bil njegov osebni zastopnik in je moral v kraljevem imenu ščititi samostane, s predsedovanjem deželni veči izvajati njegove sodne pravice, zadolžen je bil tudi za nadzorovanje plemstva in utrjevanje vladarjeve oblasti. Pri tem je posegel po preverjenem sistemu in je to funkcijo – tako kot predtem na Štajerskem – zaupal zvestemu moravskemu plemiču, ki je bil povrh vsega njegov sorodnik.⁵² Ulrik je jeseni 1270 sodeloval na Otokarjevem bojnem pohodu za osvojitve podedovanih spanheimskih teritorijev in je tedaj v spremstvu kralja prvič prišel na Kranjsko.⁵³ Že v listini, izstavljeni verjetno novembra v Slovenj Gradcu, se v vrsti prič omenja kot *Vlricus capitaneus de Durrenholz*, vendar brez geografske opredelitve območja, na katerega bi se naziv *capitaneus* lahko nanašal.⁵⁴ Spomladi 1272 je po uspešnem vojaškem posredovanju postal še

⁴⁵ Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 22–25 in 31.

⁴⁶ MHDC V, str. 24–25, št. 45.

⁴⁷ Ogris, *Der Kampf König Ottokars II.*, str. 130. Kraj izstavitve listine avtor napačno postavlja v Kamnik. Ulrik iz Dürrenholza je leta 1271 postal glavar na Koroškem, Kranjskem in v Marki.

⁴⁸ ARS, AS 730, Graščina Dol, fasc. 179; MHDC V, str. 27, št. 49; Dušková, *Wollte Přemysl Ottokar II.*, str. 65–75.

⁴⁹ MHDC V, str. 59–60, št. 82.

⁵⁰ Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 31–34.

⁵¹ MHDC V, str. 59–60, št. 82; Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 25–30.

⁵² Na Štajerskem je bil v letih 1262–1269 deželni glavar olomouški škof Bruno (Krones, *Die Herrschaft König Ottokar's II.*, str. 70–84).

⁵³ MHDC V, str. 27, št. 49.

⁵⁴ Weiss, *Quellen*, 1270 XI (?), Slovenj Gradec (?), b; gl. 1270 XI (?), Slovenj Gradec, a.

glavar v Furlaniji, zato se je odslej njegov polni službeni naziv glasil *capitaneus de Karinthia, Carniola, Marchia et Fori Julii*.⁵⁵ Uprava tako velikega območja je zahtevala porazdelitev nalog med več uradnikov, to pa je posledično privedlo do nastanka glavarjeve pisarne. Leta 1272 je deželno glavarstvo že označeno kot urad (*officium capitanatus*), v zadnjih dveh letih Ulrikovega službovanja pa sta iz virov poleg treh kaplanov znana še dva notarja.⁵⁶ Za finančne zadeve je skrbel deželni pisar, čigar pristojnosti so pokrivalo Koroško, Kranjsko in Marko (*scriba Karinthie, Carniole et Marchie*).⁵⁷ Ulrik iz Dürrenholza je službo opravljal do 25. julija 1273, ko je pri kraju Laa an der Thaya v današnji Spodnji Avstriji padel v boju proti Ogrom.⁵⁸ V obdobju uradovanja je na Kranjskem izpričan le oktobra 1271 in maja 1273, sicer pa je večino časa preživel na Koroškem in na kraljevem dvoru.⁵⁹ Veljal je za vladarju vdanega plemiča in je pomembno prispeval k utrditvi njegove oblasti. Neenotnost oblike zapisa Ulrikovega službenega naziva v listinah je pri starejših raziskovalcih vzbujala nepotrebne dvome o naravi njegove funkcije in obsegu njegovih kompetenc.⁶⁰

Po smrti Ulrika iz Dürrenholza je kralj Otokar II. izvedel upravno reformo in za vsako deželo imenoval posebnega deželnega glavarja. Na Kranjskem je ta položaj zasedel Ulrik, točaj iz Haßbacha (1273–1275/1276), pripadnik ene najmočnejših avstrijskih ministerialnih rodbin. Kranjska je tako znova imela lastnega deželnega glavarja, to pa je ugodno vplivalo na konsolidacijo še ne povsem izoblikovane dežele. Haßbachi so sodili v krog češkemu kralju najzvestejših avstrijskih pristašev, a je pri izbiri Ulrika gotovo imelo pomembno vlogo njegovo poznavanje razmer v tem prostoru.⁶¹ Jeseni 1270 se je udeležil Otokarjevega bojnega pohoda in je verjetno z njim prišel tudi na Kranjsko.⁶² Spomladi 1273 se je dlje časa zadrževal v bližini deželnega glavarja Ulrika iz Dürrenholza in nastopal kot priča v njegovih listinah. Prva je bila izstavljena 19. aprila na Koroškem, druga pa 15. maja v Ljubljani.⁶³

⁵⁵ DOZA, Urkunden, št. 723, 1273 V 15, Ljubljana; MHDC V, str. 68, št. 96, str. 71, št. 103, str. 77–78, št. 113 in str. 84–85, št. 124 (*capitaneus generalis Karinthie, Carniole, Marchie, Fori Julii*); Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 26–27. 22. aprila 1272 ga je Otokar še vedno nazival le kot deželnega glavarja na Koroškem, Kranjskem in v Marki (MHDC V, str. 70–71, št. 101).

⁵⁶ MHDC V, str. 70, št. 100, str. 78, št. 115, str. 82–83, št. 122, str. 84–85, št. 124 in str. 85–86, št. 125; Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 29–30.

⁵⁷ CDAF, str. 314–315, št. 290; Žontar, *Kranjski deželni vicedom*, str. 282; Ogris, *Der Kampf König Ottokars II.*, str. 140.

⁵⁸ MHDC V, str. 90, št. 132.

⁵⁹ 27. oktobra 1271 je bil v Škofji Loki, 15. maja 1273 pa v Ljubljani (MHDC V, str. 59–60, št. 82; DOZA, Urkunden, št. 723, 1273 V 15, Ljubljana). Na Koroškem je izpričan 2. aprila 1272 ter 19. aprila in 25. maja 1273 (MHDC V, str. 70, št. 100 (2., in ne 10. april), str. 84–85, št. 124 in str. 85–86, št. 125), na kraljevem dvoru pa je bil septembra 1272 na Dunaju in naslednji mesec v Brnu (MHDC V, str. 76–77, št. 112, str. 77–78, št. 113 in str. 78, št. 114).

⁶⁰ Kozina, *Die Landeshauptleute*, str. 6; Ogris, *Der Kampf König Ottokars II.*, str. 130; Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 28–29.

⁶¹ Ulrikov brat Henrik († verjetno 1257) je pomagal kralju Otokarju II. pri prevzemu oblasti v Avstriji leta 1251 (Weltin, *Landesherr und Landherren*, str. 165–166, op. 23, str. 167–168 in 178–179).

⁶² Weiss, *Quellen*, 1270 XI (?), Slovenj Gradec, a; 1270 XI (?), Slovenj Gradec (?), b.

⁶³ MHDC V, str. 84–85, št. 124; DOZA, Urkunden, št. 723, 1273 V 15, Ljubljana.

Haßbachova prisotnost, zlasti z ozirom na preostale priče, vzbuja precejšnjo pozornost. Morda je bil v spremstvu Dürrenholza le kratek čas zaradi kakšnih opravkov, a je mogoča tudi razlaga, da je imel vlogo nekakšnega pomočnika deželnega glavarja, čigar oblast se je raztezala nad Koroško, Kranjsko, Marko in Furlanijo in bi bila zato postavitev takšnega uradnika popolnoma razumljiva.

Ulrik, točaj iz Haßbacha, je bil za deželnega glavarja na Kranjskem imenovan morda že konec julija 1273. Kmalu po nastopu službe je prišel v Ljubljano in začel izvajati zaupano mu oblast. Pri izpolnjevanju nalog se v znanih virih prvič omenja 25. oktobra 1273, sicer pa se je iz obdobja njegovega uradovanja ohranilo zelo malo pisnega gradiva.⁶⁴ Za sedež mu je kralj verjetno dodelil ljubljanski grad, ki je v poznejših stoletjih spadal k deželnoglavarskemu uradu in je služil kot uradna rezidenca.⁶⁵ V listinah je dosledno označen kot *capitaneus Carniole et Marchie*, v tej vlogi nastopa še 24. oktobra 1274 in 14. julija 1275, 28. junija 1275 je omenjen celo kot *capitaneus Carniolae et Marchie et in Windishgretz*.⁶⁶ Kljub skromnim virom se zdi, da je na Kranjskem preživel precej časa, kajti jeseni 1273 je izpričan v Ljubljani in poleti 1275 v Škofji Loki, jeseni 1274 pa je bil na vladarjevem dvoru.⁶⁷

Obdobje Haßbachovega službovanja sovpada s koncem *interregnuma* (1273) in posledično hudo zaostritvijo razmer v vzhodnoalpskem prostoru. Novoizvoljeni rimski kralj Rudolf I. in češki kralj Otokar II. sta se sprla zaradi ozemelj, ki si jih je slednji podvrgel v času medvladja. Maja 1275 so mu bili tako odvzeti nekdanji babenberški in spanheimski teritoriji. Avstrija in Štajerska sta zaradi izumrtja rodbine Babenberških pripadli cesarstvu, Koroško in Kranjsko s Slovensko marko pa je Habsburžan že na začetku leta 1275 podelil v fevd Filipu Spanheimskemu, bratu pokojnega koroškega vojvode Ulrika III.⁶⁸ Poteza je ostala samo mrtva črka na papirju, saj Spanheim na terenu ni zmogel uveljaviti svojih pravic. Ulrik, točaj iz Haßbacha, je še poleti 1275 na Kranjskem izvajal deželnoglavarsko oblast, kdaj se je umaknil iz dežele, pa ni znano.⁶⁹ Urad je v prvi polovici naslednjega leta vsaj formalno še obstajal, na kar kažeta dve Otokarjevi listini s konca februarja in začetka maja.⁷⁰ V najboljšem primeru se je obdržal do 21. novembra 1276, ko se je moral češki kralj z dunajskim mirom odpovedati vsem spornim teritorijem.⁷¹ Za razliko od velike večine vzhodnoalpskega plemstva so Haßbacha ostali zvesti svojemu vladarju vse do njegovega usodnega poraza leta 1278. Verjetno je prav zaradi tega kralj Rudolf I. februarja 1278 nekatere posesti in pravice že pokojnega

⁶⁴ CDAF, str. 320, št. 397.

⁶⁵ Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 2–3, št. 13.

⁶⁶ CDAF, str. 328–330, št. 306 in str. 331–332, št. 308; NŠAL, Listine, št. 35, 1275 VI 28, s. 1.

⁶⁷ CDAF, str. 320, št. 397, str. 328–330, št. 306 in str. 331–332, št. 308.

⁶⁸ RI VI/1, str. 94, št. 332; Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, str. 121–123.

⁶⁹ CDAF, str. 331–332, št. 308.

⁷⁰ KLA, AUR, KLA 418-B-C 1770 St, 1276 II 25, Praga (*capitaneis Styrie, Karinthie, Carniole et Marchie presentibus et futuris, qui pro tempore fuerint instituti*); MHDC V, str. 137–138, št. 207 (*universis capitaneis, iudicibus et officialibus seu procuratoribus per Austriam, Styriam, Karinthiam, Carniolam et Marchiam constitutis*).

⁷¹ RI VI/1, str. 168, št. 623.

Ulrika podelil Erchengerju iz Landseeja, avgusta pa je v bitki pri Dürnkrutu na češki strani padel njegov sin Henrik.⁷²

Približno šestletna vladavina Otokarja II. Přemysla je kljub svoji kratkotrajnosti pustila pomembne sledove v upravnem razvoju Kranjske. Oddaljenost kraljevega dvora je narekovala potrebo po vzpostavitvi močnih in dobro organiziranih osrednjih uradov, katerih nosilci so bili zadolženi za izvajanje in utrjevanje vladarjeve oblasti ter nadzor nad njegovimi pravicami in premoženjem v deželi. Razvoj je bil najbolj svojevrsten v Avstriji, kjer se avgusta 1246, le dva meseca po smrti vojvode Fridrika II., omenja deželni glavar (*capitaneus Austrie*), Otokar pa je moral leta 1254 namestniško funkcijo prepustiti skupini najvplivnejših plemičev.⁷³ Na Štajerskem, kjer se je v letih 1252/1253 prav tako poskušal uveljaviti kot deželni knez, je oblast na koncu prevzel ogrski kralj Bela IV. in tu leta 1254 postavil svojega namestnika z nazivom *capitaneus Styrie*.⁷⁴ Šest let pozneje je Otokar vendarle osvojil Štajersko in je na najvišje mesto deželnoknežje uprave ves čas svoje vladavine postavljale najbolj zaupanja vredne podpornike.⁷⁵ V skladu z oporoko koroškega vojvode Ulrika III. bi mu morali leta 1269 pripasti Koroška in Kranjska, vendar so prevzem spremljale težave, ker si je nasledstvo lastil tudi pokojnikov brat Filip. Z uspešnim vojaškim posegom si je češki kralj zagotovil obe deželi, oblast v njima pa predal v roke deželnih glavarjev. Vsi trije nosilci funkcije na Kranjskem so bili tujci in so veljali za zveste Otokarjeve privrženice. Takšne prakse imenovanja vodilnih deželnoknežjih uradnikov se je posluževal tudi na Koroškem. Na kakšen način se jim je oddolžil za opravljanje službe, ni znano, a skopi in posredni dokazi kažejo, da jim je namenjal del svojih komornih dohodkov.⁷⁶

Deželno glavarstvo v času goriško-tirolske oblasti na Kranjskem

V drugi polovici sedemdesetih let 13. stoletja so se razmere na Kranjskem temeljito spremenile. Na dinamično dogajanje je odločilno vplivalo rivalstvo med rimskim kraljem Rudolfom I. in češkim kraljem Otokarjem II., ki je na koncu močno spremenilo politično podobo vzhodnoalpskega prostora. Že pred dokončnim zlomom češke oblasti so se na prizorišču pojavili novi akterji. Med najpomembnejšimi sta bila brata, grofa Majnhard IV. in Albreht II. Goriško-Tirolska, ki sta imela kot Rudolfova zaveznika velike zasluge za vzpostavitev novega reda. Albreht je jeseni 1276

⁷² Weltin, *Landesherr und Landherren*, str. 193, op. 169; RI VI/1, str. 230, št. 923.

⁷³ Fuchs, *Urkunden und Regesten*, str. 131–132, št. 124; Weltin, *Landesherr und Landherren*, str. 176–177 in 210. Član skupine je bil tudi Henrik, brat kranjskega deželnega glavarja Ulrika, točaja iz Haßbacha (prav tam, str. 178–179).

⁷⁴ StiARein, *Urkunden*, A III/24, 1254 IX 10, Feldkirchen; Weltin, *Landesherr und Landherren*, str. 177, op. 83.

⁷⁵ Weltin, *Landesherr und Landherren*, str. 205–206.

⁷⁶ CDAF, str. 328–330, št. 306. Letni znesek 12 mark ljubljanskih denaričev, ki ga je morala freisinška škofija plačevati v zameno za deželskosodno oblast nad loškimi gospodstvom, je v praksi očitno pobiral deželni glavar in ga verjetno tudi obdržal. V nasprotnem primeru bi ta naloga bolj logično pripadala osrednjemu deželnemu finančnemu uradniku.

z vojsko vdrl na Kranjsko in iz nje pregnal privržence češkega kralja, avgusta 1278 je sodeloval tudi v bitki pri Dürnkrutu. Vojaška pomoč seveda ni bila brezplačna, zato mu je kralj Rudolf januarja 1277 zastavil grad Mehovo s pripadajočo Belo krajino in trgom Čnomljem.⁷⁷ Posest je tvorila jedro poznejše od Kranjske neodvisne Grofije v Marki in Metliki, ki se je oblikovala do srede 14. stoletja in se izločila iz kranjske sfere ter s tem tudi izpod oblasti kranjskega deželnega glavarja.⁷⁸ Po smrti Otokarja avgusta 1278 in Filipa Spanheimskega julija 1279 je imel Rudolf prosto pot do vzpostavitve nove politične ureditve na nekdanjih spanheimskih teritorijih. Kranjsko s Slovensko marko je jeseni 1279, morda hkrati s Posavinjem, zastavil Majnhardu IV. Goriško-Tirolskemu.⁷⁹ Čeprav jo je kralj decembra 1282 podelil skupaj z Avstrijo in Štajersko v fevd svojima sinovoma Albrehtu I. in Rudolfu II., je ostala v rokah majnhardinske veje goriških grofov do njenega izumrtja v moški liniji leta 1335.⁸⁰ Majnhard je dobil februarja 1286 v fevd Koroško, s tem pa se je v Vzhodnih Alpah vzpostavilo habsburško-goriško ravnotežje.⁸¹ Prostora na obeh straneh Karavank sta tako še naprej ostala tesno povezana.

Po izgonu Otokarja je vodilna vloga na Kranjskem pripadla Majnhardu Goriško-Tirolskemu, vendar značaj njegove funkcije v času pred zastavitvijo dežele ni povsem jasen.⁸² Do smrti 22. julija 1279 je bil formalni deželni gospod Filip Spanheimski, ki pa ni zmozel vzpostaviti dejanske oblasti, zato Rudolf nanj ni mogel računati. V negotovih razmerah se je raje oprl na nekoga, ki je lahko s svojo vojaško močjo obvladoval teren, in imel ga je v goriško-tirolskem grofu. Pravnoformalno gledano bi mogel pred julijem 1279 deželnega glavarja imenovati le Filip, a se to ni zgodilo. V želji po ponovni vzpostavitvi reda se je kralj oslonil na Majnharda in mu zaupal izvajanje oblasti. Nesporno je, da je to počel v kraljevem imenu, pozornost pa pritegnejo njegove resnično široke pristojnosti.⁸³ Še najlažje jih je primerjati s kompetencami državnih namestnikov iz druge četrtine 13. stoletja. Majnhard v dokumentih nikdar ni uporabil službenega naziva, ki bi jasneje izražal njegovo vlogo, je pa vsaj v očeh dvora morala ustrezati deželnemu glavarju, saj ga je kralj v listini iz 23. marca 1280, ki se vsebinsko nanaša na čas pred 12. novembrom 1278, imenoval *tunc capitaneo nostro in Karinthia, Carniola et Marchia*.⁸⁴ S pridobitvijo Kranjske v zastavo jeseni

⁷⁷ RI VI/1, str. 179, št. 675; Štih, *Goriški grofje*, str. 30.

⁷⁸ O nastanku, razvoju in obsegu Grofije v Marki in Metliki gl. Štih, *Dežela Grofija*.

⁷⁹ Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, str. 125–131; Kosi, *Dežela, ki je ni bilo*, str. 543–544.

⁸⁰ Schwind – Dopsch, *Ausgewählte Urkunden*, str. 132–133, št. 67, gl. tudi str. 133–136, št. 68.

⁸¹ Schwind – Dopsch, *Ausgewählte Urkunden*, str. 139–141, št. 72.

⁸² O interpretacijah Majnhardove vloge gl. Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, str. 123–131; Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 38–48; Kozina, *Die Landeshauptleute*, str. 8; Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 15–16.

⁸³ Majnhard je februarja 1277 potrdil privilegije vetrinjskega samostana ter ga skupaj s posestjo in ljudmi vzel v zaščito. To bi mnogo prej pričakovali od deželnega kneza kot od njegovega zastopnika (MHDC V, str. 166–167, št. 256).

⁸⁴ MHDC V, str. 277–279, št. 432; Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, str. 127, gl. tudi op. 634. Majnhard se še leta 1280 omenja kot deželni glavar na Koroškem (MHDC V, str. 270, št. 420).

1279 je postal njen deželni gospod, s tem pa se je končalo približno triletno obdobje, ko je tu služboval kot kraljev pooblaščenec. O njegovih aktivnostih v tem prostoru je malo podatkov, a je znano, da je bil leta 1277 v Ljubljani, ko je stiški samostan vzel v svojo zaščito.⁸⁵

Z zastavitvijo Kranjske je bil razvoj deželnega glavarstva pretrgan za skoraj pol stoletja. Položaj Goriško-Tirolskih je bil drugačen od Otokarjevega, saj je bila njihova oblast začasna in bi se lahko s plačilom zastavne vsote kadarkoli končala. Vprašanje je, kakšne so sploh bile njihove možnosti in ambicije za vzpostavitev trdnega in dolgoročnega nadzora nad deželo. Kot zastavne imetnike so jih seveda najbolj zanimali njeni prihodki, zato so jo vključili v enotno in napredno finančno upravo s središčem na gradu Tirol.⁸⁶ Urad deželnega glavarja je bil več desetletij nezaseden, vloga vrhovnega uradnika oziroma namestnika deželnega kneza pa je očitno pripadla deželnemu pisarju, ki je posebej osrednji deželni finančni organ.⁸⁷ Majnhard IV. (II.) († 1295) za časa življenja na to mesto ni postavil nikogar, enako so sprva ravnali tudi njegovi nasledniki.

Koroška je večji del obdobja goriško-tirolske vladavine imela deželnega glavarja, na Kranjskem pa se je znova pojavil šele sredi dvajsetih let 14. stoletja.⁸⁸ Majnhardov sin Henrik je na to mesto najpozneje proti koncu leta 1325 imenoval sorodnika, grofa Majnharda I. Ortenburškega (1325–1331), pripadnika mogočne rodbine, ki je imela na obeh straneh Karavank obsežne posesti. V listini, izstavljeni 17. decembra 1325 v Ljubljani, se omenja brez tega naziva, le nekaj več kot dva tedna zatem, 3. januarja 1326, pa že nastopa kot *houbtman in Chrain vnd ouf der Marche*.⁸⁹ Urad kranjskega deželnega glavarja je bil po dolgem premoru znova zaseden in se je odslej kljub krajšim prekinitvam in spremembam obdržal do razpada Avstro-Ogrske. Majnhard je bil sin Friderika I. († 1304) in je živel v času ponovnega vzpona rodbine. Leta 1304 se je na strani avstrijskega vojvode Rudolfa III. boril v Spodnji Avstriji, leta 1324 je v službi koroškega vojvode Henrika skupaj z bratom Albrehtom I. vodil vojaški kontingent proti Padovi, v letih 1327–1329 pa sta sodelovala na cesarjevem pohodu na Rim. Ob izbruhu spopadov med vojvodoma Friderikom Lepim in Henrikom Koroškim leta 1307 se je Majnhard nemudoma pridružil Habsburžanu, vendar mu to pozneje ni preprečilo službovanja pri koroškem vojvodi in deželnem gospodu Kranjske.⁹⁰ Po skoraj dveletni odsot-

⁸⁵ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 15; gl. Kozina, *Die Landeshauptleute*, str. 8, op. 2; MHDC V, str. 283, št. 442.

⁸⁶ Žontar, *Kranjski deželni vicedom*, str. 291.

⁸⁷ Prim. Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 47. V listini, izdani 15. avgusta 1312 v Ljubljani, je med pričami na prvem mestu naveden *Mathey von Chienbruch der zv den selben zeiten havbtman waz dacz Laybach*, ki je bil verjetno vojaški poveljnik oziroma glavar v Ljubljani, in ne kranjski deželni glavar (DOZA, Urkunden, št. 1316, 1312 VIII 15, Ljubljana).

⁸⁸ Prav tam, str. 178, Anhang I.

⁸⁹ TKL I, str. 96–98, št. 44 in str. 98–99, št. 45. Majnhard bi bil lahko deželni glavar že sredi decembra 1325, saj tudi pozneje v listinah, ki jih je izstavil, ni vedno omenjen s tem nazivom (prav tam, str. 102–104, št. 48). V dokumentih je praviloma imenovan kot glavar na Kranjskem in v Marki (prim. op. 92).

⁹⁰ Lackner, *Zur Geschichte*, str. 181–183.

nosti zaradi bojnega pohoda v italijanskih deželah je bil 10. avgusta 1329 znova v Ljubljani.⁹¹ Čeprav se v znanih virih kot deželni glavar omenja do oktobra 1331, je dopustna domneva, da je službo opravljal do smrti leta 1332/1333.⁹² Za razliko od velike večine naslednikov je Majnhard na Kranjskem razpolagal z obsežno posestjo, katere središča so bili dolenski gradovi Ribnica, Čušperk, Ortnek, Poljane, Kostel in Kravjek.⁹³

Po koncu Ortenburžanovega službovanja je poskušal koroški deželni glavar in dedni maršal Konrad III. Aufensteinski pri vojvodi Henriku s prošnjo doseči, da bi mu po smrti Amelrika Ptujskega podelil v fevd grad Wildenberg pri Borovljah, njegovega sina pa imenoval za deželnega glavarja na Kranjskem.⁹⁴ Kot kaže, do imenovanja ni prišlo, saj se 3. maja 1334 v tej funkciji že omenja Friderik Žovneški (1334–1340), ki je bil leta 1341 povzdignjen v grofa, zato je danes bolj znan kot Friderik I. Celjski.⁹⁵ V času nastopa službe je sodil med najmočnejše fevdalce na današnjem slovenskem ozemlju. Svojo posest je na različne načine nenehno povečeval, znatno pa jo je okrepil z dedovanjem po grofih Vovbrških leta 1322.⁹⁶ Njen manjši del je ležal na Kranjskem, kjer po pomenu izstopa pridobitev Smlednika leta 1328, s katero so bili položeni temelji poznejše celjske posestne ekspanzije v tej deželi.⁹⁷ Okoliščine imenovanja Friderika Žovneškega za kranjskega deželnega glavarja niso jasne, je pa znano dogajanje v letih pred tem. Zaradi spora glede vovbrške dediščine se je skupaj s svakom Ulrikom II. Wallseejskim, štajerskim deželnim glavarjem, zapletel v fajdo s koroškim deželnim glavarjem in dednim maršalom Konradom Aufensteinskim. Sprti strani sta se pomirili leta 1333 in sta nato vzdrževali boljše odnose.⁹⁸ V zvezi s poskusom Konrada Aufensteinskega, da bi na najvišje mesto deželnoknežje uprave na Kranjskem postavil svojega sina, je presenetljivo, da je vojvoda Henrik prezrl prošnjo svojega dolgoletnega zvestega podpornika in je na ta položaj imenoval privrženca Habsburžanov. Morda so prav ti pritiskali na ostarelega vojvodo, naj ob pričakovani skorajšnji smrti (star naj bi

⁹¹ TKL I, str. 102–104, št. 48.

⁹² ARS, AS 1063, ZL, št. 87, 1329 IX 18, Innsbruck; št. 96, 1331 X 19, Sterzingen; Grebenc, *Gospodarska ustanovitve Stične*, str. 58, št. 173.

⁹³ HHStA, AUR, št. 5866, 1330 VI 17, Ortnek; Lackner, *Zur Geschichte*, str. 181, op. 3.

⁹⁴ Kovač, *Beiträge zur Geschichte Krains I*, str. 160. Listina iz tirolskega deželnega arhiva je napačno datirana v čas okrog leta 1315, saj je glede na okoliščine treba datum njene izstavitve postaviti okrog leta 1334 (Ogris, *Die Burg Wildenberg*, str. 284, gl. tudi op. 14).

⁹⁵ CKL I, str. 165–167, št. 147 in str. 235–238, št. 212.

⁹⁶ Še pred nastopom službe deželnega glavarja na Kranjskem je imel na južnem Štajerskem večje število gradov (Celje, Žovnek, Šenek, Liebenstein, Ojstrica, Lemberg pri Poljčanah, Rogatec, Kostrivnica, Šoštanj, Mozirje in Ekenštajn), bil pa je tudi odvetnik gornjegrajskega samostana (CKL I, str. 123–124, št. 113, str. 124–125, št. 114, str. 128–129, št. 118, str. 139–141, št. 126, str. 141–144, št. 127, str. 163–165, št. 146, str. 168–169, št. 149, str. 190–191, št. 169 in str. 191–192, št. 170).

⁹⁷ CKL I, str. 134–135, št. 122, str. 135–137, št. 123, str. 137–138, št. 124 in str. 138–139, št. 125. V naslednjih letih je z nakupi še povečal posest okrog Smlednika (prav tam, str. 167–168, št. 148 in str. 172–173, št. 151).

⁹⁸ CKL I, str. 126–127, št. 116, str. 147, št. 133, str. 148–150, št. 136, str. 150–153, št. 137, str. 153–154, št. 138, str. 163–165, št. 146, str. 169–172, št. 150 in str. 175–176, št. 155; Štih, *Celjski grofje*, str. 230–231.

bil že okrog 70 let) službo preda njim naklonjenemu plemiču in tako olajša prehod dežele pod njihovo oblast. Henrik je umrl 2. aprila 1335, s tem pa se je na Koroškem in Kranjskem končalo obdobje goriško-tirolske vladavine.

Kranjska je imela deželnega glavarja le v zadnjem desetletju pred smrtjo poslednjega moškega predstavnika majnhardinske veje goriško-tirolskih grofov.⁹⁹ To ne pomeni, da pred tem v deželi ni bilo nobenega uradnika, v katerem bi lahko prepoznali namestnika deželnega gospoda. Potreba po takšnem organu je bila namreč zavoljo nemotenega delovanja sodstva in uprave več kot nujna. V začetnem obdobju goriško-tirolske vladavine je ta vloga verjetno pripadala deželnemu pisarju, pozneje pa je prešla na oskrbnika dežele Kranjske, ki se omenja v letih 1321 in 1330 kot *phleger des landes dacz Chrayn* oziroma *phleger in dem lant cze Chrain*.¹⁰⁰ Po svoji funkciji je ustrezal nekoliko mlajšemu deželnemu upravitelju (*verwesser*) kot namestniku deželnega glavarja.¹⁰¹ Naziv upravitelj se je na Koroškem in Kranjskem od srede 14. stoletja postopoma uveljavljal na račun starejšega poimenovanja oskrbnik, dokler ni v 15. stoletju povsem prevladal. Sprva je bil zadolžen za nadomeščanje deželnega glavarja, sčasoma pa se je spremenil v njegovega pomočnika. V času nezasedenosti deželnoglavarskega urada je predstavljajal najvišji organ deželnoknežjega sodstva in uprave. Zaradi pomanjkanja virov ni mogoče ugotoviti, na kakšen način se je vojvoda Henrik Koroški Majnhardu Ortenburškemu in Frideriku Žovneškemu oddolžil za opravljanje službe. Obema je skupno, da nista bila Kranjca, sta pa imela v deželi precej posesti.

Deželno glavarstvo na Kranjskem od prehoda dežele pod neposredno habsburško oblast do konca srednjega veka

Leta 1335 se je začelo obdobje habsburške vladavine, ki je s kratko prekinitvijo v času Ilirskih provinc trajalo do razpada Avstro-Ogrske. Preko vladajoče dinastije je Kranjska še naprej obdržala tesne vezi s Koroško, po skoraj šestdesetletnem premoru jih je znova vzpostavila tudi z Avstrijo in Štajersko. Novi deželni knezi so začeli s postopno integracijo dežele v svojo oblastno sfero in z uvajanjem podobne upravne ureditve, kakršna je že bila utečena v starih habsburških vojvodinah. Urad deželnega glavarja je bil odslej skoraj neprekinjeno zaseden in je sčasoma dobival vse bolj izpopolnjen ustroj. K temu je veliko pripomogla oddaljenost vladarskega dvora, ki je krepila potrebo po ureditvi deželnoknežje uprave pod vodstvom za-

⁹⁹ Starejši seznam, kot sta Valvasorjev in Klunov, navajajo neprekinjeno vrsto deželnih glavarjev tudi za celotno obdobje goriško-tirolske vladavine, vendar so napačni in niso utemeljeni v virih (Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 15–16; Klun, *Archiv für die Landesgeschichte I*, str. 82; prim. Kozina, *Die Landeshauptleute*, str. 8).

¹⁰⁰ ARS, AS 1063, ZL, št. 63, 1321 IV 23, Ljubljana; št. 91, 1330 XII 2, Ljubljana; št. 92, 1330 XII 26, Ljubljana.

¹⁰¹ Prim. Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 64–66; Kotar, *Deželnoknežja oblast in uprava*, str. 165–172. Istovetnost oskrbnika dežele s poznejšim deželnim upraviteljem dokazuje navedba v listini iz leta 1327: »*Ez sol auch chain vnser hauptman noht pleger (!) ir gulte in nemen an chainer stast (!) an iren willen.*« (GZL I/30).

menljivih uradnikov.

Ob menjavi deželnega kneza oziroma vladajoče dinastije je praviloma prišlo do zamenjave vodilnih deželnoknežjih uradnikov. Nova deželna gospoda, brata Albreht II. (1330–1358) in Oton Veseli (1330–1339), sta na Koroškem takoj postavila novega deželnega glavarja,¹⁰² na Kranjskem pa sta pustila Friderika Žovneškega, ki je moral odigrati pomembno vlogo pri mirnem prehodu dežele pod njuno oblast. Friderik se je že pred tem udeleževal v habsburški vojaški službi in si tako pridobil zaupanje in naklonjenost vojvod.¹⁰³ V drugi polovici tridesetih let se je začela njegova posest predvsem na račun izjemnih finančnih zmogljivosti hitro povečevati. Poleg velikega števila hub, desetih in drugih pravic je na južnem Štajerskem pridobil kot fevd ali zastavo gradove Šalek, Laško, Freudenek, Klauzenštajn, Forhtenek, Podsredo, Pakenštajn in Planino, na Kranjskem pa Radeče in Mirno.¹⁰⁴ Kot plačilo za zvestobo, verjetno pa tudi za opravljanje službe, mu je vojvoda Albreht II. julija 1339 podelil hišo in dvor v Ljubljani.¹⁰⁵ Friderik Žovneški se kot deželni glavar na Kranjskem zadnjič omenja 22. marca 1340.¹⁰⁶ V času službovanja pod vojvodo Henrikom Koroškim je v listinah dosledno nazivan kot *hauptman in Chrain und auf der Marich*, pod Habsburžani pa skoraj praviloma le kot *hauptman in Chrayn*.¹⁰⁷ Pri izpolnjevanju nalog ni na kranjskih tleh izpričan niti enkrat, kar kaže na to, da je redko prihajal na območje svoje deželnoglavarske oblasti.¹⁰⁸

Septembra 1338 je vojvoda Albreht II. izstavil vsebinsko enaka privilegija za koroško in kranjsko plemstvo, ki predstavljata prvi zapis njunih pravic, v njima pa je opredeljen del nalog in pristojnosti deželnega glavarja.¹⁰⁹ Najvišjemu deželnemu sodišču je v skladu z določili predsedoval deželni knez, a ker je bil le zelo redko v deželi, mu je v praksi načeloval deželni glavar, ki je smel zasliševanje in sojenje o imenjih in sporih zaradi zviševanja dajatev zaupati komu drugemu. V tej določbi je pravno utemeljena funkcija njegovega namestnika, oskrbnika dežele oziroma deželnega upravitelja. Obstajala je že pred tem, zato je ni vpeljal šele privilegij iz

¹⁰² Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 63–64.

¹⁰³ CKL I, str. 146, št. 131 in str. 181–183, št. 160.

¹⁰⁴ CKL I, str. 178–179, št. 158, str. 180–181, št. 159, str. 181–183, št. 160, str. 183–184, št. 161, str. 184, št. 162, str. 185–186, št. 164, str. 186–187, št. 165, str. 188–189, št. 167, str. 193–195, št. 173, str. 195–196, št. 175, str. 198–199, št. 178, str. 200–201, št. 180, str. 201–202, št. 181, str. 204–205, št. 184, str. 206–207, št. 186, str. 207–208, št. 187, str. 209–210, št. 188, str. 210–213, št. 189, str. 216–217, št. 192 in str. 218–219, št. 194.

¹⁰⁵ CKL I, str. 205–206, št. 185.

¹⁰⁶ CKL I, str. 223–224, št. 200.

¹⁰⁷ CKL I, str. 165–167, št. 147, str. 167–168, št. 148, str. 173–174, št. 152, str. 178–179, št. 158, str. 181–183, št. 160, str. 183–184, št. 161, str. 186–187, št. 165, str. 189–190, št. 168, str. 191–192, št. 170, str. 193–195, št. 173, str. 198–199, št. 178, str. 199–200, št. 179, str. 200–201, št. 180, str. 204–205, št. 184, str. 205–206, št. 185, str. 206–207, št. 186, str. 207–208, št. 187, str. 209–210, št. 188, str. 210–213, št. 189, str. 214–216, št. 191, str. 216–217, št. 192, str. 217–218, št. 193, str. 220, št. 196, str. 222–223, št. 199 in str. 223–224, št. 200.

¹⁰⁸ Leta 1337 je sodno oblast izpolnjeval deželni upravitelj (Bizjak, *Gallenberški listinski arhiv*, str. 271).

¹⁰⁹ ARS, AS 1063, ZL, št. 5793, 1338 IX 16, Gradec; objava in prevod v Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 320–323, Priloga 5.

leta 1338.¹¹⁰ Deželni glavar je bil pristojen za sojenje o fevdih in lastnih posestih, postopek bi praviloma moral potekati v štirih narokih, vsakič na šest tednov. Pred njim so se bili primorani pravdati tudi v deželi prebivajoči grofje, kot sodnik pa je moral priseči, da bo pravično sodil tako revnim kot bogatim. Prepovedano mu je bilo vnaprej zarubiti globe, kajti pobrati jih je smel šele v štirinajstih dneh po izreku sodbe.¹¹¹

Privilegij deželnega glavarja opredeljuje kot namestnika deželnega kneza in nosilca najvišje sodne oblasti v deželi. Poleg tega je imel še številne naloge in pristojnosti, ki tu niso omenjene. Najpomembnejše so segale na vojaško področje, saj je poveljeval deželni vojski, skrbel za njeno mobilizacijo ter najem in plačilo najemnikov. Razglašal in izpolnjeval je vladarjeve ukaze, poročal o deželnih zadevah na dvor, ščitil deželnoknežja mesta in trge ter samostane in druge cerkvene ustanove, varoval ceste, nadziral pobiranje davkov, overjal listine itd.¹¹² Z deželnim vicedomom je moral tesno sodelovati, saj so se njune zadolžitve in kompetence delno prekrivale.¹¹³ V času odsotnosti deželnega glavarja ali nezasedenosti urada so vse naloge in pristojnosti pripadle deželnemu upravitelju.

Za Friderikom Žovneškim je urad kranjskega deželnega glavarja prevzel štajerski dedni maršal Herdegen I. Ptujski (1340–1350), ki se v znanih virih prvič omenja 9. septembra 1340.¹¹⁴ Pripadal je eni najmočnejših štajerskih rodbin, ki je bila tesno povezana s štajerskim Podravjem, posesti je imela tudi v Savinjski dolini, na Kranjskem, Koroškem in Srednjem Štajerskem ter v dolinah zgornje Mure in Aniže.¹¹⁵ Herdegen je bil predstavnik ormoške veje Ptujskih, ki jo je osnoval njegov oče Hartnid III. in je v moški liniji izumrla januarja 1438. Poleti 1324 je kot vojaški najemnik služil koroškemu vojvodi Henriku v bojih okrog Padove, v dobrih odnosih je bil tudi z vojvodom Albrehtom II. in Otonom Veselim, ki ju je leta 1335 podpiral v njihovih prizadevanjih za prevzem oblasti na Koroškem.¹¹⁶ Okoliščine njegovega imenovanja za deželnega glavarja na Kranjskem niso znane. Zdi se, da je želel deželni knez oblast znova predati zaupanja vrednemu človeku iz kroga vodilnih velikašev z juga habsburških dežel. O moči Ptujskih priča fajda iz let 1344/1345, v kateri so se zaradi gradu Rudenek v Savinjski dolini spopadli s krškimi škofom, Pfannberškimi, Celjskimi, Ortenburškimi, Wallseejskimi in Planinskimi. Kljub številnim nasprotnikom v boju niso bili poraženi, spor pa je nazadnje končal deželni knez.¹¹⁷ Z njim sta bila brata Herdegen in Friderik VII. v dobrih odnosih, saj jima je leta 1345 kot plačilo za vojaško službo prepustil gospodstvo Großsölk v

¹¹⁰ ARS, AS 1063, ZL, št. 63, 1321 IV 23, Ljubljana; Bizjak, *Gallenberški listinski arhiv*, str. 271.

¹¹¹ Prim. Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 63.

¹¹² Prav tam, str. 249; Kotar, *Deželnoknežja oblast in uprava*, str. 114–119.

¹¹³ Kotar, *Deželnoknežja oblast in uprava*, str. 107.

¹¹⁴ HKA, Urkunden, 1340 IX 9.

¹¹⁵ Pirchegger, *Die Herren von Pettau*, str. 3.

¹¹⁶ CKLI, str. 153–154, št. 138; HKA, Urkunden, 1332 VIII 3, Dunaj; HHStA, SbgE, AUR 1335 V 10, Salzburg; MHDC X, str. 29, št. 74; Lazar, *Vojaška zgodovina*, str. 145–146 in 148.

¹¹⁷ Pirchegger, *Die Herren von Pettau*, str. 20.

zgornji aniški dolini.¹¹⁸ Kako pogosto je Herdegen v času službovanja prihajal na Kranjsko, je zaradi skopih virov težko ugotoviti, so pa Ptujski v njej imeli nekaj posesti.¹¹⁹ V dokumentih se omenja praviloma kot glavar na Kranjskem in v Marki, funkcijo pa je prenehal opravljati med 13. julijem in 27. oktobrom 1350.¹²⁰ Odločitev o tem je padla v Furlaniji, kjer je bil poleti 1350 med glavnimi pooblaščenici vojvode Albrehta II. v pogajanjih s predstavniki oglejskega patriarhata, katerih namen je bil zagotoviti Habsburžanu položaj furlanskega generalnega glavarja.¹²¹

Herdegena Ptujskega je nasledil krški škof Ulrik II. (1351), pripadnik spodnještajerske ministerialne rodbine, imenovane po zahodno od Maribora ležečem gradu Viltuš (nem. Wildhaus). Kot kranjski deželni glavar je izpričan samo 9. marca in posredno še v začetku avgusta 1351, ko je deželni upravitelj Pilgrim iz Gradesa pečatil listino in bil v njej imenovan kot *herrn Pilgrens von Grades cze den zeiten meins herrn von Gurch verweser cze Laybach*.¹²² 9. avgusta 1350 sta Ulrik in Herdegen v Pušji vesi (it. *Venezona*) nastopala kot priči ob vojvodovi podelitvi fevdov Konradu iz S. Daniela in njegovemu nečaku Lisiu, približno v tem času pa je morda prišlo do dogovora o menjavi na mestu kranjskega deželnega glavarja.¹²³ Škof se na tem položaju vsekakor ni dolgo obdržal, saj je že 26. avgusta 1351 umrl.

Po smrti krškega škofa Ulrika II. je mesto kranjskega deželnega glavarja zasedel Hartnid Vivšniški (1351–1353), zet Herdegena Ptujskega. Izviral je iz znane koroške rodbine, imenovane po vzhodno od Velikovca ležečem gradu Vivšnik (nem. Weißenegg). Povsem mogoče je, da mu je pri pridobitvi službe pomagal tast, ki je bil v dobrih odnosih z vojvodo Albrehtom II. Vivšniški so bili konec prve tretjine 14. stoletja verjetno v hudih težavah, saj so v kratkem času prodali pomembna gradova Vivšnik in Hartneidstein v Labotski dolini.¹²⁴ Hartnidu so gradnjo kariere omogočale dobre rodbinske povezave, zlasti s cerkvenimi krogi. Leta 1350 je v imenu salzburškega nadškofa in sorodnika Ortolfa Vivšniškega z vojsko služil

¹¹⁸ Prav tam, str. 27.

¹¹⁹ O posestih Ptujskih na Kranjskem gl. Pirchegger, *Die Herren von Pettau*, str. 28; Kos, *Doneski za krajevne kronike*, str. 5–6; Göth, *Urkunden-Regesten* 5, str. 237, št. 103. Herdegenova prisotnost v Ljubljani je izpričana konec oktobra 1348 (TKL I, str. 135–136, št. 75 in str. 136–137, št. 76).

¹²⁰ AF, str. 67–70, št. 56; Brunner – Otorepec, *Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, str. 107–108, št. 31. V listini iz 27. oktobra 1350 je označen kot *der von Pettaw, duselben unser hauptman in Chrain gewesen ist*. Brez naziva deželnega glavarja se omenja že 9. avgusta, vendar to ni dokaz, da takrat ni več imel te funkcije (AF, str. 71–72, št. 60). Gl. Lichnowsky, *Geschichte III*, str. CCCIL, št. 1271; ADG, URK, št. 85, 1341 VII 29, Vitanje; Weiss, *Quellen*, 1342 VIII 24, s. I.; HKA, Urkunden, 1342 IX 3; Göth, *Urkunden-Regesten* 5, str. 233–234, št. 86; ARS, AS 1063, ZL, št. 145, 1348 XII 21, Ljubljana.

¹²¹ AF, str. 65–66, št. 54, str. 67–70, št. 56 in str. 71–72, št. 60; Kosi, *Spopad za prehode*, str. 74.

¹²² Brugger – Wiedl, *Regesten zur Geschichte* 2, str. 112, št. 677; ARS, AS 1073, ZR, 274r, fol. 54^v–55. Pilgrim iz Gradesa je bil kranjski deželni upravitelj še leta 1354 (Kovač, *Beiträge zur Geschichte Krains I*, str. 161; Kovač, *Beiträge zur Geschichte Krains (dodatek)*, str. 174).

¹²³ AF, str. 71–72, št. 60.

¹²⁴ CKL I, str. 145, št. 129, str. 145–146, št. 130, str. 146, št. 132 in str. 147, št. 134; MHDC X, str. 45–46, št. 107.

Albrehtu II. v Furlaniji in bil vsaj v letih 1351–1352 salzburški glavar v Brežah.¹²⁵ Rodu Vivšniških sta pripadala tudi passavski škof Gottfried (1342–1362) in sekovski škof Ulrik III. (1355–1372).¹²⁶ Hartnid je službo deželnega glavarja na Kranjskem nastopil verjetno kmalu po smrti predhodnika, v njej se prvič omenja 11. januarja 1352, ko je bil hkrati tudi glavar v koroških Brežah.¹²⁷ Na podlagi znanih virov ni mogoče ugotoviti, kako pogosto je v času službovanja prihajal v deželo. Sprva je imel naziv *hauptman ze Chrain ze Frisach vnd auf der Marich* oziroma *houbtman in Chrayn auf der March, vnd ze Friesach*, nazadnje pa se je imenoval kot glavar na Kranjskem in v Marki.¹²⁸ Zadnjič se omenja v začetku oktobra 1353, ko se je pridružil Goriškim v boju proti oglejskemu patriarhu, v zameno pa je od njih prejel v zastavo grad Spodnjo Vipavo skupaj s sodstvom.¹²⁹ Pozneje ga je imel v zastavi od vojvode Albrehta II., ki mu je zaradi vojaške službe v Furlaniji dolgoval večjo vsoto denarja.¹³⁰ Umrli je pred 30. julijem 1357.

Med 7. in 20. oktobrom 1353 je urad zasedel štajerski dedni komornik Rudolf Oton Liechtensteinski (1353–1355/1356).¹³¹ Pripadal je veji s središčem v zgornjешtajerskem Murauu, veliko časa pa je preživel v koroških Brežah, kjer je dolga leta izpolnjeval funkcijo salzburškega glavarja.¹³² V službi deželnega kneza je bil poleti 1350 v Furlaniji in bil skupaj s Herdegenom Ptujskim odposlanec Albrehta II. na pogajanjih s predstavniki tamkajšnjih mest, katerih cilj je bil vojvodi zagotoviti upravo nad patriarhatom do imenovanja novega patriarha.¹³³ V času vodenja kranjskega deželnega glavarstva je bil hkrati tudi glavar v Brežah.¹³⁴ Večinoma se je zadrževal na Koroškem, pri izvajanju oblasti na Kranjskem pa se je opiral na deželnega upravitelja.¹³⁵ Nosil je naziv *hauptman ... ze Fri^esach vnd ze Chrayn* oziroma *haubtman in Chrain und ze Frisach*, zadnjič v vlogi kranjskega deželnega glavarja nastopa 10. decembra 1355, ko je salzburškemu nadškofu izdal potrdilo, da mu je bila povrnjena vsa škoda, ki jo je utrpel v fajdi med Salzburgom

¹²⁵ MHDC X, str. 122, št. 345; HHStA, SbgE, AUR 1351 V 23, Salzburg; 1351 V 24, Salzburg; 1352 I 11, Dunaj (1); 1352 I 11, Dunaj (2); 1352 II 25, Salzburg; Kosi, *Spopad za prehode*, str. 75, op. 304.

¹²⁶ Gl. Tangl, *Die Herren von Weißeneck II*, str. 89.

¹²⁷ HHStA, SbgE, AUR 1352 I 11, Dunaj (1); 1352 I 11, Dunaj (2).

¹²⁸ HHStA, SbgE, AUR 1352 I 11, Dunaj (1); 1352 I 11, Dunaj (2); 1352 II 25, Salzburg; Tomaschek, *Urkunden-Regesten*, str. 79–80, št. 15; Göth, *Urkunden-Regesten 5*, str. 237, št. 102.

¹²⁹ Tomaschek, *Urkunden-Regesten*, str. 79–80, št. 15; Göth, *Urkunden-Regesten 5*, str. 237, št. 102; Kosi, *Spopad za prehode*, str. 75.

¹³⁰ MHDC X, str. 160, št. 481.

¹³¹ ADG, AGDK, 5-5-14-A, 1353 X 20, Breže. 7. oktobra se kot kranjski deželni glavar še omenja Hartnid Vivšniški (Göth, *Urkunden-Regesten 5*, str. 237, št. 102).

¹³² MHDC X, str. 30, št. 80, str. 86, št. 248, str. 142, št. 414, str. 151, št. 447, str. 158, št. 476, str. 172, št. 526 in str. 220, št. 687; ADG, AGDK, 5-5-14-A, 1353 X 20, Breže; Brugger – Wiedl, *Regesten zur Geschichte 2*, str. 308–309, št. 1087.

¹³³ AF, str. 67–70, št. 56 in str. 71–72, št. 60.

¹³⁴ ADG, AGDK, 5-5-14-A, 1353 X 20, Breže; Kovač, *Beiträge zur Geschichte Krains I*, str. 161; Kovač, *Beiträge zur Geschichte Krains (dodatek)*, str. 174; Hitzinger, *Urkundenverzeichnis*, str. 25, št. 6; Kozina, *Die Landeshauptleute*, str. 9; MHDC X, str. 151, št. 447.

¹³⁵ Kovač, *Beiträge zur Geschichte Krains I*, str. 161; Kovač, *Beiträge zur Geschichte Krains (dodatek)*, str. 174.

in Ortenburžani.¹³⁶ Podrobnosti niso znane, vsekakor pa je zanimivo, da ga je v tej službi nasledil grof Oton VI. Ortenburški. V naslednjih letih je še naprej gradil uspešno kariero in z dedovanjem po Aufensteinskih leta 1368 oziroma 1371 postal dedni maršal na Koroškem.¹³⁷ Poročen je bil z Ano, sestro nekdanjega kranjskega deželnega glavarja Friderika Žovneškega, sorodstveno je bil povezan tudi s Herdegenom Ptujskim.¹³⁸ Liechtensteinski so sodili v krog vodilnih rodbin, zato so pogosto imeli pomembne službe. Omeniti velja Ulrika, sina Rudolfa Otona, ki je bil v začetku sedemdesetih let deželni glavar na Štajerskem, med letoma 1381 in 1384 pa še na Koroškem.¹³⁹

Kdo je vodil urad leta 1356, zaradi pomanjkanja virov za zdaj ni znano. Morda je do zamenjave nosilca prišlo v teku tega leta, vsekakor pa pred 12. marcem 1357, ko je položaj deželnega glavarja že zasedal grof Oton VI. Ortenburški (1357–1359/1360).¹⁴⁰ Po manj kot treh desetletjih je bil drugi član rodbine na tej funkciji, saj jo je v letih 1325–1331 opravljal njegov stric Majnhard I. Uspešni karieri sta imela tudi njegova brata Friderik, ki je bil leta 1355 deželni glavar na Koroškem, in Albreht, ki je s pomočjo Habsburžanov leta 1363 postal tridentinski škof in imel pomembno vlogo v načrtih vojvode Rudolfa IV. za prevzem Tirolske.¹⁴¹ Ortenburžani so na Kranjskem razpolagali z veliko posestjo. Obstoječim gospostvom in trgov na Gorenjskem (Radovljica, Kamen, Waldenberg) in Dolenjskem (Ortnek, Ribnica, Kočevje, Čušperk, Kostel, Poljane, Kravjek) so leta 1342 priključili še Lož na Notranjskem.¹⁴² Otonov največji teritorialno-politični projekt je bila kolonizacija redko poseljenih in gospodarsko slabo izkoriščenih dolenskih posesti.¹⁴³ Morda je ambicioznost teh načrtov vsaj delno pripomogla k njegovemu imenovanju za deželnega glavarja. Okrog leta 1342 se je poročil z Ano, hčerjo Friderika Žovneškega/Celjskega, in postal svak grofa Albrehta III. Goriško-Tirolskega, to pa ga je uvrščalo v krog najvplivnejšega plemstva na jugovzhodu cesarstva.¹⁴⁴ V času uradovanja se omenja kot *haubtman in Krain vnd auf der Marich* oziroma *haubtman in Crain*.¹⁴⁵ Službo je obdržal tudi po smrti vojvode Albrehta II. julija

¹³⁶ Gl. predprejšnjo op.

¹³⁷ MHDC X, str. 224, št. 701; Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 64.

¹³⁸ CKL I, str. 121–122, št. 109; HKA, Urkunden, 1358 IX 30, Gradec.

¹³⁹ OÖUB VIII, str. 547–548, št. DLII; Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 74.

¹⁴⁰ Brugger – Wiedl, *Regesten zur Geschichte 2*, str. 185–186, št. 839.

¹⁴¹ Weiss, *Quellen*, 1355 VI 24, s. 1.; Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 69; Lackner, *Zur Geschichte*, str. 186.

¹⁴² Lackner, *Zur Geschichte*, str. 184, gl. tudi op. 15; prim. Štih, *Celjski grofje*, str. 239.

¹⁴³ Lackner, *Zur Geschichte*, str. 186–187.

¹⁴⁴ Prav tam, str. 185; Brugger – Wiedl, *Regesten zur Geschichte 2*, str. 103, št. 656. Grof Albreht III. Goriško-Tirolski se je okrog leta 1353 poročil s Katarino, hčerjo Friderika Žovneškega/Celjskega.

¹⁴⁵ Otorepec, *Gradivo za zgodovino Radovljice*, str. 17, št. 48; TKL I, str. 170–171, št. 111 in str. 177, št. 117; ARS, AS 1073, ZR, 274r, fol. 42–42^v; ARS, AS 40/I/199; Tangl, *Die Grafen von Pfannberg II*, str. 191, št. 195, str. 191–192, št. 197 in str. 192, št. 198 in 199; OÖUB VII, str. 669–671, št. DCLIX. Na tem mestu je treba opozoriti na listino s 6. maja 1358, ki sta jo objavila Walter Brunner in Božo Otorepec (Brunner – Otorepec, *Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, str. 122–123, št. 43). Med drugimi naj bi jo pečatil *Seyfreid von sand [Peter; haubtman] in Chrain*. Besedilo v oglatem oklepaju je napačno rekonstruirano, to pa podpirata dva argumenta. V tem času je

1358, v njej v znanih virih zadnjič nastopa sredi decembra 1359. V zadnjem letu je večkrat izpričan na dvoru novega deželnega kneza Rudolfa IV. na Dunaju in tudi pozneje je bil prisoten pri vseh pomembnih zadevah mladega vojvode.¹⁴⁶ Ob smrti januarja 1374 je za seboj zapustil sina Friderika III., s katerim je rodbina leta 1418 izumrla.¹⁴⁷

Na Kranjskem se je v obdobju nekaj več kot dvajsetletne vladavine vojvode Albrehta II. zvrstilo šest deželnih glavarjev. Urad je bil zelo verjetno stalno zaseden, do krajše prekinitve je morda prišlo le po nepričakovani smrti krškega škofa Ulrika II. avgusta 1351. Vodili so ga predstavniki uglednega štajerskega in koroškega plemstva, čas njihovega službovanja pa je v povprečju trajal le nekaj let. Posebno izjemo predstavlja krški škof, saj gre za edini primer v srednjem veku na Kranjskem, da je bila funkcija v rokah cerkvenega dostojanstvenika.¹⁴⁸ Med nosilci so obstajale sorodstvene in prijateljske vezi, ki so v nekaterih primerih gotovo odigrale pomembno vlogo pri imenovanju novega deželnega glavarja. V tem obdobju je urad dobil jasen ustroj, utemeljen v deželnem privilegiju, in bil odslej z redkimi prekinitvami nenehno zaseden.

Albrehta II. je nasledil sin Rudolf IV. (1358–1365), od leta 1359 samooklicani avstrijski nadvojvoda in od 1364 še kranjski vojvoda. Ob prevzemu oblasti je obdržal utečeno upravno ureditev in v vseh treh bodočih notranjeavstrijskih deželah potrdil dotedanje deželne glavarje.¹⁴⁹ Na Kranjskem je do zamenjave prišlo ob prelomu leta 1359/1360, ko je bil imenovan Leutold II. Stadeck (1360). Izhajal je iz ugledne štajerske rodbine, imenovane po severno od Gradca ležečem matičnem gradu (danes Stattegg), ki je imela veliko posesti na Štajerskem in v Avstriji.¹⁵⁰ Pred nastopom službe kranjskega deželnega glavarja, v kateri se po znanih podatkih prvič omenja 3. februarja 1360, se je proslavil kot bojevnik na številnih bojnih pohodih od Hrvaške do Litve in od Züricha do Ogrske.¹⁵¹ V času službovanja se je zadrževal v spremstvu vojvode Rudolfa IV., zato večkrat nastopa kot priča v njegovih listinah. Vedno je označen le kot deželni glavar na Kranjskem, v deželi pa je bil verjetno le konec marca 1360.¹⁵² V znanih virih v tej vlogi zadnjič nastopa 14. julija 1360, ko je bil z Rudolfom

bil deželni glavar na Kranjskem dokazano Oton VI. Ortenburški, Seifried pa se med overitelji listine omenja na zadnjem mestu, česar za najvišjega deželnoknežjega deželnega uradnika ne bi pričakovali.

¹⁴⁶ Gl. prejšnjo op.; Lackner, *Zur Geschichte*, str. 186.

¹⁴⁷ Lackner, *Zur Geschichte*, str. 187.

¹⁴⁸ Na Štajerskem je bil v letih 1262–1269 deželni glavar olomouški škof Bruno, na Koroškem pa leta 1363 krški škof Janez II. (Krones, *Die Herrschaft König Ottokar's II.*, str. 70–84; Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 71–72).

¹⁴⁹ Na Štajerskem je urad obdržal Ulrik II. Wallseejski, na Koroškem pa grof Johann Pfannberški. Slednji je bil tako kot grof Oton VI. Ortenburški tesen spremljevalec vojvode Rudolfa IV. (Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 69).

¹⁵⁰ Weinhold, *Der Minnesinger von Stadeck*, str. 28.

¹⁵¹ Tangl, *Die Grafen von Pfannberg II*, str. 192, št. 200; Weinhold, *Der Minnesinger von Stadeck*, str. 22–25.

¹⁵² ARS, AS 1073, ZR, 274r, fol. 31'–32' in 37'–39; DOZA, Urkunden, št. 2061, 1360 II 10, Gradec; št. 2066, 1360 III 27, Ljubljana; GZL III/3; GZL III/4; Tangl, *Die Grafen von Pfannberg II*, str. 192, št. 202 in str. 192–193, št. 205; HHStA, Mauerbach, Kartäuser, 1360 VII 2, Dunaj (1); 1360 VII 2, Dunaj (2).

IV. na Dunaju, 19. decembra pa je bil urad že v rokah drugega nosilca.¹⁵³ Kratkost uradovanja kaže, da na Kranjskem ni imel resnih ambicij. Naslednje leto je napredoval v deželnega maršala v Avstriji in pozneje še v deželnega glavarja na Štajerskem (1362–1363/1364).¹⁵⁴ Ob smrti, 20. marca 1367, je zapustil sina Johanna, štajerskega deželnega glavarja v letih 1396–1398, s katerim je rodbina izumrla v moški liniji.¹⁵⁵

Leutoldu Stadecku je sledil sorodnik Albero III. Puchheim (1360–1361).¹⁵⁶ Izhajal je iz ene najuglednejših avstrijskih rodbin, katere pripadniki so imeli od leta 1276 v fevdu službo avstrijskih dednih strežajev.¹⁵⁷ Služil je vojvodom Albrehtu II., Rudolfu IV. in Albrehtu III. in je sodil med najuspešnejše državnike in diplomate svojega časa.¹⁵⁸ Po očetovi smrti leta 1343 je postal vrhovni dedni strežaj v Avstriji, naslednje leto pa se je kot posebni odposlanec Albrehta II. pogajal za sklenitev poročne zveze med takrat petletnim Rudolfom IV. in dveletno Katarino, hčerjo poznejšega cesarja Karla IV.¹⁵⁹ Maja 1347 je izpričan kot glavar v spodnjeavstrijskem mestu Laa an der Thaya, sredi petdesetih let pa se je udejeval v habsburških Prednjih deželah, kjer je opravljal funkcijo glavarja v Aargauu, Thurgauu, Glarusu, Alzaciji in Sundgauu.¹⁶⁰ Obdržal jo je do leta 1357, nato je oblast v Prednjih deželah prevzel Rudolf IV. V času vladavine mladega vojvode je Albero Puchheim sodil med njegove najtesnejše zaupnike in je v njegovem imenu večkrat potoval na cesarski dvor. Med drugim je bil neposredno vpleten v Habsburžanova neuspešna prizadevanja za cesarjevo potrditve ponarejenega privilegium maiusa.¹⁶¹ Na začetku šestdesetih let je za kratek čas postal eden od formalnih nosilcev deželnoknežje uprave na jugu habsburških dežel. Najpozneje sredi decembra 1360 je bil imenovan za deželnega glavarja na Štajerskem in Kranjskem (*houbtman in Steyr, und in Chrayn*); na Štajerskem je funkcijo obdržal do leta 1362, ko ga je nasledil Leutold Stadeck, na Kranjskem pa se po doslej zbranih podatkih zadnjič omenja 16. maja 1361.¹⁶² Do zamenjave je

¹⁵³ StiAScho, Urkunden, 1360 VII 14, Dunaj; Kovač, *Beiträge zur Geschichte Krains I*, str. 161.

¹⁵⁴ Krones, *Landesfürst, Behörden und Stände*, str. 161; Weinhold, *Der Minnesinger von Stadeck*, str. 25; Härtel, *Die Zugehörigkeit*, str. 113 in 114; Brugger – Wiedl, *Regesten zur Geschichte 2*, str. 280–281, št. 1030.

¹⁵⁵ Weinhold, *Der Minnesinger von Stadeck*, str. 26 in 27–28.

¹⁵⁶ Leutoldov bratranec Rudolf IV. Stadeck je bil poročen z Alberovo nečakinjo Nežo, hčerjo Henrika Puchheima (Weinhold, *Der Minnesinger von Stadeck*, str. 21 in 31; Gutkas, *Ein österreichischer Staatsmann*, str. 64).

¹⁵⁷ Gutkas, *Ein österreichischer Staatsmann*, str. 62–63.

¹⁵⁸ Prav tam, str. 73. O Alberu III. Puchheimu gl. Gutkas, *Ein österreichischer Staatsmann*, str. 62–73.

¹⁵⁹ Prav tam, str. 63–64 in 64–65.

¹⁶⁰ NOeLA, Urkundensammlung des Ständischen Archivs, StA Urk 0361, 1347 V 10, Dunaj; Gutkas, *Ein österreichischer Staatsmann*, str. 66–67.

¹⁶¹ Gutkas, *Ein österreichischer Staatsmann*, str. 68.

¹⁶² Kovač, *Beiträge zur Geschichte Krains I*, str. 161; Brugger – Wiedl, *Regesten zur Geschichte 2*, str. 268, št. 1003, str. 268–269, št. 1004 in str. 271, št. 1011; StiAZ, Urkunden, 1362 IV 3, Dunaj; MHDC X, str. 199, št. 603; Huber, *Geschichte des Herzogs Rudolf IV.*, str. 159; Krones, *Landesfürst, Behörden und Stände*, str. 160–161; prim. Gutkas, *Ein österreichischer Staatsmann*, str. 68–69. Kot deželni glavar na Štajerskem in Kranjskem se v znanih virih prvič omenja 19. decembra 1360.

prišlo pred koncem leta, saj se 31. decembra kot kranjski deželni glavar že omenja Konrad Aufensteinski.¹⁶³ Rudolf IV. mu je 7. novembra 1361 do preklica predal urada deželnega glavarja in deželnega pisarja na Štajerskem, s tem pa je v svojih rokah združil osrednji deželnoknežji upravni funkciji v deželi.¹⁶⁴ Izvolitev brata Pilgrima za salzburškega nadškofa leta 1365 je Alberu naslednje leto prinesla položaj salzburškega glavarja in poveljnika salzburških oboroženih sil.¹⁶⁵ Vse do smrti leta 1384 je ostal tesen zaupnik vojvod in bil prisoten ob številnih pomembnih dogodkih.¹⁶⁶

Verjetno enkrat v drugi polovici leta 1361 je vodenje urada prevzel koroški dedni maršal Konrad IV. Aufensteinski (1361–1362) iz znane tirolsko-koroške rodbine. Aufensteinski so vse do tragičnega konca leta 1368 razpolagali z veliko posestjo in se uspešno udeleževali v deželnoknežji službi. Zvestoba goriško-tirolski dinastiji in sodelovanje pri zatrtju vstaje koroškega plemstva leta 1292/1293 sta Konradu III. na Koroškem prinesla v fevd službo dednega maršala in položaj deželnega glavarja (1294–1335).¹⁶⁷ Ambicije je imel tudi južno od Karavank, kjer je želel na čelo deželnoknežje uprave postaviti enega od svojih sinov, vendar so načrti ostali neuresničeni.¹⁶⁸ Starejši sin Friderik je bil v letih 1360–1362 deželni glavar na Koroškem, mlajši sin Konrad IV. pa je to funkcijo nekaj mesecev opravljal na Kranjskem.¹⁶⁹ Na začetku šestdesetih let sta brata imela pomembno vlogo v deželnoknežji upravi, a sta bila leta 1362 odstavljena. Razlog naj bi bile rastoče napetosti med Aufensteinskima in vojvodo Rudolfom IV., ki jima je očital sklenitev tajnega sporazuma z njegovimi nasprotniki v Furlaniji. Friderik je bil verjetno odstavljen decembra, Konrad pa že najpozneje avgusta.¹⁷⁰ O Konradovem uradovanju je na razpolago zelo malo virov. Prvič se omenja 31. decembra 1361 in zadnjič 10. aprila 1362, večji del tega obdobja pa je skoraj zagotovo preživel v tujini.¹⁷¹ V listinah je nazivan kot deželni glavar na Kranjskem oziroma deželni glavar na Kranjskem in v Marki. Aufensteinski so se leta 1367/1368 zapletli v fajdo z vojvodsko dinastijo, iz katere so izšli poraženi in so doživeli popoln zaton.¹⁷²

26. avgusta 1362 ali malo pred tem je položaj zasedel grof Ulrik I. Celjski (1362–1367), sin nekdanjega kranjskega deželnega glavarja Friderika Žovneškega/Celjskega. Tega dne mu je vojvoda Rudolf IV. obljubil, da mu bo povrnil vse v času službovanja nastale stroške.¹⁷³ Sodil je med najuglednejše plemiče v habsburških

¹⁶³ Huber, *Geschichte des Herzogs Rudolf IV.*, str. 159.

¹⁶⁴ Brugger – Wiedl, *Regesten zur Geschichte 2*, str. 268, št. 1003.

¹⁶⁵ Gutkas, *Ein österreichischer Staatsmann*, str. 70; Brugger – Wiedl, *Regesten zur Geschichte 3*, str. 26–27, št. 1173.

¹⁶⁶ Gutkas, *Ein österreichischer Staatsmann*, str. 71.

¹⁶⁷ Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 48–64.

¹⁶⁸ Gl. op. 94.

¹⁶⁹ Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 70–71.

¹⁷⁰ Prav tam, str. 71; prim. Brugger – Wiedl, *Regesten zur Geschichte 2*, str. 271–272, št. 1012. Naslednik Konrada Aufensteinskega, grof Ulrik I. Celjski, v znanih virih prvič nastopa 26. avgusta 1362 (Lichnowsky, *Geschichte des Hauses Habsburg IV*, str. DCXV, št. 404).

¹⁷¹ Huber, *Geschichte des Herzogs Rudolf IV.*, str. 159; Tangel, *Die Grafen von Pfannberg II*, str. 193, št. 213; Göth, *Urkunden-Regesten 5*, str. 240, št. 121.

¹⁷² Brugger – Wiedl, *Regesten zur Geschichte 3*, str. 55–57, št. 1225.

¹⁷³ Lichnowsky, *Geschichte des Hauses Habsburg IV*, str. DCXV, št. 404.

deželah, zato se je pogosto zadrževal v bližini mladega deželnega kneza. To se ni spremenilo niti med službovanjem, saj je na dvoru izpričana njegova večkratna daljša prisotnost.¹⁷⁴ V času odsotnosti je izvajanje deželnoglavarske oblasti zaupal deželnemu upravitelju Ulriku Turnerju, ki se kot prvi nosilec te funkcije pogosteje omenja v virih.¹⁷⁵ Prvo leto je preživel v Furlaniji, kjer je deloval kot glavni vojvodov pooblaščenec v njegovih prizadevanjih za prevzem tamkajšnje oblasti.¹⁷⁶ V nazivu Ulrika Celjskega je navedba Marke popolnoma izginila, tako da je vedno označen le kot *hauptman in Chrayn*.¹⁷⁷ Razpolagal je z bogato posestjo, ki jo je v obdobju opravljanja službe kranjskega deželnega glavarja še dodatno povečal. Rudolf IV. je bratoma Ulriku in Hermanu Celjskima zaradi udeležbe v vojni z bavarskim vojvodo dolgoval večjo vsoto denarja, zato jima je oktobra 1363 najprej zastavil gospodstvu Vojnik in Žaženberk ter trg Žalec, decembra pa še mesto Kamnik skupaj s sodiščem in mitnico.¹⁷⁸ V fevd jima je podelil še grad Hartneidstein na Koroškem, ki jima ga je zapustil pokojni Eberhard Wallseejski.¹⁷⁹ Po njem sta od salzburškega nadškofa prejela tudi oskrbništvu v Brežicah in Sevnici.¹⁸⁰ O Ulrikovem delovanju na Kranjskem ni veliko podatkov. Marca 1363 mu je Rudolf IV. ukazal, naj uredi svoje spore s Tržačani, v znanih virih pa se pri izpolnjevanju obveznosti zadnjič omenja 29. maja 1367.¹⁸¹ Uradovanje je zaključil kmalu zatem, saj julija že ni več nosil dotedanjega službenega naziva.¹⁸² Poročen je bil z Adelhajdo, sestro bivšega kranjskega deželnega glavarja Otona VI. Ortenburškega, umrl pa je 26. julija 1368.¹⁸³ Dobri odnosi z vladajočo dinastijo so mu omogočili, da se je na čelu deželnoknežje uprave obdržal še skoraj dve leti po smrti vojvode Rudolfa IV.

V obdobju sedemletne vladavine Rudolfa IV. je urad vodilo pet nosilcev. Pripadali so krogu najvplivnejšega štajerskega, koroškega oziroma avstrijskega

¹⁷⁴ StIAZ, Urkunden, 1362 XI 19, Dunaj; StiASF, Urkunden, 1362 XI 24, Dunaj; Steyerer, *Commentarii pro historia Alberti II.*, str. 348–350; StiAA, Urkunden, 1363 I 5, Dunaj; MHDC X, str. 203, št. 619; StiAK, Urkunden Klosterneuburg, 1364 IX 24, Dunaj; OÖUB VIII, str. 194–196, št. CXCI.

¹⁷⁵ Brugger – Wiedl, *Regesten zur Geschichte* 2, str. 284–285, št. 1038, str. 291–292, št. 1054, str. 293, št. 1057 in str. 312, št. 1095; ARS, AS 1073, ZR, 274r, fol. 50–51; ARS, AS 1063, ZL, št. 183, 1364 VI 24, s. 1.; št. 190, 1366 XI 16, Ljubljana.

¹⁷⁶ AF, str. 184–185, št. 144, str. 186, št. 146, str. 189–190, št. 151, str. 192–193, št. 153 in str. 198–200, št. 157; Kosi, *Spopad za prehode*, str. 81.

¹⁷⁷ Lichnowsky, *Geschichte des Hauses Habsburg IV*, str. DCXIX, št. 450; NŠAL, Listine, št. 153, 1364 XII 9, Dunaj; ARS, AS 1073, ZR, 274r, fol. 42 in 71^v; TKL I, str. 213–214, št. 151; DOZA, Urkunden, št. 2176, 1366 VI 7, Dunaj; WStLA, HAURk, 676a, 1366 VIII 14, Dunaj; Brugger – Wiedl, *Regesten zur Geschichte* 3, str. 23–24, št. 1167, str. 36, št. 1191 in 1192, str. 37–38, št. 1194 in str. 38–39, št. 1195; GZL III/7; gl. op. 174.

¹⁷⁸ Göth, *Urkunden-Regesten* 6, str. 250, št. 138 in 139.

¹⁷⁹ MHDC X, str. 206, št. 631.

¹⁸⁰ HHStA, SbgE, AUR, 1363.

¹⁸¹ Lichnowsky, *Geschichte des Hauses Habsburg IV*, str. DCXIX, št. 450; Brugger – Wiedl, *Regesten zur Geschichte* 3, str. 37–38, št. 1194 in str. 38–39, št. 1195.

¹⁸² Brugger – Wiedl, *Regesten zur Geschichte* 3, str. 45, št. 1205 in str. 46–47, št. 1209. Albrecht III. je Ulrika 10. julija 1367 iz posebne milosti rešil dolga v višini 62 mark šilingov, ki ga je imel pri ljubljanskem judu Aronu. Dejanje je mogoče razumeti tudi kot nagrado za uspešno končano službovanje.

¹⁸³ Lackner, *Zur Geschichte*, str. 186.

plemstva in bili med najpomembnejšimi spremljevalci mladega vojvode. Urad je bil verjetno neprekinjeno zaseden, čas službovanja posameznih deželnih glavarjev pa v povprečju zelo kratek, zlasti v letih 1360–1362. Večina jih na Kranjskem ni imela večjih ambicij in zato tudi ni bivala v deželi, ampak je tja prihajala le zelo redko ali celo nikoli. Posledično je na pomenu pridobil deželni upravitelj, ki je ravno v tem času prvič pogosteje prišel do izraza.

Po Rudolfovi smrti sta oblast skupaj prevzela njegova mlajša brata Albreht III. (1365–1395) in Leopold III. (1365–1386). Mlada vojvoda sta na Kranjskem, tako kot tudi na Štajerskem in Koroškem, ohranila utečeno upravno ureditev in nista zamenjala deželnih glavarjev.¹⁸⁴ Na Kranjskem sta to storila poleti 1367, ko sta vodenje urada zaupala koroškemu vrhovnemu dednemu strežaju Konradu II. Kraigu (1367–1384). Predtem je bil v letih 1365–1367 deželni glavar na Koroškem in je sodil med uglednejše plemiče v tem prostoru.¹⁸⁵ Prvič naj bi se omenjal 2. novembra 1367, čeprav je funkcijo skoraj zagotovo prevzel že nekaj mesecev prej.¹⁸⁶ Kraigi so prve posesti južno od Karavank dobili v obdobju Spanheimov, a so se tu trdno zasedrili šele s Konradom II.¹⁸⁷ Leta 1369 mu je namreč briksenski škof podelil in čez dve leti zastavil blejsko gospostvo skupaj z vso oblastjo, ki je nato skoraj dvesto let ostalo v rokah rodbine.¹⁸⁸ Kljub pogosti odsotnosti je urad kranjskega deželnega glavarja obdržal približno sedemnajst let, v njegovem službenem nazivu pa je, tako kot pri predhodniku, omemba Marke povsem izginila.¹⁸⁹ Julija 1373 je bil v družbi najuglednejšega plemstva iz habsburških dežel na Dunaju, kjer je bil priča dogovoru med bratoma Albrehtom III. in Leopoldom III., s katerim sta si za dve leti razdelila upravo dežel.¹⁹⁰ Prehodna ureditev ni odpravila nesoglasij, zato je Albreht za primer bratove zahteve po ponovni delitvi januarja 1376 obljubil imenovati tri svetnike, z njegove strani zadolžene za njeno izvedbo, k pečatenju listine pa je pozval tudi Kraiga.¹⁹¹ V teh letih se je zvrstilo nekaj pogodb in dogovorov, do dejanske delitve je prišlo septembra 1379. Kranjska je pripadla Leopoldu, zato je bil Konrad Kraig kot deželni glavar odslej neposredno podrejen le njemu.¹⁹² Vojvoda mu je leta 1376 zaradi vojaške službe proti Benečanom pri Pordenonu in

¹⁸⁴ Na Štajerskem je urad vodil Kolo Vuzeniški (Brugger – Wiedl, *Regesten zur Geschichte* 2, str. 306–307, št. 1082; Schroll, *Urkundenbuch*, str. 246, št. 254), na Koroškem pa Konrad II. Kraig (Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 72).

¹⁸⁵ Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 72.

¹⁸⁶ Kozina, *Die Landeshauptleute*, str. 11. Kozina ne navaja vira omembe.

¹⁸⁷ Kos, *O izvoru prebivalcev Ljubljane*, str. 8.

¹⁸⁸ Bizjak, *Urbarji briksenske škofije*, str. 54–55 in 85–86.

¹⁸⁹ ARS, AS 1073, ZR, 274r, fol. 40^v–41, 41, 41–41^v in 42^v; Brugger – Wiedl, *Regesten zur Geschichte* 3, str. 93, št. 1296; GZL I/75; GZL III/9; GZL III/10; GZL III/12; GZL III/14; MHDC X, str. 236, št. 736, str. 237, št. 739, str. 242, št. 762 in str. 251, št. 793; Klun, *Archiv für die Landesgeschichte* I, str. 21–22; Göth, *Urkunden und Urkunden-Regesten*, str. 47; ARS, AS 1063, ZL, št. 220, 1374 III 26, Ljubljana; št. 222, 1374 VII 6, Ljubljana; HHStA, SB, Khevenhüller/Riegersburg 1-1-7, 1377 XI 19, Dunaj; TKL I, str. 288, št. 216.

¹⁹⁰ OÖUB VIII, str. 654–658, št. DCLV.

¹⁹¹ OÖUB IX, str. 1–3, št. 1.

¹⁹² Schwind – Dopsch, *Ausgewählte Urkunden*, str. 270–273, št. 138; Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 86–87.

v Istri dolgoval večjo vsoto denarja, za kar mu je do poplačila dolga zastavil grad Pred(Jamo) z vsemi pravicami in gradiščanstvom ter bližnjo mitnico.¹⁹³ Približno v tem času se je zapletel v fajdo s salzburškim nadškofom Pilgrimom. Spor sta junija 1377 razsodila habsburška vojvoda, v skladu z razsodbo pa je moral prelat Kraigu predati Althofen na Koroškem.¹⁹⁴ V znanih virih se zadnjič pojavi 18. julija 1384, ko ga je kot deželni upravitelj zastopal brat Viljem.¹⁹⁵ Najpozneje maja 1385 je ponovno zasedel mesto koroškega deželnega glavarja in hkrati postal še dvorni mojster rimskega kralja.¹⁹⁶ Vrhovni urad deželnoknežje uprave na Koroškem je vodil do smrti leta 1399.

Konradu Kraigu je sledil Hugo VIII. Devinski (1385–1389/1390), najpomembnejši predstavnik ene najvplivnejših srednjeveških rodbin v slovenskem prostoru. Vodenje družinske politike je usmeril v povezovanje s Habsburžani, ki se jim je leta 1366 skupaj s polbratoma Viljemom in Jurijem Vivšniškima z vsemi posestmi podvrgel kot deželski gospod. V zameno sta jim vojvoda Albreht III. in Leopold III. potrdila vse pravice in svoboščine ter določila, da se smejo zagovarjati samo pred njima in ne pred katerim od ograjnih sodišč.¹⁹⁷ Poteza je bila obojestransko koristna, saj so Habsburžani prvič dosegli morje, Hugo Devinski pa je v njihovi službi še povečal svoj ugled in ustvaril uspešno kariero. Že naslednje leto se je skupaj z njimi boril proti Goriškim za Hošperk, v letih 1369–1370 pa tudi proti Benečanom v boju za Trst.¹⁹⁸ V službi oglejskega patriarha in avstrijskih vojvod je opravljal več pomembnih funkcij. Vezan je bil predvsem na prostor med Istro in Furlanijo, kjer je leta 1366 postal odvetnik samostana v Belinji (it. *Beligna*) in najpozneje leta 1374 glavar oglejskih istrskih posesti.¹⁹⁹ Po smrti grofa Albrehta III. Goriško-Tirolskega leta 1374 so Habsburžani podedovali vse njegove teritorije v Istri, Slovenski marki in Beli krajini. Verjetno je bil kmalu zatem Hugo Devinski imenovan za glavarja v Istri (*houptman ze Isterreich*), čeprav se v tej vlogi v znanih virih omenja le konec decembra 1379 in v začetku januarja 1380, ko mu je vojvoda Leopold III. zastavil habsburški del Istre s Pazinsko grofijo.²⁰⁰ V letih 1381–1382 je bil glavar v severnoitalijanskem Trevisu, kjer je bil zadolžen za obrambo mesta pred napadi Francesca I. da Carrare.²⁰¹ Po doslej zbranih podatkih se kot kranjski deželni glavar prvič pojavi 29. aprila 1385, ko mu je deželni knez naročil, naj varuje ljubljanske meščane pred poseganjem plemstva v njihove sodne pristojnosti.²⁰² Julija 1386 je v bitki pri Sempachu padel vojvoda Leopold III. in za seboj zapustil

¹⁹³ MHDC X, str. 257, št. 816.

¹⁹⁴ HHStA, SbgE, AUR 1377 VI 11, Dunaj.

¹⁹⁵ Brunner – Otorepec, *Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, str. 156–157, št. 71.

¹⁹⁶ MHDC X, str. 288, št. 929; Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 74–76.

¹⁹⁷ Lichnowsky, *Geschichte des Hauses Habsburg VI*, str. X–XI, št. 712b.

¹⁹⁸ Kosi, *Boj za prehode*, str. 416.

¹⁹⁹ Prav tam; Kos, *Iz zgodovine devinskih gospodov*, str. 120.

²⁰⁰ MHDC X, str. 269, št. 862; Štih, *Goriški grofje*, str. 59–60.

²⁰¹ Lichnowsky, *Geschichte des Hauses Habsburg IV*, str. DCCXXIII, št. 1572, str. DCCXXV, št. 1592, str. DCCXXX, št. 1651, str. DCCXXXII, št. 1677 in str. DCCXXXIII–DCCXXXIV, št. 1694; Kos, *Iz zgodovine devinskih gospodov*, str. 120–121.

²⁰² GZL III/15.

štiri mlade sinove. Najstarejši med njimi, Viljem, je oktobra oblast v podedovanih deželah predal stricu Albrehtu III., dejanju pa so prisostvovali pripadniki vodilnega plemstva in nosilci najvišjih upravnih funkcij, tudi Hugo Devinski.²⁰³ Na mestu deželnega glavarja je ostal vsaj do 9. novembra 1389, vendar je obdobje njegovega uradovanja težko določiti, ker se precej redko omenja s službenim nazivom.²⁰⁴ Nekaj časa je bil tudi tržaški glavar, to pa mu je zagotavljalo zelo pomembno vlogo v deželnoknežji upravi na jugu habsburških dežel.²⁰⁵ Razpolagal je z bogato posestjo, katere največji del je ležal med Tržaškim zalivom in Kvarnerjem, imel pa jo je tudi na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem.²⁰⁶ Po njegovi smrti kmalu po 11. septembru 1390 jo je nasledil sin Hugo IX., s katerim je rodbina leta 1399 izumrla v moški liniji.²⁰⁷

Starejši seznami deželnih glavarjev kot naslednika Huga Devinskega navajajo grofa Viljema Celjskega († 1392).²⁰⁸ Po Valvasorju naj bi funkcijo opravljal leta 1389, česar na podlagi zbranih podatkov ni mogoče niti potrditi niti ovreči. Devinski se zadnjič omenja 9. novembra 1389, zato obstaja možnost, da je do zamenjave na čelu urada prišlo še v tem letu.²⁰⁹ Nejasnosti glede Viljemovega statusa so posledica dvomnih navedb v virih. Z bratrancem grofom Hermanom II. Celjskim se junija 1390 omenjata kot *wir graf Hermann vnd graf Wilhalm vettern von Cili haubtmann* (sic!) *in Krain* in septembra 1391 kot *dominus videlicet Hermannus et dominus Wylhelmus comites Cylie ac generales capitanei* (sic!) *Carniole*.²¹⁰ Če pri slednji navedbi ne gre za pisarjevo nedoslednost, bi bilo mogoče utemeljeno sklepati, da sta urad vodila skupaj. Zaradi pomanjkanja virov se dokončnega odgovora na to zapleteno vprašanje ne da podati.

Prva znana omemba deželnega glavarja po koncu uradovanja Huga Devinskega je iz 6. marca 1390, ko v tej vlogi nastopa grof Herman II. Celjski (1390–1401).²¹¹ V nekaj več kot pol stoletja je bil že tretji pripadnik rodbine na tem položaju, kajti pred njim sta ga zasedala ded Friderik Žovneški/Celjski in stric Ulrik I. Celjski. Herman se je leta 1377 podal z vojvodo Albrehtom III. na bojni pohod proti Prusiji in si tako že zgodaj pridobil zaupanje deželnega kneza.²¹² V

²⁰³ Krones, *Urkunden zur Geschichte*, str. 94, št. 336.

²⁰⁴ Lichnowsky, *Geschichte des Hauses Habsburg IV*, str. DCCLVII, št. 1944; TKL I, str. 316–317, št. 241; KLA, AUR, KLA 418-B-A 495 St, 1386 I 21, s. I.; PAM/0001_00032, 1387 V 20, s. I.; Valentinelli, *Zur Geschichte*, str. 452; Brugger – Wiedl, *Regesten zur Geschichte 4*, str. 25–26, št. 1885; Stülz, *Zur Geschichte*, str. 377, št. 221; GZL I/95; Brunner – Otorepec, *Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, str. 170–171, št. 80; GZL III/20; prim. Pichler, *Il Castello di Duino*, str. 218, op. 3 (podatek za leto 1383 je napačen!).

²⁰⁵ Junija 1386 je izpričan kot *Hugo de Duyno Carniole Marchie ac Tergesti capitaneus* (citirano po: Kosi, *Boj za prehode*, str. 417, op. 391). V nedatiranem regestu se omenja celo kot *Carniole marchio ac Tergeste capitaneus* (Valentinelli, *Zur Geschichte*, str. 270).

²⁰⁶ Kos, *Iz zgodovine devinskih gospodov*, str. 121–125; gl. HKA, Urkunden, 1386 X 27, s. I.

²⁰⁷ Prav tam, str. 129.

²⁰⁸ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 17–18; Kozina, *Die Landeshauptleute*, str. 13.

²⁰⁹ GZL III/20.

²¹⁰ ARS, AS 1063, ZL, št. 4374, 1390 VI 22, s. I.; št. 4378, 1391 IX 2, Žiče.

²¹¹ Weiss, *Quellen*, 1390 III 6, Dunaj.

²¹² Krones, *Graf Hermann II.*, str. 110.

času prevzema deželnega glavarstva je sodil med najmočnejše plemiče na jugu habsburških dežel in je razpolagal z ogromno posestjo, katere del je ležal tudi na Kranjskem. Celjanove ambicije so močno presegale kranjski deželni okvir, zato se je večinoma zadrževal na tujem, zlasti na dvoru in v domačem Celju, izvajanje zaupane mu oblasti pa je predal deželnemu upravitelju. Novembra 1395 je bila v Hollenburgu sklenjena pogodba med albertinsko in leopoldinsko vejo Habsburžanov, ki jo je s svojim pečatom overil tudi Herman Celjski.²¹³ Kranjski je prinesla novega deželnega kneza Viljema, ki je nasledil avgusta umrlega strica Albrehta III. Kljub spremembi je Herman še naprej ostal deželni glavar. Preobrat v njegovem življenju se je zgodil septembra 1396, ko je v bitki pri Nikopolju rešil življenje kralju Sigismundu. Hvaležni Luksemburžan se mu je v naslednjih letih oddolžil s podelitvami velikih posesti, pomembnih služb in naslovov ter mu omogočil, da se je prebil med najmočnejše posvetne gospode na Ogrskem.²¹⁴ Odlične odnose sta rodbini utrdili s poroko Sigismunda in Hermanove hčere Barbare.²¹⁵ V visoko politiko vpeti Celjan ni imel nobenih ambicij v vlogi kranjskega deželnega glavarja. V znanih virih se zadnjič omenja 21. avgusta 1401, čeprav se je že zadnjih nekaj let le malo ukvarjal z izvajanjem oblasti.²¹⁶ Vse do smrti oktobra 1435 je bil zvest podpornik kralja Sigismunda, z dedovanjem po leta 1418 izumrlih Ortenburžanih pa so Celjski doživeli prvi vrhunec moči.

Obdobje med letoma 1365 in 1395 so zaznamovali spori znotraj habsburške dinastije in delitve dežel. Pretresi niso imeli večjega negativnega vpliva na kranjski deželnoglavarški urad, saj je bil neprekinjeno zaseden, ob spremembah deželnoknežje oblasti pa ni prišlo do zamenjave deželnega glavarja. Ravno nasprotno, v primerjavi s prejšnjimi obdobji se je v povprečju precej podaljšal čas njihovega službovanja, kajti v treh desetletjih so se zvrstili samo štirje nosilci. Pripadali so uglednim rodbinam, ki so imele svoja središča v neposredni soseščini Kranjske, tu pa so bile tudi posestno prisotne. Poleg dveh Štajercev grofovskega stanu sta urad vodila še Korošec in Kraševce, oba gosposkega stanu.

Hermanu Celjskemu je sledil Janez III. Neidegg (1402–1405), pripadnik avstrijske viteške rodbine s središčem v južnem Waldviertlu.²¹⁷ V znanih ohranjenih virih se prvič pojavi 29. julija 1402, vendar iz besedila listine izhaja, da je tedaj službo opravljal že vsaj nekaj mesecev.²¹⁸ Spor med šenčursko sosesko in vetrinjskim

²¹³ OÖUB XI/1, str. 445–452, št. 494.

²¹⁴ Krones, *Graf Hermann II*, str. 115–119.

²¹⁵ Prav tam, str. 117 in 120.

²¹⁶ MHDC X, str. 302, št. 973, str. 315, št. 991 in str. 316–317, št. 996; ARS, AS 1063, ZL, št. 294, 1393 III 23, Celje; št. 333, 1399 II 17, Ljubljana; št. 653, 1456 IV 17, s. I. (prepis listine iz 1396 XI 8, Škofja Loka); št. 4380, 1393 III 19, s. I.; št. 4381, 1393 IX 14, s. I.; št. 4387, 1395 V 30, s. I.; Muchar, *Urkunden-Regesten*, str. 440, št. 43; GZL III/21; GZL III/26; ARS, AS 1073, ZR, 274r, fol. 77–77'; NŠAL, Listine, št. 224, 1399 X 22, Gradec; KLA, AUR, KLA 418-B-A 517 St, 1399 XII 13, Celje; Otorepec, *Gradivo za slovensko zgodovino*, str. 282, št. 1423 in str. 283, št. 1427.

²¹⁷ O Janezu Neideggu gl. <http://hw.oeaw.ac.at/inschriften/noe-3/teil1/noe-3-obj50.xml> (ogled: 28. 1. 2020).

²¹⁸ ARS, AS 1063, ZL, št. 357, 1402 VII 29, s. I.

samostanom se je na sodišču namreč najprej odvijal pred Neideggom, nadaljeval in končal pa pred deželnim upraviteljem Jakobom Mausheimerjem, saj po njegovih besedah deželnega glavarja takrat (29. julija 1402) ni bilo v Ljubljani, ker je bil na poti v Avstrijo.²¹⁹ Urad je upravljal vsaj do januarja 1405, septembra pa je izpričan kot komorni mojster vojvode Viljema in kot tedaj že nekdanji deželnoknežji oskrbnik oziroma zastavni imetnik gradu in gospostva Starhemberg.²²⁰ Zaradi pomanjkanja virov ni mogoče ugotoviti, do kdaj je opravljal funkcijo kranjskega deželnega glavarja, kajti njegov naslednik se po znanih podatkih prvič omenja šele 17. januarja 1407.²²¹ Do zamenjave bi lahko prišlo poleti 1406, ko je po smrti vojvode Viljema oblast na Kranjskem prevzel njegov mlajši brat Leopold IV. Novemu deželnemu knezu je Neidegg v letih 1406–1408 služil kot komorni mojster, nato je bil od leta 1411 komorni mojster in v letih 1412–1425 svétnik vojvode Albrehta V. Prebil se je med najvplivnejše pripadnike avstrijskega viteškega stanu, vendar je še pred smrtjo 29. junija 1425 doživel politični zaton.²²²

Starejši seznami kot kranjskega deželnega glavarja v letu 1405 navajajo Seifrida IV. Gallenberškega, ki pa je bil v resnici v letih 1405–1409 wallseejski glavar v Pazinu in leta 1411 habsburški glavar v Grofiji v Marki in Metliki.²²³ V obdobju vladavine vojvode Viljema (1395–1406) sta urad vodila le dva nosilca. Prvi je bil Štajerec grofovskega stanu, drugi pa Avstrijec viteškega stanu.

Če ni do zamenjave deželnega glavarja prišlo že prej, se je to zgodilo najpozneje kmalu po prevzemu oblasti vojvode Leopolda IV. (1406–1411). Verjetno še pred koncem leta 1406 je na položaj imenoval Jakoba I. Stubenberškega (1406–1409), pripadnika znane štajerske plemiške rodbine. Zaradi zelo skopih virov je obdobje njegovega službovanja nemogoče natančneje zamejiti. Po zbranih podatkih se prvič omenja 17. januarja 1407 in nato še nekajkrat do 30. avgusta 1409.²²⁴ V Ljubljani je bil dokazano vsaj septembra 1407, sicer pa je za vodenje zadev skrbel deželni upravitelj. Dopustna je domneva, da je urad upravljal do smrti Leopolda IV. v začetku junija 1411. Po koncu uradovanja se je vrnil na Štajersko, kjer je bil v letih 1418–1419 deželni glavar.²²⁵

Leopolda IV. je nasledil brat Ernest Železni (1411–1424), ki je najpozneje proti koncu leta 1411 na mesto kranjskega deželnega glavarja postavil Viljema Rabensteinskega (1411–1413). Pripadal je koroški viteški rodbini, imenovani

²¹⁹ Prim. Mlinarič, *Posest vetrinjskega samostana*, str. 107–108.

²²⁰ Lichnowsky, *Geschichte des Hauses Habsburg V*, str. IL, št. 515 in 517; ARS, AS 1063, ZL, št. 367, 1403 X 27, Ljubljana; Lackner, *Hof und Herrschaft*, str. 103; NOeLA, StA Urk, StA Urk 1663, 1405 IX 9, s. I.

²²¹ ARS, AS 1063, ZL, št. 393, 1407 I 17, Lipnica.

²²² <http://hw.oeaw.ac.at/inschriften/noe-3/teil1/noe-3-obj50.xml> (ogled: 3. 2. 2020); Fürbeth, *Johannes Hartlieb*, str. 67–68.

²²³ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 18; Kozina, *Die Landeshauptleute*, str. 13; Bizjak, *Rodbina Gall*, str. 39.

²²⁴ ARS, AS 1063, ZL, št. 393, 1407 I 17, Lipnica; št. 653, 1456 IV 17, s. I. (prepis listine iz 1409 VIII 30, Dunaj); št. 5365, 1409 VIII 30, Dunaj; št. 5607, 1450 VI 29, Ljubljana (inserti listin iz 1407 IX 12, Ljubljana, 1408 I 16, Ljubljana in 1408 VI 18, Ljubljana); Komatar, *Ein Cartular*, str. 42, št. 18 in str. 43, št. 20 in 22.

²²⁵ Wurzbach, *Biographisches Lexikon 40*, str. 130.

po gradu Rabenstein, ležečem južno od Šentpavla v Labotski dolini. V zadnji četrtini 14. stoletja se večkrat omenja skupaj z bratoma Burghartom in Tomažem, s katerima je bil dolga leta v sporu s šentpavelskim samostanom.²²⁶ Maja 1382 je za nekaj mesecev stopil v vojaško službo salzburškega nadškofa Pilgrima II., ki je bil v vojni z Bavarci.²²⁷ Stike s salzburško nadškofijo sta Burghart in Viljem pozneje še okrepila, saj jima je vojvoda Leopold IV. na njuno prošnjo marca 1408 podelil urad salzburškega strežaja.²²⁸ Viljem kot deželni glavar na Kranjskem v znanih virih prvič nastopa 25. januarja 1412, zadnjič pa 27. januarja 1413.²²⁹ V času službovanja je na Kranjskem dobil nekaj posesti, in sicer mu je dal Reinbrecht Wallseejski, glavar v Avstriji nad Anižo, aprila 1412 v zakup izžanski urad.²³⁰ Tri mesece pred tem je grof Henrik Goriško-Tirolski Burghartu in Viljemu za dolžnih 2.000 gld. zastavil grad Vovbre na Koroškem skupaj s sodiščem in ostalim.²³¹ Po končanem uradovanju se je vrnil v domovino, kjer se je kmalu zopet zapletel v spore s šentpavelskim samostanom.²³² Brata sta konventu leta 1423 naposled darovala veliko vsoto denarja za blagor svojih duš in duš vseh Rabensteinskih, ki so bili pokopani v samostanski kapeli Device Marije.²³³ Umrla sta nedolgo zatem, kot pokojna sta omenjena aprila 1429.²³⁴

Upravo urada je morda že v letu 1413 prevzel Ulrik III., točaj z Ostrovice (1413–1421), predstavnik znane koroške rodbine z gradu Ostrovica (nem. *Hochosterwitz*), ki je imela od leta 1209 v fevdu službo koroških dednih točajev.²³⁵ V 15. stoletju je še vedno uživala velik ugled, vendar jo je prekomerno zadolževanje pahnilo v finančne težave in posledično razprodajo posesti.²³⁶ Na Kranjskem je bila posestno prisotna že od časa Spanheimov, z Ulrikom pa so se vezi s tem prostorom še okrepile. Kranjsko deželno glavarstvo so namreč, s prekinitvijo v letih 1421–1425, vse do začetka leta 1436 vodili Ostroviški. Ulrik se v znanih virih prvič pojavi 26. februarja 1414, čeprav je imel tedaj za seboj verjetno že nekaj mesecev službovanja.²³⁷ Oblast je izvajal s pomočjo deželnih upraviteljev, ki jih je izbiral iz vrst koroškega plemstva.²³⁸ Nadvojvoda Ernest Železni je nanj naslovil več ukazov,

²²⁶ Schroll, *Urkundenbuch*, str. 260–262, št. 282, str. 262, št. 284, str. 262–264, št. 285, str. 267–269, št. 293, str. 277–280, št. 312, str. 282–283, št. 318, str. 284–287, št. 320, str. 287, št. 321, str. 287–294, št. 322 in str. 294–297, št. 323.

²²⁷ HHStA, SbgE, AUR 1382 V 5.5, 1382 V 5, Salzburg; AUR 1382 IX 2.3, 1382 IX 2, Salzburg.

²²⁸ MHDC X, str. 369, št. 1108.

²²⁹ ARS, AS 1063, ZL, št. 4845, 1412 I 25, Ljubljana; št. 4846, 1412 V 8, Dunajsko Novo mesto; NŠAL, Listine, št. 254, 1413 I 27, s. l.

²³⁰ Stülz, *Zur Geschichte*, str. 9, št. 252.

²³¹ MHDC X, str. 376, št. 1133.

²³² Schroll, *Urkundenbuch*, str. 334, št. 374, str. 335, št. 375 in 376, str. 335–336, št. 377, str. 336–340, št. 378 in str. 343, št. 381.

²³³ Prav tam, str. 343–344, št. 383.

²³⁴ Prav tam, str. 355–356, št. 402.

²³⁵ Komac, *Od mejne grofije*, str. 116–117; o rodbini gl. Wiessner, *Die Schenken von Osterwitz*.

²³⁶ Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 225.

²³⁷ ARS, AS 1063, ZL, št. 417, 1414 II 26, Ljubljana.

²³⁸ Urad deželnega upravitelja so vodili Pavel iz Wullroßa (1414), Jurij Guštanjski (1414–1417) in Leutold Julbeck (1417–1421) (ARS, AS 1063, ZL, št. 430, 1414 IV 12, s. l. (napačna

med drugim je junija 1416 od njega zahteval, naj poskrbi, da bodo vse cerkvene ustanove (razen ljubljanskih križnikov), deželno plemstvo in podložniki pomagali ljubljanskim meščanom pri gradnji mestnega obzidja.²³⁹ Naročil mu je tudi, naj zapove vsem plemičem, ki imajo hiše v Ljubljani, da jih naselijo, plačujejo mestu dajatve in popravijo obzidje ob njih. V nasprotnem primeru je dovolil meščanom, da se polastijo teh hiš, jih naselijo ali porušijo in tam zgradijo obzidje.²⁴⁰ Morda zadnjič se omenja 26. maja 1421, odpoklican pa je bil verjetno proti koncu avgusta.²⁴¹ Po kratkem premoru je kariero nadaljeval na Štajerskem, kjer je v letih 1424–1425 izpričan kot deželni glavar.²⁴²

Verjetno proti koncu avgusta 1421 je deželni glavar postal vitez Jurij II. Turjaški (1421–1422), ki je bil prvi pravi Kranjec na tem položaju. Turjaški so bili najuglednejša in najpremožnejša kranjska plemiška rodbina, vendar se njeni pripadniki dotlej niso udeleževali v vrhu deželnoknežje uprave. Jurij je leta 1401 stopil v službo vojvode Viljema, za kar je do preklica prejemal 200 gld. letne plače.²⁴³ Dve desetletji pozneje je bil skupaj s Herbardom in Dipoldom Turjaškima v sporu z meščani Ljubljane ter prebivalci *in dem Tal* in ižanske župnije zaradi gozdov in gmajne. Ernest Železni je 19. avgusta 1421 v Ljubljani razsodil v korist slednjih, Juriju pa je morda kot nekakšno odškodnino ponudil mesto deželnega glavarja.²⁴⁴ Turjačana to ni pomirilo, saj se je kmalu zatem maščeval Ljubljančanom, zaradi česar je izgubil službo in padel v nemilost pri nadvojvodi. Z napadi, ropi, požigi in uboji je pustošil po deželi, a se je nazadnje vdal Ernestu Železnemu ter mu izročil grad Turjak in svoj del gradu Šumberk. V zameno je bil februarja 1423 pomiloščen, zasežena posest pa mu je bila vrnjena. Nadvojvoda je še ukazal, da Turjačana zaradi omenjenih dejanj ne sme nihče preganjati ali tožiti pred ograjnim sodiščem.²⁴⁵ Jurijevo le nekajmesečno uradovanje je zelo slabo poznano. Končalo se je pred 2. majem 1422, še prej pa je bil sestavljen seznam kranjskih deželanov, ki se začena z *Landlewt, Krain, vocati vnder den Awrsperger*.²⁴⁶ Umrli naj bi leta 1428, kot pokojni se omenja februarja 1430.²⁴⁷

datacija!); št. 423, 1414 VI 26, Novo mesto; št. 426, 1414 XI 12, Ljubljana; št. 440, 1416 XII 22, s. I.; št. 441, 1417 I 15, s. I.; št. 443, 1417 II 18, s. I.; št. 448, 1417 VIII 2, Dunajsko Novo mesto; št. 4429, 1416 XII 13, s. I.; št. 5371, 1414 X 29, Ljubljana; št. 5380, 1421 VI 7, Ljubljana; GZL III/30; TKL II, str. 117–118, št. 55, str. 122–123, št. 59, str. 125, št. 61, str. 125–126, št. 62, str. 132, št. 68 in str. 140–143, št. 75 a; DOZA, Urkunden, št. 3101, 1421 VII 4, s. I.).

²³⁹ TKL II, str. 113–114, št. 52.

²⁴⁰ GZL III/31.

²⁴¹ TKL II, str. 140–143, št. 75 a; Nared, *Seznami kranjskega plemstva*, str. 316. Gl. ARS, AS 1063, ZL, št. 442, 1417 II 8, Šentvid ob Glini; št. 452, 1418 VI 1, s. I.; št. 653, 1456 IV 17, s. I. (prepis listine iz 1414 III 9, Ljubljana); št. 4847, 1414 III 10, Ljubljana; št. 4848, 1414 III 10, Ljubljana; št. 5368, 1414 III 9, Ljubljana; št. 6829, 1420 VI 13, s. I.; GZL III/32; GZL III/35; GZL III/39; GZL II/70; TKL II, str. 118–119, št. 56 in str. 126–127, št. 64.

²⁴² KLA, AUR, KLA 418-B-A 763 St, 1424 VIII 26, s. I.; TKL II, str. 167–171, št. 96.

²⁴³ TKL II, str. 54–55, št. 4.

²⁴⁴ GZL III/40; GZL III/43; Nared, *Seznami kranjskega plemstva*, str. 316, op. 25.

²⁴⁵ TKL II, str. 151–153, št. 83.

²⁴⁶ ARS, AS 1063, ZL, št. 472, 1422 V 2, Dunajsko Novo mesto; Nared, *Seznami kranjskega plemstva*, str. 330–331, Priloga 1.

²⁴⁷ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 19; TKL II, str. 210–211, št. 137.

Pred začetkom maja 1422 je službo deželnega glavarja nastopil grof Henrik IV. Goriški (1422–1424). Pripadal je mogočni rodbini, ki je močno zaznamovala slovenski prostor v srednjem veku. Vrhunec je dosegla v 14. stoletju, nato je sledil postopen zaton. Razlogi za Henrikovo imenovanje niso znani, lahko pa bi bila odločilna želja Ernesta Železnega, da po slabi izkušnji z domačinom Jurijem Turjaškim urad zaupa tujemu plemiču, čigar poreklo in stan sta mu v deželi zagotavljala potrebno avtoriteto. V znanih virih je prvič izpričan 2. maja 1422, kljub skromnim podatkom pa je mogoče utemeljeno sklepati, da je bil odpoklican kmalu po smrti Ernesta Železnega 10. junija 1424.²⁴⁸ Uradovanje je zelo slabo poznano, vendar se zdi, da je izvajanje oblasti prepustil deželnemu upravitelju Konradu, gradiščanu v Lienzu in Jami.²⁴⁹ V času vse večjih napetosti med Habsburžani in Celjskimi je podpiral slednje in z njimi marca 1437 sklenil pogodbo o dedovanju in skrbništvu.²⁵⁰ Umrli je leta 1454, rodbina pa je izumrla z njegovim sinom Lenartom aprila 1500.

Obdobje Ernesta Železnega ni prineslo sprememb v ustroju in delovanju deželnoglavarskega urada, bilo pa je nekaj novosti pri izbiri kandidatov. Po pome-nu najbolj izstopa sicer kratkotrajno službovanje Jurija Turjaškega, ker je bil prvi predstavnik domačega plemstva na tem položaju. Ostali so prišli iz neposredne kranjske soseščine, njihove rodbine pa so bile s tem prostorom že dolgo v stiku in bile tu tudi posestno prisotne. Prvič se je vidneje uveljavil viteški stan, ki sta mu pripadala dva od štirih deželnih glavarjev. Po Ernestovi smrti je upravo dežel in skrbništvo nad mladoletnimi otroki prevzel njegov brat Friderik IV. (1424–1435).

Kaj se je dogajalo z deželnoglavarskim uradom v mesecih po nadvojvodovi smrti, zaradi pomanjkanja virov ni znano. Po 17. juliju 1425 in pred 23. februarjem 1426 je urad ponovno zasedel Ulrik III., točaj z Ostrovice (1425/1426–1428/1429), ki ga je vodil že v letih 1413–1421.²⁵¹ Pred tem je bil deželni glavar na Štajerskem, kjer se po zbranih podatkih zadnjič omenja sredi julija 1425.²⁵² Vojvoda Friderik IV. je notranjeavstrijske dežele kot skrbnik lahko upravljal le do polnoletnosti nečakov, zato je ubral najlažjo pot in imenoval preizkušenega človeka. Ulrik je bil vsaj v zadnjem obdobju uradovanja pogosto na Kranjskem, kljub temu je bila še vedno pomembna tudi vloga deželnega upravitelja.²⁵³ Zaposlovala so ga vsakdanje zadeve, med drugim se je moral ubadati z naraščajočo kmečko trgovino, saj je februarja 1428 na pritožbo kamniških meščanov ukazal vsem duhovnikom, naj ne podpirajo kmetov pri nedovoljenem trgovanju, tako da skrivajo blago po cerkvah.²⁵⁴ Ulrikovo službovanje se je končalo okrog preloma leta 1428/1429 in je morda trajalo do njegove smrti.²⁵⁵

²⁴⁸ ARS, AS 1063, ZL, št. 472, 1422 V 2, Dunajsko Novo mesto.

²⁴⁹ Komatar, *Ein Cartular*, str. 51, št. 45; ARS, AS 1063, ZL, št. 480, 1423 XI 30, Ljubljana; NŠAL, Listine, št. 276, 1424 V 22, s. 1.

²⁵⁰ ARS, AS 1063, ZL, št. 4479, 1437 III 14, Oberdrauburg.

²⁵¹ Chmel, *Geschichte Kaiser Friedrichs IV./I*, str. 178, op. 3.

²⁵² TKL II, str. 167–171, št. 96.

²⁵³ Chmel, *Geschichte Kaiser Friedrichs IV./I*, str. 175–176, op. 2; DOZA, Urkunden, št. 3234, 1428 VII 4, s. 1.; ARS, AS 1063, ZL, št. 1265, 1528 VIII 31, Ljubljana (napačna datacija!).

²⁵⁴ GZL III/45.

²⁵⁵ KLA, AUR, KLA 418-B-A 1066 St, 1462 I 11, Ljubljana (insert listine iz 1426 XII 1, Ljubljana); HHStA, SbgE, AUR 1445 VI 28.9, 1438 I 12, s. 1. (prepis listine iz 1428 I 11, Du-

Na čelu urada je Ulriku sledil sin Jošt, točaj z Ostrovice (1428/1429–1436). Morda je imenovanje pri vojvodi izposloval oče, vendar za to ni neposrednih dokazov. Službo je nastopil pred 1. aprilom 1429, v Ljubljani pa je njegova prisotnost izpričana šele 19. novembra 1432.²⁵⁶ Pri opravljanju funkcije se je oprl na preverjeni kader, saj je za deželna upravitelja predlagal Korošca Jurija Guštanjskega (1429–1434/1435) in Konrada Aspacha (1435), ki sta v tej vlogi delovala že pri njegovem očetu.²⁵⁷ Decembra 1433 je vojvoda Friderik V. nanj naslovil ukaz, naj se skupaj s še nekaterimi odpravi h grofu Frideriku II. Celjskemu in od njega zahteva ustavitev protipravne gradnje gradu na kranjskih tleh ter rušitev že zgrajenega.²⁵⁸ Odposlanstvo ni bilo uspešno, saj je bil zgrajen do konca in je dobil ime Fridrihštajn. Maja 1435 je moral Friderik IV. oblast v notranjeavstrijskih deželah predati nečaku Frideriku V., ob tem pa je Ostroviškemu ukazal, naj bo odslej poslušen novemu deželnemu knezu.²⁵⁹ V ozračju vse bolj napetih odnosov med Habsburžani in Celjskimi je bilo mlademu vojvodi jasno, da bi v primeru pričakovanega izbruha spopadov Jošt zelo težko uspešno branil njegove pravice in interese na Kranjskem, zato ga je v prvih tednih leta 1436 odpoklical.²⁶⁰

V obdobju Friderika IV. je bil urad v rokah koroških plemičev, saj je iz te dežele poleg obeh deželnih glavarjev prišla tudi večina deželnih upraviteljev. Vojvoda je nečaka Friderika V. in Albrehta VI. kljub doseženi polnoletnosti zadrževal v skrbništvu vse do maja 1435, ko jima je bil po razsodbi vojvode Albrehta V. primoran predati podedovano oblast.²⁶¹ Sprva je še kazalo, da bosta brata vladala skupaj, vendar si je Friderik V. (1435–1493) hitro zagotovil primat. Od izvolitve za kralja februarja 1440 se je imenoval Friderik III., marca 1452 pa je bil okronan za cesarja Svetega rimskega cesarstva.

12. februarja 1436 je vodenje urada prevzel grof Štefan III. Modruški (1436–1443) iz mogočne hrvaške rodbine Frankopanov. Ob nastopu službe je deželnemu knezu Frideriku V. v Gradcu izstavil reverz, 30. decembra pa je moral zvestobo

najsko Novo mesto); Lichnowsky, *Geschichte des Hauses Habsburg V*, str. CCXXX, št. 2610, str. CCXXXI, št. 2622, str. CCXXXVI, št. 2682 in str. CCXLVII, št. 2808; ARS, AS 1063, ZL, št. 6838, 1428 II 10, s. 1.; Bizjak, *Gallenberški listinski arhiv*, str. 286. Kdaj je Ulrik umrl, ni znano, kot pokojni pa je prvič izpričan marca 1430 (Göth, *Urkunden-Regesten* 8, str. 178, št. 389 in 390).

²⁵⁶ NŠAL, Listine, št. 285, 1429 IV 1, Innsbruck; Chmel, *Geschichte Kaiser Friedrichs IV./I*, str. 178, op. 3.

²⁵⁷ Pod Ulrikom, točajem z Ostrovice je bil Jurij Guštanjski deželni upravitelj v letih 1414–1417, Konrad Aspach pa leta 1428 (gl. op. 238 in 253). Gl. TKL II, str. 189–191, št. 113, str. 195–196, št. 118, str. 211–213, št. 138, str. 225–226, št. 147, str. 227–228, št. 149, str. 239–241, št. 158, str. 250–252, št. 163, str. 254, št. 166 in str. 257–259, št. 169; Göth, *Urkunden und Urkunden-Regesten*, str. 52; Chmel, *Materialien I/2*, str. 4, št. 80; ARS, AS 1063, ZL, št. 511, 1433 III 13, s. 1.; št. 523, 1435 VIII 22, Ljubljana; št. 4468, 1433 IV 15, Gradec; št. 6687, 1431 VI 14, s. 1.; HHStA, SbgE, AUR 1445 VI 28.9, 1438 I 12, s. 1. (prepis listine iz 1433 X 5, Ljubljana).

²⁵⁸ Seuffert – Kogler, *Die ältesten steirischen Landtagsakten I*, str. 71–72, št. 22.

²⁵⁹ Lichnowsky, *Geschichte des Hauses Habsburg V*, str. CCC, št. 3425.

²⁶⁰ Prav tam, str. CCCVIII, št. 3529; gl. Göth, *Urkunden-Regesten* 8, str. 178, št. 389 in 390; GZL III/47; Chmel, *Materialien I/2*, str. 25–26, št. V; HHStA, SbgE, AUR 1445 VI 28.2, 1433 XII 14, Salzburg; AUR 1445 VI 28.31, 1433 XII 14, Salzburg; ARS, AS 1063, ZL, št. 6847, 1435 VIII 23, Ljubljana.

²⁶¹ Schwönd – Dopsch, *Ausgewählte Urkunden*, str. 337–343, št. 179.

obljubiti še njegovemu bratu Albrehtu VI.²⁶² Vzroki za Štefanovo imenovanje tičijo v zelo napetih političnih razmerah. Naraščajoča moč Celjskih in njihovo tesno zavezništvo s cesarjem Sigismundom sta namreč vse bolj ogrožala Habsburžane v njihovih južnih deželah, na Hrvaškem in v Slavoniji pa so njihov pritisk vse bolj občutili Frankopani. Ti so bili od časa Štefanovega očeta Nikolaja IV. († 1432) najpomembnejši zavezniki avstrijskih vojvod v regiji in edini, ki so še lahko predstavljali protiutež ambicioznim grofom. V najbolj nevarnem položaju je bila Kranjska, saj so Celjski obvladovali znaten del njenega ozemlja, zato je Friderik tu potreboval močnega deželnega glavarja z velikim vojaškim potencialom. Ernest Železni in Nikolaj IV. sta že junija 1418 sklenila petletno zavezništvo in ga marca 1423 podaljšala za deset let.²⁶³ Konec junija 1437 so Habsburžani in Frankopani podpisali novo desetletno vojaško zvezo, uperjeno proti Celjskim, s katero so se sinovi Nikolaja IV. obvezali na lastne stroške s tisoč konjeniki pomagati vojvodi na Kranjskem, v Slovenski marki, na Krasu in v Istri.²⁶⁴ V habsburško-celjski fajdi, ki je izbruhnila čez približno pol leta, Štefan očitno ni izpolnil vojvodovih pričakovanj, saj so celjske čete na Kranjskem dosegle več uspehov. Boji so se razširili preko meja cesarstva in so ogrožali frankopanske posesti v Slavoniji, zato se je bolj kot s habsburškimi interesi ukvarjal z obrambo svojih gospodstev.²⁶⁵ Avgusta 1440 je bilo med spirtima stranema doseženo premirje, v katerem so bili Frankopani posebej zavarovani pred morebitnim maščevanjem Celjskih.²⁶⁶ Ob ponovnem izbruhu fajde in obleganju Ljubljane pozno spomladi 1442 se Štefan zopet ni izkazal, morda ga sploh ni bilo v deželi.²⁶⁷ Kljub vsemu mu je kralj Friderik III. marca 1443 podelil pravico, da smejo on in njegovi dediči na svojih posestih kovati novce po dunajski meri in s svojim grbom, v znanih virih pa se tokrat prvič omenja kot kraljev svetnik.²⁶⁸ Nedolgo zatem, vsekakor pred 22. junijem, ga je Friderik odstavil z mesta kranjskega deželnega glavarja in mu odvzel naslov svétnika.²⁶⁹ Razlog bi lahko bil v vladarjevem nezadovoljstvu s Štefanovim opravljanjem službe v času fajde in (ne) izpolnjevanju pogodbenih obveznosti iz junija 1437, morda pa tudi v njegovem vse tesnejšem povezovanju z Jánosom Hunyadijem.²⁷⁰ Med uradovanjem se je zapletel v spore z ljubljanskimi meščani, ker naj bi jih oviral pri sečnji lesa na grajskem hribu in jim protipravno odvzel gmajno ter jo ogradil in oddal v najem.²⁷¹ Težave

²⁶² Lichnowsky, *Geschichte des Hauses Habsburg V*, str. CCCVIII, št. 3529 in str. CCCXX, št. 3670.

²⁶³ Klaić, *Krčki knezovi Frankopani*, str. 207.

²⁶⁴ Chmel, *Materialien I/2*, str. 46, št. XXVII.

²⁶⁵ Chmel, *Geschichte Kaiser Friedrichs IV./I*, str. 290. Celjski vazal Jošt Forchtenegger je odpovedal zvestobo kranjskemu deželnemu glavarju Štefanu Modruškemu in začel oblegati njegov grad Ozalj severno od današnjega Karlovca (Chmel, *Materialien I/2*, str. 48–49, št. XXX).

²⁶⁶ RI XIII, H. 12, št. 19.

²⁶⁷ Kot poveljnik uspešne obrambe Ljubljane se je proslavil Jurij Apfaltrer (Krones, *Die Freien von Saneck II*, str. 89).

²⁶⁸ Chmel, *Regesta I*, str. 143, št. 1390.

²⁶⁹ NŠAL, Listine, št. 316, 1443 VI 22, Dunaj.

²⁷⁰ Mlinar, *Tipologija prekograničnih odnosa*, str. 38; Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 227–228.

²⁷¹ GZL III/49; GZL III/50.

je imel tudi z bistrskim samostanom, saj naj mu ne bi odvajal odvetščine.²⁷² Koliko časa je preživel na Kranjskem, ni mogoče ugotoviti, vendar so kot predsedujoči ograjnemu sodišču izpričani izključno deželni upravitelji.²⁷³

Spomladi 1443, še pred uradnim koncem habsburško-celjske fajde, je prišlo do zamenjave deželnega glavarja. Friderik III. je zagotovo še pred načrtovano odstavitvijo Štefana Modruškega razmišljal o njegovem nasledniku. V danih razmerah je moral najti kompromis med svojimi interesi in potrebi po nujnem ohranjanju dobrih odnosov s Frankopani, s katerimi ga je še vedno vezala desetletna vojaška zveza iz junija 1437. Kot najprimernejši kandidat se je pokazal Štefanov mlajši brat Dujam IV. Modruški (1443–1447), ki je službo nastopil pred 22. junijem 1443.²⁷⁴ Odločitev zanj je bila toliko lažja, ker je veljal za enega cesarstvu najbolj naklonjenih članov rodbine.²⁷⁵ Nanjo je morda vplivala tudi kraljeva želja po spravi s Celjskimi, saj Dujam junija 1437 ni pristopil k sklenitvi zaveznitva in kot kaže se tudi ni neposredno vpletel v habsburško-celjsko fajdo.²⁷⁶ Kako pogosto je bil v Ljubljani, ni znano, je pa skoraj zagotovo bil na Kranjskem v začetku leta 1444, ko se je tu nekaj tednov s svojim dvorom zadrževal Friderik III. Po zbranih podatkih se kot deželni glavar omenja do 6. februarja 1447, z uradovanjem pa je morda zaključil v juniju, ko se je iztekla desetletna pogodba med kraljem in Frankopani.²⁷⁷

Naslednjih šest let na Kranjskem ni bilo deželnega glavarja, ampak je vrhovna sodna in vojaška oblast pripadala deželnemu upravitelju, ki se je v tem obdobju dosledno nazival kot *verweser der haubtmanschafft in Krain*.²⁷⁸ Večletna nezasedenost funkcije v času Friderika III. ni bila nenavadna, kajti Koroška je bila brez deželnega glavarja skoraj pol stoletja (1446–1493).²⁷⁹ Kranjska ga je ponovno dobila v prvih tednih leta 1453, ko je cesar upravo urada še enkrat zaupal grofu Štefanu III. Modruškemu (1453–1455). Do imenovanja je prišlo najpozneje v januarju, saj je Frankopan 2. februarja ob uradnem prevzemu službe v hrvaškem Senju izstavil reverz.²⁸⁰ Drugo obdobje službovanja je zelo slabo poznano. Po zbranih podatkih se namreč omenja le septembra 1453, ko je cesar kaplanu pri sv. Fridolinu na Bregu

²⁷² ARS, AS 1063, ZL, št. 4874, 1442 I 3, Ljubljana (prepis listine iz 1439 I 17, Dunajsko Novo mesto).

²⁷³ ARS, AS 1063, ZL, št. 544, 1438 I 13, Ljubljana; št. 547, 1438 V 5, Ljubljana; št. 554, 1439 IV 20, Ljubljana; št. 4874, 1442 I 3, Ljubljana (prepis listine iz 1439 III 19, Dunajsko Novo mesto); št. 5749, 1438 III 12, Ljubljana; št. 6697, 1438 V 19, Ljubljana; št. 6700, 1441 II 20, Ljubljana; TKL II, str. 288–289, št. 196, str. 292–293, št. 201, str. 293–294, št. 202 in str. 310–311, št. 213; HHStA, SbgE, AUR 1445 VI 28.13, 1439 VIII 24, Ljubljana; AUR 1440 I 10, Dunaj.

²⁷⁴ NŠAL, Listine, št. 316, 1443 VI 22, Dunaj.

²⁷⁵ Mlinar, *Tipologija prekograničnih odnosa*, str. 38.

²⁷⁶ Chmel, *Materialien I/2*, str. 46, št. XXVII; RI XIII, H. 12, št. 19.

²⁷⁷ ARS, AS 1063, ZL, št. 566, 1443 IX 24, Gradec; št. 583, 1445 III 1, Ljubljana; št. 588, 1445 X 11, Ljubljana; št. 6704, 1443 X 28, Ljubljana; ARS, AS 1073, ZR, 274r, fol. 79–80; TKL II, str. 335–336, št. 231 in str. 345–346, št. 240.

²⁷⁸ V času nezasedenosti deželnoglavarskega urada (1447–1453) sta bila deželna upravitelja Jurij Višnjegorski (1448) in Jurij Črnomaljski (1448–1453) (Npr. ARS, AS 1063, ZL, št. 604, 1448 IV 2, s. 1.; št. 610, 1449 VII 21, Ljubljana; št. 617, 1450 XI 2, s. 1.; št. 620, 1451 IV 5, Ljubljana; št. 624, 1452 IX 13, s. 1.).

²⁷⁹ Webermig, *Landeshauptmannschaft*, str. 85–86 in 95.

²⁸⁰ Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 2–3, št. 13.

v Ljubljani podelil ribolovno pravico na Ljubljanici in Iščici ter ukazal Štefanu, naj ga pri tem ne ovira, nato septembra 1454, ko je ograjnemu sodišču v njegovem imenu predsedoval deželni upravitelj Wolfgang Guštanjski, zadnjič pa 24. novembra 1454, ko mu je vladar po pritožbi kranjskih opatov in opatinj pisal, naj se sodstvo nad samostanskimi podložniki izvaja pred njihovimi sodišči, saj bi to drugače pomenilo kršenje pravic samostanov.²⁸¹ Kdaj je končal z uradovanjem, ni znano, a se je to zelo verjetno zgodilo pred 11. decembrom 1455, ko v Friderikovi potrditvi sodbe komornega sodišča, katerega prisednik je bil, nastopa za razliko od nekaterih brez kakršnegakoli službenega naziva.²⁸² Po izumrtju Celjskih leta 1456 je poskušal prevzeti del njihove dediščine, ki naj bi ga dobili od Frankopanov, zaradi česar se je dokončno oddaljil od cesarja.²⁸³ V vojni med Friderikom III. in Matijo Korvinom je leta 1477 kot zaveznik ogrskega kralja vpadel na Kranjsko, decembra 1479 pa je bil po porazu prisiljen v odpoved zahtevam po celjski zapuščini in v sklenitev miru.²⁸⁴ Umrli je leta 1481.²⁸⁵

Po koncu službovanja Štefana Modruškega je Kranjska za nekaj let ponovno ostala brez deželnega glavarja, zato so njegove pristojnosti prešle na deželnega upravitelja, ki je v tem času uporabljal naziv *verweser der hawbtmanschaft in Krain*.²⁸⁶ Prevzem celjske dediščine ni tekkel po željah Friderika III., saj se jo je želelo polastiti še nekaj drugih pretendentov, med katerimi je bil najnevarnejši nekdanji celjski vojaški poveljnik Jan Vitovec. Cesar je moral določila dedne pogodbe podpreti z vojaško močjo na terenu, zlasti na Kranjskem, kjer se mu je obetal znaten del ozemlja. V danih razmerah se je odločil vodenje deželnoglavarskega urada predati zvestemu privržencu in odličnemu poveljniku grofu Ulriku III. Schaunberškemu (1458/1459–1463). Pripadal je eni najmočnejših in najvplivnejših avstrijskih rodbin, ki je z dedovanjem po Ptujskih leta 1438 močno posegla v današnji slovenski prostor. Izumrtje sorodnikov v moški liniji ji je poleg velikih posesti in grba prineslo tudi službo štajerskih dednih maršalov.²⁸⁷ Ulriku je preboj na dvor omogočil oče Johann II. († 1453), ki je bil dejaven na dvorih več vladarjev in je bil med drugim svétnik in kratek čas dvorni mojster Friderika III.²⁸⁸ Mladi grof je pri kralju užival veliko zaupanje, saj se je leta 1445 v vlogi njegovega svétnika udeležil pogajanj o ogrskem nasledstvu mladoletnega princa Ladislava Posmrtnega. Kot začetniku štajerske veje Schaunbergov mu je oče leta 1449 prepustil službo štajerskega dednega maršala,

²⁸¹ NŠAL, Listine, št. 351, 1453 IX 3, Gradec; ARS, AS 1063, ZL, št. 639, 1454 IX 14, Ljubljana; št. 642, 1454 XII 18, s. l. (vidimus listine iz 1454 XI 24, Dunajsko Novo mesto).

²⁸² RI XIII, H. 19, št. 574.

²⁸³ Mlinar, *Tipologija prekograničnih odnosov*, str. 39–40.

²⁸⁴ Bizjak, *Obračuni gospostva Škofja Loka 5*, str. 454, gl. tudi op. 8; Chmel, *Actenstücke und Briefe 3*, str. 263–266, št. CIX in str. 266–267, št. CX.

²⁸⁵ Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 227–228 (biografski prikaz Štefana Modruškega vsebuje nekaj napak).

²⁸⁶ Deželni upravitelj je bil Gašper Melz (ARS, AS 1063, ZL, št. 659, 1457 I 17, Ljubljana; št. 669, 1458 VIII 28, Ljubljana; DOZA, Urkunden, št. 3811, 1458 IV 26, Dunajsko Novo mesto).

²⁸⁷ Stülz, *Zur Geschichte der Herren*, str. 61.

²⁸⁸ Chmel, *Geschichte Kaiser Friedrichs IV./I.*, str. 594, Beylage XXXI; Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 53–54. O Johannu Schaunberškemu gl. Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 246–247.

leta 1452 pa je spremljal Friderika na poti na kronanje v Rim in je moral zanj v Pisi sprejeti bodočo cesarico Eleonoro Portugalsko. Pred vrnitvijo v domovino mu je novookronani cesar na mostu čez Tiberio podelil viteški udarec.²⁸⁹ Kmalu po prihodu domov ga je Friderik imenoval v skupino odposlancev, zadolženo za predajo Ladislava Posmrtnega upornim avstrijskim stanovom, ki sta jim pripadala tudi Ulrikov oče in brat Bernhard.²⁹⁰ Vojaške sposobnosti je Ulrik pokazal spomladi 1457, ko je kot poveljnik notranjeavstrijskih čet rešil cesarja, ki ga je v starem celjskem gradu oblegal Jan Vitovec.²⁹¹ Za deželnega glavarja na Kranjskem je bil imenovan med 28. avgustom 1458, ko je urad še vodil deželni upravitelj, in 12. februarjem 1459, ko se v znanih virih prvič omenja.²⁹² V obdobju sicer kratkotrajnega službovanja so se za deželo zgodili zelo pomembni dogodki. Novembra 1460 je Friderik Kranjcem končno le izstavil Zlato bulo, decembra 1461 je ustanovil ljubljansko škofijo, januarja 1463 pa je v zahvalo za izkazano zvestobo in pomoč v času obleganja na Dunaju izboljšal deželni grb.²⁹³ Pri rešitvi obleganega cesarja je imel Schaunberg ključno vlogo, saj je poveljeval notranjeavstrijskim četam, ki so ob pomoči češke vojske premagale napadalce.²⁹⁴ Ulrikovo uradovanje so zaznamovali nenehni spori z ljubljanskimi meščani, zaradi katerih ga je moral deželni knez večkrat opozoriti, naj ne krši njihovih pravic, zaposloval pa ga je tudi boj proti trgovanju na podeželju.²⁹⁵ Po turškem zavzetju Bosne se je cesar zavedel nevarnosti, zato je julija 1463 ukazal vsem okoli Ljubljane, naj se na poziv deželnega glavarja, deželnega upravitelja, deželnega vicedoma, mestnega sodnika ali mestnega sveta podajo v mesto in ga pomagajo utrditi.²⁹⁶ S turškimi vpadi se mu ni bilo treba ukvarjati, saj je kmalu po 26. juliju 1463 zaključil službovanje.²⁹⁷ Naslednje leto je napredoval v cesarjevega svétnika in bil vsaj v letih 1464–1468 oskrbnik na starem celjskem gradu.²⁹⁸ Vse do smrti 27. decembra 1484 je ostal blizu Frideriku III. in zanj izpolnjeval pomembne naloge.²⁹⁹

²⁸⁹ Stülz, *Zur Geschichte der Herren*, str. 69; Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 247–248.

²⁹⁰ Stülz, *Zur Geschichte der Herren*, str. 69; Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 246–247.

²⁹¹ Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 141–142, Anhang IV; Stülz, *Zur Geschichte der Herren*, str. 69.

²⁹² ARS, AS 1063, ZL, št. 669, 1458 VIII 28, Ljubljana; št. 672, 1459 II 12, Ljubljana.

²⁹³ ARS, AS 1063, ZL, št. 691, 1460 XI 25, Dunaj; št. 716, 1463 I 12, Dunajsko Novo mesto; Klun, *Diplomatarium Carnolicum I*, str. 35–37, št. 49; Vilfan, *Zlata bula Kranjcev*; Kotar, *Listina cesarja Friderika III.*

²⁹⁴ Stülz, *Zur Geschichte der Herren*, str. 69–70.

²⁹⁵ GZL III/65; GZL III/66; GZL III/69; GZL III/71; GZL III/72.

²⁹⁶ GZL III/73.

²⁹⁷ Brunner – Otorepec, *Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, str. 179–180, št. 87; DOZA, Urkunden, št. 3843, 1459 X 22, Ljubljana; StiANK, Urkunden, 1460 III 30, Ljubljana; ARS, AS 1063, ZL, št. 683, 1460 VI 16, Ljubljana; št. 696, 1461 I 19, Ljubljana; št. 717, 1463 I 24, Ljubljana; št. 5615, 1460 II 16, Ljubljana; TKL II, str. 404–405, št. 284, str. 405–407, št. 285, str. 407–409, št. 286 in str. 426–427, št. 305; Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 61–62, št. 471, str. 81, št. 619 in str. 89–90, št. 682; Stülz, *Zur Geschichte der Herren*, str. 190, št. 1016; RI XIII, H. 29, št. 119 in 120.

²⁹⁸ Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 97, št. 728 in 729; Chmel, *Regesta II*, str. 417–418, št. 4103, str. 457, št. 4431 in str. 550, št. 5493; Lichnowsky, *Geschichte des Hauses Habsburg VII*, str. CCCLXXIV, št. 1125; Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 248.

²⁹⁹ Stülz, *Zur Geschichte der Herren*, str. 71.

V drugem zakonu je bil poročen z Marjeto, hčerjo Andreja Kraiga, njegova sestra Barbara pa se je leta 1457 omožila z grofom Dujmom IV. Modruškim, nekdanjim kranjskim deželnim glavarjem.³⁰⁰

Pred 24. septembrom 1463 je upravo urada prevzel Sigmund Söbriacher (1463–1482).³⁰¹ Izviral je iz viteške rodbine, imenovane po gradu Söbriach, ležečem zahodno od Obervellacha na današnjem Zgornjem Koroškem. Kariero je začel v službi grofov Celjskih, pri katerih si je hitro pridobil zaupanje. Novembra 1453 je Ulrika II. zastopal na deželnem zboru avstrijskih stanov v Kremsu, aprila 1454 mu je Friderik II. v dosmrtno oskrbnitvo predal gospostvo Krupa v Beli krajini, leta 1455 pa je od zadnjega celjskega grofa prejel še gospostvo Mokrice.³⁰² Po izumrtju Celjskih je bil član skupine, ki je februarja 1457 v imenu Jana Vitovca ter vseh svétnikov, oskrbnikov in služabnikov pokojnega Ulrika II. sklenila sporazum s Friderikom III. in je za razliko od nekaterih takoj prestopil v njegovo službo.³⁰³ Poteza se mu je bogato obrestovala, saj je že najpozneje julija 1458 postal cesarjev svétnik in si zagotovil pomembno mesto na dvoru.³⁰⁴ Decembra 1461 je bil prisoten ob ustanovitvi ljubljanske škofije, leta 1462 pa je od Friderika dobil v fevd gradišče v Söbriachu skupaj z več posestmi ter sodnimi in drugimi pravicami v širši okolici.³⁰⁵ Začetek šestdesetih let je zaznamovala fajda med bratoma Friderikom III. in Albrehtom VI., ki je vrhunec dosegla jeseni 1462 z obleganjem cesarja v dunajskem Hofburgu. Med obleganimi je bil tudi Sigmund Söbriacher, čigar pogum pri obrambi je ovekovečen v Beheimovi Knjigi Dunajčanov.³⁰⁶ S tem si je še dodatno utrdil zaupanje pri cesarju, ki ga je poleti 1463 postavil za deželnega glavarja na Kranjskem. Ravno v tem času je spor med habsburškim Trstom in sosednjimi beneškimi mesti prerasel v vojno, v kateri je beneška vojska hitro prevladala in obkolila Trst. Za pomoč obleganemu mestu je Friderik III. sklical zbor čet v Vipavi, za vodenje in organizacijo bojnega pohoda pa je poleg Söbriacherja zadolžil še svétnika in cesarskega komornega mojstra Krištofa Mörsberga.³⁰⁷ Morda je Sigmund tedaj prejel stolp v Proseku, a ga je obdržal le do julija 1464.³⁰⁸ V šestdesetih letih je sodeloval pri gradnji novega gradu v Ljubljani, po zatrtju tržaške vstaje leta 1467 pa je moral poskrbeti še za izgradnjo nove utrdbe v Trstu in za poplačilo odvečnih najemnikov.³⁰⁹ Maja 1468 je bil na zahtevo Friderika III. ob navzočnosti cesarskih komisarjev, med katerimi je bil tudi Söbriacher, sprejet nov statut, s katerim si je vladar popolnoma podvrgel uporno mesto.³¹⁰ Habsburžan

³⁰⁰ Stülz, *Zur Geschichte der Herren*, str. 71 in 78–79.

³⁰¹ NŠAL, Listine, št. 398, 1463 IX 24, Dunajsko Novo mesto.

³⁰² Chmel, *Regesta II*, str. 315, št. 3132; ARS, AS 1063, ZL, št. 4552, 1454 IV 4, s. I.; ARS, AS 1073, ZR, I-3r, fol. 23^v–24.

³⁰³ Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 135–137, Anhang I in str. 138–140, Anhang II.

³⁰⁴ Prav tam, str. 33, št. 265.

³⁰⁵ Klun, *Diplomatarium Carniolicum I*, str. 35–37, št. 49; Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 74, št. 574.

³⁰⁶ Karajan, *Michael Beheim's Buch*, str. 59, 80 in 119.

³⁰⁷ Luger, *Kaiser Friedrich III.*, str. 30–31.

³⁰⁸ Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 101, št. 758; Luger, *Kaiser Friedrich III.*, str. 36–37.

³⁰⁹ Chmel, *Regesta II*, str. 488, št. 4784, str. 547, št. 5461 in 5465 in str. 560, št. 5635; Luger, *Kaiser Friedrich III.*, str. 41–42 in 49–50.

³¹⁰ Chmel, *Materialien II*, str. 298–301, št. CCXL; Luger, *Kaiser Friedrich III.*, str. 44.

mu je zelo zaupal, saj ga je novembra imenoval v skupino pooblaščenecv, zadolženo za upravo dežel v času njegove odsotnosti.³¹¹ Po ureditvi razmer na Tržaškem se je vrnil na Kranjsko, kjer se je moral soočiti s turškimi vpadi, ki so v naslednjih letih hudo prizadeli deželo. Z namenom izboljšanja obrambe je cesar v sedemdesetih letih več trgov povzdignil v mesta, skoraj zagotovo mu je pri tem svetoval tudi deželni glavar, saj je dobro poznal razmere na terenu. Znano je, da je sodeloval pri določanju krškega mestnega pomirja in bil zadolžen za popisovanje škode na deželnoknežjih gospodstvih.³¹² Vladar je največ pozornosti namenil Ljubljani, saj je izdal več ukazov za njeno utrjevanje, organizacijo in nadzorovanje del pa je zaupal deželnemu glavarju.³¹³ Söbriacher se je gotovo udeleževal deželnih in meddeželnih zborov, na katerih so med drugim razpravljali o obrambi proti Turkom, zadolžen je bil tudi za najemanje in plačevanje najemnikov ter za izterjavo neplačanih davkov za te potrebe.³¹⁴ Marca 1480 je bil najprej na koroškem in nato na kranjskem deželnem zboru eden od treh komisarjev, ki so stanovom predstavili zahteve deželnega kneza.³¹⁵ Poleti 1478 je sodeloval pri zatrtju koroškega kmečkega upora, nato pa je bil do konca leta 1479 veliko časa na dvoru v Gradcu, kjer je deloval kot lobist vplivnih posameznikov in prisednik komornega sodišča.³¹⁶ Vpliv je uporabil tudi za pomoč sorodnikom, saj je cesar aprila 1464 skoraj zagotovo na njegovo prošnjo oglejskemu patriarhu za župnika v Mirni prezentiral Ahaca Söbriacherja, ki je bil pozneje župnik v Laškem in v letih 1487–1500 škof v Trstu.³¹⁷ Sigmund je ostal deželni glavar do smrti leta 1482, pokopan pa je bil v ljubljanski stolnici, v kateri je bil še v Valvasorjevem času njegov nagrobnik.³¹⁸

³¹¹ Seuffert – Kogler, *Die ältesten steirischen Landtagsakten II*, str. 101–102, št. 136.

³¹² Chmel, *Actenstücke und Briefe 2*, str. 920–921, št. MCCLXXV in str. 921, št. MCCLXXVI.

³¹³ GZL IV/1; GZL IV/4; GZL IV/7; Chmel, *Urkundliches*, str. 150, št. 197, str. 150–151, št. 198 in str. 151, št. 199.

³¹⁴ Schroll, *Urkundenbuch*, str. 461–463, št. 585; Seuffert – Kogler, *Die ältesten steirischen Landtagsakten II*, str. 146; Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 201–203; Chmel, *Actenstücke und Briefe 2*, str. 894, št. MCLXXXVIII in str. 904, št. MCCXXVII. Čeprav Söbriacherjeve prisotnosti na večini deželnih in meddeželnih zborov z viri ni mogoče dokazati, je pričakovana, saj je bil vrhovni vojaški poveljnik v najbolj ogroženi deželi.

³¹⁵ Chmel, *Actenstücke und Briefe 3*, str. 393–397, št. CLXIX.

³¹⁶ Chmel, *Actenstücke und Briefe 2*, str. 806, št. CMLVI in str. 881, št. MCLII; DASP, *Urkunden*, 1478 VIII 7, Gradec; Helm – Magin – Maurer – Wagner, *Die Protokoll- und Urteilsbücher*, str. 1385–1386 (1478 XII 17), 1386 (1478 XII 22, 1479 IX 27), 1386–1387 (1479 X 1), 1387 (1479 X 5, 1479 X 9), 1388 (1479 X 12, 1479 X 27) in 1768; Brandl, *Urkunden-Buch*, str. 254, št. CCCXX; Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 109, 232, op. 356 in str. 234.

³¹⁷ Tomaschek, *Regesten zur Geschichte Kärntens*, str. 110, št. 409; Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 234.

³¹⁸ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 22. Gl. TKL II, str. 444, št. 317 a, str. 489–490, št. 346, str. 491–493, št. 349, str. 503–504, št. 358, str. 516, št. 371, str. 521–522, št. 376 in str. 522, št. 377; HHStA, Hs. W 724, fol. 272^v; Chmel, *Regesta II*, str. 485, št. 4747; Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 128, št. 966 in str. 129, št. 976; ARS, AS 1063, ZL, št. 764, 1468 V 2, Ljubljana; št. 769, 1469 IV 17, Ljubljana; št. 834, 1481 VI 12, s. l.; št. 5753, 1482 I 7, Ljubljana; Petteneegg, *Die Urkunden*, str. 567, št. 2129 in str. 572, št. 2151; Komatar, *Ein Cartular*, str. 71, št. 91; GZL IV/2; GZL IV/3; GZL IV/5; GZL IV/8; Göth, *Urkunden-Regesten 9*, str. 295, št. 623; Chmel, *Urkundliches*, str. 97, št. 49, str. 99, št. 55, str. 129, št. 146, str. 133–134, št. 160, str. 134–135, št. 162, str. 135–136, št. 163, str. 136–137, št. 164, str. 140, št. 174, str. 141–142, št. 177 in str. 154–155, št. 209.

4. januarja 1483 je urad zasedel vitez Viljem II. Turjaški (1483–1501), eden najmarkantnejših Kranjcev v srednjem veku.³¹⁹ Ob nastopu službe je imel za seboj nadvse uspešno kariero, ki ji v slovenskem prostoru skorajda ni para. Začel jo je na dvoru Friderika III. in je leta 1461 kupil hišo v Dunajskem Novem mestu, kjer je cesar s svojimi dvorjani preživel veliko časa.³²⁰ Jeseni 1462 je bil z vladarjem v obleganem Hofburgu in je januarja 1463 skupaj z bratoma Janezom III. in Jurijem V. za izkazano zvestobo prejel v fevd na novo ustanovljeno službo dednega maršala na Kranjskem in v Slovenski marki.³²¹ Konec februarja so skupaj s stricem Engelhardom I. dobili dovoljenje za ponovno zgraditev in utrditev gradu Šumberk, marca pa je Friderik Engelhardu in Viljemu dovolil še, da se za škodo, ki sta jo utrpela zaradi obleganja Hofburga s strani Albrehta VI., odškodujeta pri njegovih privržencih v Avstrijah nad in pod Anižo.³²² Viljem je bil vsaj od leta 1456 komornik in je imel pomembno mesto na dvoru, zato je tudi po letu 1463 veliko časa preživel na njem.³²³ Precejšnja finančna moč mu je omogočala, da je lahko kreditiral cesarja in si tako dvigoval priljubljenost.³²⁴ Po smrti brata Janeza in delitvi rodbine julija 1467 je postal glava novo osnovane šumberške veje Turjaških, ki je v naslednjih desetletjih predvsem po njegovi zaslugi doživela izjemen vzpon.³²⁵ Službi komornika in cesarjevega svétnika sta mu poleg ugleda prinašali precejšnje finančne koristi in možnosti za pridobivanje položajev v lokalni deželno knežji upravi.³²⁶ V letih 1468–1470 je imel v zakupu deželno knežjo mitnico na Reki, septembra 1468 je dobil še mitnico v Planini, julija 1469 je z bratom Jurijem prejel v oskrbništvu grad Žužemberk, v Avstriji pod Anižo je imel od cesarja v letih 1470–1484 v zastavi gospostvo Krumau am Kamp in od februarja 1477 še deželsko sodišče Weikersdorf, bil je tudi oskrbnik v Ložu (1469), Rogatcu (1475–1478) in na Mehovem (od 1489).³²⁷ V sedemdesetih in osemdesetih letih je bil še naprej dejaven na dvoru, kjer je opravljal pomembne naloge in je zato januarja 1478 od vladarja kupil hišo v Gradcu.³²⁸ Zlasti pogosto se omenja pri upravnih in denarnih poslih, nastopal je kot lobist meščanov Trsta in kot porok kranjskim plemičem, ki jim je pomagal pri

³¹⁹ HHStA, AUR, 1483 I 4.

³²⁰ Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 231–232.

³²¹ Karajan, *Michael Beheim's Buch*, str. 61, 80–81 in 171; TKL II, str. 424–425, št. 304.

³²² TKL II, str. 428–429, št. 307 in str. 429–431, št. 308.

³²³ Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 231–232.

³²⁴ Chmel, *Regesta II*, str. 500, št. 4926.

³²⁵ TKL II, str. 450–451, št. 323, str. 451–463, št. 324 in str. 463–465, št. 325.

³²⁶ Verjetno ne le z naslova komornišva je letno prejemal 256 f. pfen., k temu pa je dodal še 200–300 f. pfen. letne svétniške plače (Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 157 in 232; Chmel, *Regesta II*, str. 460, št. 4465). Za opravljanje službe ali iz cesarjeve milosti je večkrat prejel denarna in naturalna izplačila (Chmel, *Regesta II*, str. 525, št. 5203, str. 549, št. 5489 in str. 584, št. 6001).

³²⁷ HHStA, AUR, 1468 IV 20; 1468 XI 16; 1469 VII 11; 1475 XI 22; 1477 II 28, Dunaj; 1489 V 4; Chmel, *Regesta II*, str. 559, št. 5633, str. 561, št. 5656, str. 575, št. 5870, str. 577, št. 5898, str. 586, št. 6031 in 6033 in str. 717, št. 7709; Chmel, *Actenstücke und Briefe 2*, str. 583–584, št. CCCXXXVI; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 386; Tomaschek, *Urkunden-Regesten*, str. 60, št. 61.

³²⁸ Chmel, *Urkundliches*, str. 145–146, št. 187. Konec sedemdesetih let je cesar s svojim dvorom večino časa bival v Gradcu.

pridobitvi pomembnih služb v deželnoknežji upravi.³²⁹ Priložnostno že okrog leta 1470, večkrat pa od leta 1480 ga je cesar angažiral v diplomatski službi in kot komisarja na deželnih zborih.³³⁰ To mu je prineslo poznanstva v vplivneži iz cesarstva, zlasti brandenburški mejni grof Albreht Ahil je poskušal prav preko Viljema hitreje prodreti s svojimi zadevami do samega cesarja.³³¹ Zaradi velikega premoženja se ga je že med sodobniki prijel vzdevek Bogati.³³² Položaj deželnega glavarja je po smrti sorodnika Sigmunda Söbriacherja zasedel morda na lastno željo, kajti vse do smrti 10. oktobra 1506 je večino časa preživel na Kranjskem.³³³ Z Viljemovim imenovanjem sta se zblížali deželnoknežja in stanovska sfera, saj je bil po več kot šestih desetletjih prvi predstavnik domačega plemstva na tej funkciji. Uradovanje so zaznamovali turški vpadi, vojna med Friderikom III. in Matijo Korvinom ter boj proti trgovini na podeželju.³³⁴ S prevzemom vicedomskega urada, ki ga je vodil v letih 1483/1489–1498, je še dodatno utrdil oblast in vpliv v deželi.³³⁵ Julija 1483 je dobil od vladarja v zastavo grad Kamnik z vsem pripadajočim, upravljal je urad Primskovo pri Kranju in gospodstvo Novi grad pri Preddvoru, kot zakupnik je okrog leta 1497 posedoval tudi kočevsko gospodstvo.³³⁶ Spomladi 1491 je pomagal zatreti kmečki upor na freisinškem loškem gospodstvu, na pogrebu cesarja Friderika III. leta 1493 pa je nosil simbole Kranjske.³³⁷ Februarja 1494 je novemu deželnemu knezu Maksimilijanu I. (1493–1519) izstavil reverz, v katerem je potrdil, da je zase in za svoje dediče prejel urada deželnega glavarja in deželnega vicedoma skupaj z mitnico v Logatcu, ki jo je užival kot priboljšek h glavarški plači.³³⁸ Vse to je obdržal pod enakimi pogoji, kot jih je imel pri pokojnem cesarju, kar izraža njegovo namero, da bi službi zagotovil svojemu nečaku in nasledniku Janezu Turjaškemu, saj kljub dvema zakonoma ni imel otrok.³³⁹ Načrt se je le delno uresničil, kajti po

³²⁹ Chmel, *Regesta II*, str. 558, št. 5612, str. 565, št. 5719 in 5720, str. 566, št. 5733 in 5742, str. 567, št. 5755 in str. 569, št. 5781; Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 232; Luger, *Kaiser Friedrich III.*, str. 65–67 in 78–79; RI XIII, H. 29, št. 143, 214 in 215; Chmel, *Urkundliches*, str. 103, št. 67, str. 119–120, št. 121, str. 129–130, št. 147, str. 130, št. 150, str. 144, št. 183 in str. 154–155, št. 209; Chmel, *Actenstücke und Briefe 2*, str. 766, št. DCCCXXXI, str. 892, št. MCLXXX, str. 893, št. MCLXXXIV, str. 894, št. MCLXXXVIII, str. 897, št. MCXCVII, str. 904, št. MCCXXVI, str. 907, št. MCCXXXVII, str. 907–908, št. MCCXXXVIII, str. 911, št. MCCLII, str. 912, št. MCCLV, str. 912–913, št. MCCLVI, str. 913, št. MCCLVII, str. 926, št. MCCXCI, str. 931, št. MCCCIX in str. 933, št. MCCCXV; Göth, *Urkunden-Regesten 10*, str. 334, št. 877 in str. 335, št. 882.

³³⁰ Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 232; Chmel, *Actenstücke und Briefe 2*, str. 543, št. CCXXX; Chmel, *Actenstücke und Briefe 3*, str. 393–397, št. CLXIX.

³³¹ Heinig, *Kaiser Friedrich III.*, str. 232, op. 356 in str. 401.

³³² Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 22.

³³³ Preinfalk, *Auerspergi*, str. 509–510. Viljemova sestra Suzana je bila v prvem zakonu poročena s Sigmundovim bratom Janezom (prav tam, str. 558; KLA, AUR, KLA 418-B-C 4308 St, 1435 IX 18, s. 1.).

³³⁴ Simoniti, *Turki so v deželi že*, str. 76; GZL IV/18; GZL IV/19; GZL IV/21; GZL IV/22; GZL IV/24; GZL IV/25; GZL IV/27; GZL IV/28.

³³⁵ Kotar, *Deželnoknežja oblast in uprava*, str. 242–243.

³³⁶ HHStA, AUR, 1483 VII 25; RI XIII, H. 29, št. 225; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 386.

³³⁷ Blaznik, *Škofja Loka*, str. 142–143; Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 45.

³³⁸ HHStA, AUR, 1494 II 15.

³³⁹ Leta 1471 se je poročil z Marjeto Fraunhofer, pripadnico spodnjeavstrijskega plemstva,

koncu službovanja leta 1501 mu je lahko predal samo deželno glavarstvo, vicedomski urad je namreč izgubil leta 1498. Deželnoglavarstve dolžnosti je prenehal izpolnjevati pred 10. majem 1501, ko v tej vlogi že nastopa Janez.³⁴⁰ Pokopan je bil v frančiškanskem samostanu v Ljubljani, katerega skrbnik je bil, pri glavnem oltarju pa mu je bil v večni spomin postavljen epitaf.³⁴¹

V obdobju skoraj šestdesetletne vladavine deželnega kneza Friderika V. (III.) je deželno glavarstvo na Kranjskem doživelo opaznejše spremembe, ki so bile posledica spremenjenih političnih razmer in zunanjih dejavnikov. V prvi vrsti je treba omeniti izumrtje Celjskih leta 1456, saj je cesar po pridobitvi njihove dediščine dokončno utrdil oblast v deželi in jo tesneje vključil v svojo oblastno sfero. S tem se je okrepila vloga deželnih glavarjev, kajti odslej jih pri izpolnjevanju nalog niso več ovirali celjski uradniki, to pa se je ne nazadnje izrazilo v njihovi bolj stalni prisotnosti v Ljubljani. Zaradi ogroženosti deželnoknežje oblasti je Friderik do zatona glavnih rivalov na uradu favoriziral hrvaška grofa Modruška, njune naslednike pa je rekrutiral iz vrst na dvoru delujočih plemičev. Funkcija je po letu 1463 prešla v roke pripadnikov viteškega stanu, zlasti pomembno je bilo imenovanje Viljema Turjaškega, saj so se z njim na položaju uveljavili predstavniki domačega plemstva. Največji vpliv na delovanje urada so imeli turški vpadi, saj so deželni glavarji dobili številne nove zadolžitve, povezane z organizacijo obrambe dežele. V poznem srednjem veku je precej razvejana deželnoknežja uprava proizvedla velike količine pisnega gradiva, zato je ohranjenost virov bistveno boljša v primerjavi s starejšimi obdobji.

Zaključek

Imenovanje deželnega glavarja je bilo v izključni pristojnosti deželnega kneza in je veljalo do preklica. Praviloma ga je izbral med najzvestejšimi privrženci in je moral ustrezati več kriterijem. Glavni so bili uživanje zaupanja pri vladarju, politična ustreznost, spretnost pri vodenju sodnih in upravnih zadev ter vojaške sposobnosti. Do imenovanja je lahko prišlo tudi na predlog posameznika ali skupine, pri tem so imela pomembno vlogo sorodstvena in prijateljska razmerja. V nekaj primerih je mogoče upravičeno domnevati, da je nosilec funkcije še pred

pred letom 1488 pa z Marjeto Kraig, vdovo nekdanjega kranjskega deželnega glavarja Ulrika Schaunberškega (Preinfalk, *Auerspergi*, str. 75). Prim. TKL II, str. 566–567, št. 421.

³⁴⁰ ARS, AS 1063, ZL, št. 968, 1501 V 10, Ljubljana. Gl. GZL IV/14; GZL IV/15; GZL IV/16; GZL IV/17; GZL IV/31; GZL IV/34; GZL IV/35; GZL IV/36; TKL II, str. 519–520, št. 375, str. 521–522, št. 376, str. 522, št. 377, str. 544–545, št. 398, str. 559–560, št. 412; RI XIII, H. 29, št. 227, 241, 253, 259, 275, 284, 287 in 291; HHStA, AUR, 1484; Göth, *Urkunden-Regesten* 10, str. 331, št. 846; ARS, AS 1063, ZL, št. 869, 1489 XI 16, Ljubljana; št. 871, 1490 I 25, Ljubljana; št. 877, 1491 III 8, Augsburg; št. 894, 1492 VIII 13, Ljubljana; št. 921, 1495 V 20, s. I.; št. 925, 1495 XII 7, Ljubljana; št. 927, 1494 VI 4, s. I. (napačna datacija, pravilno 1496); št. 929, 1496 X 20, s. I.; št. 941, 1498 VI 4, s. I.; št. 944, 1498 IX 29, s. I.; Bizjak, *Gallenberški listinski arhiv*, str. 287; Koblar, *Drobtinice* 2/1, str. 61, 63–64 in 82–83; Koblar, *Drobtinice* 3/2, str. 61 in 65.

³⁴¹ Preinfalk, *Auerspergi*, str. 75.

koncem uradovanja z lobiranjem pri deželnem knezu službo zagotovil svojemu nasledniku. Imenovanja so se verjetno pogosto zgodila v ustni obliki, novi uradnik pa je moral priseči zvestobo in obljubiti vestno opravljanje službe. V 15. stoletju je bila navada, da je izstavil pisni reverz, s katerim se je obvezal, da se bo zadovoljil s plačilom, da bo pravično sodil tako bogatim kot revnim, da bo na zahtevo urad takoj vrnil vladarju itd.³⁴²

Urad so vodili praviloma pripadniki uglednih grofovskih in gosposkih rodbin, ki so imeli tesne stike z deželnim knezom ali celo kariero na dvoru. Izjema je bilo kratko službovanje krškega škofa Ulrika II. v letu 1351, saj je bil edini predstavnik cerkvenega stanu na tem položaju. Proti koncu srednjega veka se je v habsburških deželah viteški stan močno okrepil in posegel po najvišjih mestih deželnoknežje uprave. Na Kranjskem je pripadnik viteštva deželno glavarstvo prvič zasedel leta 1402, istega leta se je to zgodilo tudi na Štajerskem.³⁴³ Kranjci so bili vse do druge polovice 15. stoletja na dvoru zelo slabo zastopani, kar je eden od razlogov, zakaj sta bila med nosilci funkcije samo dva domača plemiča. Večina je izvirala iz Štajerske, Koroške in Avstrije, nekaj pa iz drugih dežel. Imenovanje tujcev je bilo v navadi tudi na Štajerskem in Koroškem, vendar v bistveno manjši meri.³⁴⁴

Sedež deželnega glavarstva je bil morda že od časa Otokarja II. Přemysla na ljubljanskem gradu, ki ga je vsakokratni uradnik prejel skupaj s službo. V urad se je razvilo zelo zgodaj, saj je že leta 1272 prvič označeno kot *officium capitaneatus*.³⁴⁵ Ustroj in delovanje sta zaradi zelo redkih omemb glavarju podrejenih uslužbencev slabo poznana. Med prvimi so izpričani kaplani in notarji, pozneje pa zlasti pisarji in sli.³⁴⁶ Z razvejanjem uprave in povečanjem pisnega uradovanja je njihovo število postopno naraščalo. Zaradi odsotnosti, bolezni, obveznosti in drugih razlogov se je kmalu pojavila potreba po namestniku deželnega glavarja. Na Štajerskem je prvič omenjen leta 1271, na Kranjskem leta 1321, na Koroškem pa leta 1344.³⁴⁷ Iz prvotno kratkotrajnega nadomeščanja se je sčasoma razvil stalni urad deželnega upravitelja. Iz reverza Štefana Modruškega iz februarja 1453 izhaja, da je deželni glavar vladarju za ta položaj predlagal tri ali štiri kandidate iz vrst deželanov, ta pa je nato izbral enega od njih.³⁴⁸ Način imenovanja se je v drugi polovici 15. stoletja spremenil, in sicer so deželnega upravitelja izvolili stanovi, deželni glavar pa je nato obvestil deželnega kneza.³⁴⁹ Kljub temu je ostal vključen v glavarjevo pisarno in si je pri delu pomagal z njegovimi uradniki.³⁵⁰ Srednjeveške urade so

³⁴² Lichnowsky, *Geschichte des Hauses Habsburg V*, str. CCCVIII, št. 3529 in str. CCCXX, št. 3670; Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 2–3, št. 13; HHStA, AUR, 1483 I 4.

³⁴³ Lackner, *Hof und Herrschaft*, str. 135 in 146.

³⁴⁴ Gl. seznama štajerskih in koroških deželnih glavarjev: Schäffer, *Reinprecht von Reichenburg*, str. 637–638; Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 178, Anhang 1.

³⁴⁵ MHDC V, str. 70, št. 100.

³⁴⁶ Gl. op. 56; Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 84.

³⁴⁷ Schäffer, *Reinprecht von Reichenburg*, str. 638; ARS, AS 1063, ZL, št. 63, 1321 IV 23, Ljubljana; Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 179, Anhang 2.

³⁴⁸ Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 2–3, št. 13.

³⁴⁹ HHStA, RK Maximiliana 9-3-33.

³⁵⁰ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 4.

poosebljali njihovi nosilci, kar se je izrazilo tudi v neobstoju službenega pečata, saj so dokumente overjali z lastnim pečatnikom.

Deželni glavar je izpolnjeval celo vrsto nalog, najpomembnejši sta bili predsedovanje ograjnemu sodišču in poveljevanje deželni vojski. Hkrati sta tudi najstarejši, čeprav so bile sodne pristojnosti formalno utemeljene šele s privilegijem iz leta 1338.³⁵¹ V času bojnih pohodov deželnega kneza ali obrambe dežele so v ospredje stopile vojaške kompetence. Sklicati je moral deželno vojsko in prevzeti poveljstvo, v poznem srednjem veku je bil zadolžen tudi za najemanje in plačevanje najemnikov.³⁵² V obdobju turških vpadov je nadzoroval utrjevanje deželnoknežjih mest in gradov, morda je vladarju podajal predloge, katere trge naj povzdigne v mesta in jim s tem omogoči pravico do obzidja.³⁵³ Zadolžen je bil tudi za popisovanje škode na komornih gospodstvih.³⁵⁴ V zadnji tretjini 15. stoletja, ko so se vrstili izredni davki za poplačilo upornih najemnikov in obrambo pred Turki, je nadzoroval njihovo pobiranje in izterjeval neplačnike.³⁵⁵ Branil je pravice in interese deželnoknežjih mest in trgov ter cerkvenih ustanov, ki so bile pod vladarjevo zaščito oziroma odvetništvom.³⁵⁶ Skrbel je za varovanje cest, uporabo obveznih poti in plačevanje prometnih pristojbin, večji del srednjega veka pa tudi za zatiranje nedovoljenega trgovanja na podeželju.³⁵⁷ Priložnostno je izstavljal overjene prepise listin, sicer je to bolj pogosto delal deželni upravitelj.³⁵⁸ Predstavljal je vez med deželo in dvorom, saj je po eni strani izpolnjeval prejete ukaze, po drugi pa poročal o deželnih zadevah. V času nezasedenosti urada ali odsotnosti deželnega glavarja so naloge prešle na deželnega upravitelja.

Za opravljanje službe je prejemal letno plačilo iz kranjskega vicedomskega urada. Višina in način izplačila sta se skozi čas spreminjala, vendar je za natančnejši prikaz na voljo presenetljivo malo podatkov. V zgodnejših obdobjih se mu je deželni knez verjetno oddolžil z namenitvijo dela komornih dohodkov in podelitvami fevdov, prve oprijemljive informacije pa so šele iz leta 1421/1422, ko je letno zaslužil 480 mark šilingov (m β).³⁵⁹ Primerjava s plačo deželnega vicedoma, ki je leta 1500 znašala 180 m β, kaže, da je bil deželni glavar najbolje plačan uradnik na Kranjskem.³⁶⁰ Znesek je bil le osnova, h kateri je treba prišteti še fevde, rente, izredna izplačila v denarju in naturi ter nagrade v obliki dragocenih predmetov. Deželno glavarstvo je imelo sredi 15. stoletja ribolovne pravice na Ljubljani in Iščici, del ribolovnih, gozdnih in pašnih pravic v okolici Ljubljane pa je moral gla-

³⁵¹ Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 320–323.

³⁵² Chmel, *Regesta II*, str. 560, št. 5635; Chmel, *Actenstücke und Briefe 2*, str. 894, št. MCLXXXVIII.

³⁵³ Gl. op. 313.

³⁵⁴ Chmel, *Actenstücke und Briefe 2*, str. 921, št. MCCLXXXVI.

³⁵⁵ Prav tam, str. 904, št. MCCXXVII.

³⁵⁶ GZL III/9; ARS, AS 1063, ZL, št. 4876, 1444 II 10, Ljubljana.

³⁵⁷ GZL III/3; GZL III/20; GZL IV/34; GZL IV/36; gl. op. 334.

³⁵⁸ ARS, AS 1063, ZL, št. 834, 1481 VI 12, s. l.

³⁵⁹ CDAF, str. 328–330, št. 306; gl. op. 76; GZL IX/61, str. 6.

³⁶⁰ Bizjak, *Ratio facta est*, str. 146.

var septembra 1463 predati v (so)uporabo ljubljanskemu škofu.³⁶¹ Občasna izredna izplačila v denarju in naturi so prihajala tako iz domačih kot tujih uradov.³⁶² Viljem Turjaški je kot priboljšek h glavarski plači užival mitnico v Logatcu, z naslova deželnoknežjega odvetništva nad vetrinjskim samostanom pa je leta 1497 dobil 40 šilingov, 20 piščet in 20 mer ovsa.³⁶³ Več podatkov je na voljo za Koroško, kjer je letna plača deželnega glavarja leta 1319 znašala 200 mark breških pfen., leta 1331 mu je za obdobje treh let pripadlo 600 mernikov žita, 6.000 kosov sira, 180 veder vina ter določeni količini kož in rib, konec 15. stoletja je zaslužil 300 renskih gld., v začetku naslednjega stoletja pa že 500 renskih gld. (1 renski gld. = 3/4 ogrskega gld.).³⁶⁴ Plača štajerskega deželnega glavarja je leta 1479 nanese 400 ogrskih gld.³⁶⁵ Zaradi pomanjkanja sočasnih podatkov za vse tri dežele ni mogoče podati natančne primerjave plač vrhovnih deželnoknežjih uradnikov. Zaslužek kranjskega deželnega glavarja iz leta 1421/1422 ustreza približno 650 gld., kar pomeni, da je prejemal bistveno višje osnovno plačilo kot glavarja na Štajerskem in Koroškem.³⁶⁶ Razlog za to bi lahko bil v donosnem ljubljanskem vicedomskem uradu.

Priloga: Seznam državnih namestnikov in deželnih glavarjev na Kranjskem

Ekbert Andechs-Meranski, bamberski škof	1236–1237
Eberhard Ebersteinski	1237–1239
Oton Ebersteinski	1247–1248
Majnhard III. Goriški	1248–1250
Ulrik iz Taufersa	1270
Ulrik iz Dürrenholza/Drnholca	1271–1273
Ulrik, točaj iz Haßbacha	1273–1275/1276
Majnhard IV. Goriško-Tirolski	1276–1279
Majnhard I. Ortenburški	1325–1331
Friderik Žovneški	1334–1340
Herdegen I. Ptujski	1340–1350
Ulrik II., krški škof	1351
Hartnid Vivšniški	1351–1353
Rudolf Oton Liechtensteinski	1353–1355/1356

³⁶¹ NŠAL, Listine, št. 351, 1453 IX 3, Gradec; št. 398, 1463 IX 24, Dunajsko Novo mesto.

³⁶² Chmel, *Regesta II*, str. 500, št. 4915, str. 507, št. 4995, str. 543, št. 5396 in str. 549, št. 5489.

³⁶³ HHStA, AUR, 1494 II 15; Mlinarič, *Posest vetrinjskega samostana*, str. 109.

³⁶⁴ Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 166, gl. tudi op. 398 in str. 174.

³⁶⁵ Göth, *Urkunden-Regesten 9*, str. 303, št. 692.

³⁶⁶ Bizjak, *Ratio facta est*, str. 109.

Oton VI. Ortenburški	1357–1359/1360
Leutold II. Stadeck	1360
Albero III. Puchheim	1360–1361
Konrad IV. Aufensteinski	1361–1362
Ulrik I. Celjski	1362–1367
Konrad II. Kraig	1367–1384
Hugo VIII. Devinski	1385–1389/1390
Herman II. Celjski	1390–1401
Janez III. Neidegg	1402–1405
Jakob I. Stubenberški	1406–1409
Viljem Rabensteinski	1411–1413
Ulrik III., točaj z Ostrovice	1413–1421
Jurij II. Turjaški	1421–1422
Henrik IV. Goriški	1422–1424
Ulrik III., točaj z Ostrovice	1425/1426–1428/1429
Jošt, točaj z Ostrovice	1428/1429–1436
Štefan III. Modruški	1436–1443
Dujam IV. Modruški	1443–1447
Štefan III. Modruški	1453–1455
Ulrik III. Schaunberški	1458/1459–1463
Sigmund Söbriacher	1463–1482
Viljem II. Turjaški	1483–1501

Viri in literatura

Arhivski viri

ADG – Archiv der Diözese Gurk, Celovec

AGDK – DKA Urkundenreihe

URK – Diözesanurkunden

ARS – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana

AS 40/I, Schumi-Komatarjeva zbirka prepisov listin

AS 730, Graščina Dol

AS 1063, ZL – Zbirka listin

- AS 1073, ZR – Zbirka rokopisov: I-3r, 274r
 DASP – St. Pölten, Diözesanarchiv
 Urkunden
 DOZA – Wien, Deutschordenszentralarchiv, Dunaj
 Urkunden
 HHStA – Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Dunaj
 1-1 Urkundenabschriften
 AUR – Allgemeine Urkundenreihe
 Hs. W 724 – Notranjeavstrijska fevdna knjiga cesarja Friderika III. 1443–1469
 Mauerbach, Kartäuser
 Reichskanzlei
 Maximiliana
 SB Khevenhüller/Riegersburg – Khevenhüller-Metsch, Familienarchiv (Depot)
 SbgE – Salzburg, Erzstift
 AUR – Allgemeine Urkundenreihe
 HKA – Finanz- und Hofkammerarchiv, Dunaj
 Urkunden
 KLA – Kärntner Landesarchiv, Celovec
 AUR – Allgemeine Urkundenreihe
 NOeLA – Niederösterreichisches Landesarchiv, St. Pölten
 StA Urk – Urkundensammlung des Ständischen Archivs
 NŠAL – Nadškofijski arhiv, Ljubljana
 Listine
 PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, Maribor
 0001 – Zbirka listin
 StiAA – Altenburg, Stiftsarchiv, Altenburg
 Urkunden
 StiAG – Göttweig, Stiftsarchiv, Furth bei Göttweig
 Urkunden
 StiAK – Klosterneuburg, Stiftsarchiv, Klosterneuburg
 Urkunden Klosterneuburg
 StiANK – Neukloster, Wiener Neustadt
 Urkunden
 StiAREin – Rein, Stiftsarchiv, Rein
 Urkunden
 StiAScho – Schottenabtei, Stiftsarchiv, Dunaj
 Urkunden
 StiASF – St. Florian, Stiftsarchiv, St. Florian
 Urkunden
 StiAZ – Zwettl, Stiftsarchiv, Zwettl
 Urkunden
 WStLA – Wiener Stadt- und Landesarchiv, Dunaj
 HAUrk – Hauptarchiv – Urkunden

Objavljeni viri

- AF – Zahn, Joseph von: *Austro-Friulana. Sammlung von Actenstücken zur Geschichte des Conflictes Herzog Rudolfs IV. von Österreich mit dem Patriarchate von Aquileja, 1358–1365. (Mit Einschluss der vorbereitenden Documente von 1250 an.)*, Wien: In Commission bei

- Karl Gerold's Sohn Buchhändler der kais. Akademie der Wissenschaften, 1877 (= *Fontes rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichts-Quellen, Zweite Abtheilung, Diplomataria et acta*, XL. Band, Wien: In Commission bei Karl Gerold's Sohn Buchhändler der kais. Akademie der Wissenschaften, 1877).
- AH I – Schumi, Franz: *Archiv für Heimatkunde. Geschichtsforschungen, Quellen, Urkunden und Regesten*, I. Band, Laibach: Verlag des Herausgebers, 1882/3.
- Bernhard, Günther: *Documenta patriarchalia res gestas slovenicas illustrantia. Listine oglejskih patriarhov za slovensko ozemlje in listine samostanov v Stični in Gornjem Gradu (1120–1251). Patriarchenurkunden von Aquileia für Slowenien und die Urkunden der Klöster Sittich und Oberburg (1120–1251)*, Wien/Dunaj – Ljubljana: Slovenski znanstveni inštitut na Dunaju / Slowenisches Wissenschaftsinstitut in Wien, Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006.
- Birk, Ernst: *Urkunden-Auszüge zur Geschichte Kaiser Friedrich des III. in den Jahren 1452–1467 aus bisher unbenützten Quellen* (Aus dem X. Bande des von der kaiserl. Akademie der Wissenschaften herausgegebenen Archives für Kunde österreichischer Geschichtsquellen besonders abgedruckt), Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1853.
- Bizjak, Matjaž: *Obračuni gospostva Škofja Loka 1441–1478*, 5. del, v: *Loški razgledi* 56 (2009), str. 435–462.
- Bizjak, Matjaž: *Urbarji briksenske škofije (Die Urbare des Hochstifts Brixen) 1253–1464*, Srednjeveški urbarji za Slovenijo 5, Thesaurus memoriae, Fontes 3, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006.
- Brandl, Vincenz: *Urkunden-Buch der Familie Teufenbach*, Brunn: Im Verlage des maehr. Landes-Ausschusses – In Commission bei A. Nitsch, 1867.
- Brugger, Eveline, Wiedl, Birgit: *Regesten zur Geschichte der Juden in Österreich im Mittelalter*, Band 2: 1339–1365; Band 3: 1366–1386; Band 4: 1387–1404, Innsbruck – Wien – Bozen: Studienverlag, 2010; 2015; 2018.
- Brunner, Walter, Otorepec, Božo: *Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv, v: Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs* 44/45 (1995), str. 61–208.
- CDAF – Zahn, Joseph: *Codex diplomaticus Austriaco-Frisingensis. Sammlung von Urkunden und Urbaren zur Geschichte der ehemals freisingischen Besitzungen in Österreich*, Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1870 (= *Fontes rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichts-Quellen, Zweite Abtheilung, Diplomataria et acta*, XXXI. Band, Sammlung von Urkunden und Urbaren zur Geschichte der ehemals freisingischen Besitzungen in Österreich, Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1870).
- CDI I – Kandler, Pietro: *Codice diplomatico istriano* I, Trieste: Tipografia del Lloyd Austriaco, 1846.
- Chmel, Joseph: *Actenstücke und Briefe zur Geschichte des Hauses Habsburg im Zeitalter Maximilian's I., Aus Archiven und Bibliotheken*, Monumenta Habsburgica. Sammlung von Actenstücken und Briefen zur Geschichte des Hauses Habsburg in dem Zeitraume von 1473 bis 1576, Erste Abtheilung: Das Zeitalter Maximilian's I., Zweiter Band; Dritter Band, Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1855; 1858.
- Chmel, Joseph: *Materialien zur österreichischen Geschichte. Aus Archiven und Bibliotheken*, Erster Band, Zweites Heft; Zweiter Band, Wien: Bei Peter Rohrmann, k. k. Hofbuchhändler, 1837; 1838.
- Chmel, Joseph: *Regesta chronologico-diplomatica Friderici III. Romanorum Imperatoris (Regis IV.)*, Auszug aus den im k. k. geheimen Haus-, Hof- und Staats-Archive zu Wien sich befindenden Reichsregistraturbüchern vom Jahre 1440–1493, Nebst Auszügen aus Original-Urkunden, Manuscripten und Büchern; Zweite Abtheilung: Vom Jahre 1452 (März) bis 1493, Wien: Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn, 1859.

- Chmel, Joseph: Urkundliches zur Geschichte K. Friedrichs IV. Auszüge aus einer Concepten-Sammlung (Kanzleibuch) im k. k. Haus-, Hof- und Staats-Archiv vom Jahre 1478 (Nr. 1–218 vom 7. März 1477 bis 31. Jänner 1478), v: *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen* 2 (1849), Zweiter Band, str. 77–158.
- CKL I – Kos, Dušan: *Celjska knjiga listin I. Listine svobodnih gospodov Živneških do leta 1341*, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti – Celje: Muzej novejšje zgodovine Celje, 1996.
- DD H IV, 2 – *Heinrici IV. diplomata*, Monumenta Germaniae Historica, Diplomata regum et imperatorum Germaniae, Tomus VI/2 (bearb. Dietrich von Gladiss), Weimar: Verlag Hermann Böhlaus Nachfolger, 1952/1959.
- Fuchs, P. Adalbert Fr.: *Urkunden und Regesten zur Geschichte des Benedictinerstiftes Göttweig*, I. Theil (1058–1400), Wien: In Commission bei Carl Gerold's Sohn Buchhändler der kais. Akademie der Wissenschaften, 1901 (= Fontes rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichts-Quellen, Zweite Abtheilung, Diplomataria et acta, LI. Band, Wien: In Commission bei Carl Gerold's Sohn Buchhändler der kais. Akademie der Wissenschaften, 1901).
- Göth, Georg: Urkunden und Urkunden-Regesten zur Geschichte Krains im Mittelalter, v: *Mittheilungen des historischen Vereines für Krain* 17 (1862), št. 7–8, str. 45–55.
- Göth, Georg: Urkunden-Regesten für die Geschichte von Steiermark vom Jahre 1252 bis zum Jahre 1580, v: *Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark* 5 (1854), str. 213–240; 6 (1855), str. 248–272; 8 (1858), str. 171–196; 9 (1859), str. 283–304; 10 (1861), str. 314–336.
- GZL I; II; III; IV; IX – Otorepec, Božo: *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku*, zv. I: Listine 1243–1397; zv. II: Listine 1299–1450; zv. III: Listine Mestnega arhiva ljubljanskega 1320–1470; zv. IV: Listine Mestnega arhiva ljubljanskega 1471–1521; zv. IX: Listine 1220–1497, Ljubljana: Mestni arhiv ljubljanski, 1956; 1957; 1958; 1959; 1964.
- Helm, Claudia, Magin, Christine, Maurer, Julia, Wagner, Christina (bearb.): *Die Protokoll- und Urteilsbücher des königlichen Kammergerichts aus den Jahren 1465 bis 1480. Mit Vagan-ten und Ergänzungen*, Quellen und Forschungen zur Höchsten Gerichtsbarkeit im Alten Reich/44, Band 3 (Hrsg. Friedrich Battenberg, Bernhard Diestelkamp), Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag, 2004.
- Hitzinger, Peter: Urkundenverzeichnis aus dem Haupturbarium des Stiftes Freudenthal vom Jahre 1729, v: *Mittheilungen des historischen Vereines für Krain* (april 1853), str. 25–27.
- Karajan, Theodor Georg: *Michael Beheim's Buch von den Wienern. 1462–1465*, Wien: P. Rohrmann, k. k. Hofbuchhändler, MDCCCXLIII.
- Klun, Vinzenz Ferreri: *Archiv für die Landesgeschichte des Herzogthums Krain*, I. Heft, Laibach: Druck von Ignaz v. Kleinmayr & Fedor Bamberg, 1852.
- Klun, Vinzenz Ferreri: *Diplomatarium Carniolicum*, I. Band, Laibach: Druck von Ign. v. Kleinmayr & Fedor Bamberg, 1855.
- Koblar, Anton: Drobtinice iz furlanskih arhivov, v: *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 2 (1892), št. 1, str. 30–92; 3 (1893), št. 2, str. 60–66.
- Komatar, Franz: Ein Cartular der Karthause Pletriach, v: *Mittheilungen des Musealvereines für Krain* 14 (1901), zv. 1–2, str. 23–48.
- Kovač, Karl: Beiträge zur Geschichte Krains, I. Teil, v: *Carniola: Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 2 (1911), št. 3, str. 159–172.
- Kovač, Karl: II. Dodatek k »Beiträge zur Geschichte Krains«, v: *Carniola: Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 4 (1913), št. 3–4, str. 172–174.
- Krones, Franz: *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli*, Zweiter Theil: Die Cillier Chronik, Graz: Verlag von Leuschner & Lubensky, 1883.

- Krones, Franz: *Urkunden zur Geschichte des Landesfürstenthums, der Verwaltung und des Ständewesens der Steiermark von 1283–1411 in Regesten und Auszügen*, Graz: Selbstverlag der historischen Landes-Commission, 1899.
- Lichnowsky, Eduard Maria: *Geschichte des Hauses Habsburg*, Dritter Theil: Von der Ermordung König Albrechts bis zum Tode Herzog Albrecht des Weisen; Vierter Theil: Vom Regierungsantritt Herzog Rudolfs bis zum Tode Herzog Albrecht des Dritten; Fünfter Theil: Vom Regierungsantritt Herzog Albrecht IV. bis zum Tode König Albrecht II.; Sechster Theil: Von Herzog Friedrichs Wahl zum römischen König bis zu König Ladislaus Tode; Siebenter Theil: Kaiser Friedrich III. und sein Sohn Maximilian, Wien: Schaumburg und Compagnie, 1838; 1839; 1841; 1842; 1843.
- MHDC IV/1; IV/2 – Jaksch, August von: *Monumenta historica ducatus Carinthiae. Geschichtliche Denkmäler des Herzogtumes Kärnten*, Vierter Band (Die Kärntner Geschichtsquellen 1202–1269), Erster Teil (1202–1262); Zweiter Teil (1263–1269), Klagenfurt: Druck und Kommissionsverlag von Ferd. v. Kleinmayr, 1906.
- MHDC V; X – Wiessner, Hermann: *Monumenta historica ducatus Carinthiae. Geschichtliche Denkmäler des Herzogtumes Kärnten*, Fünfter Band (Die Kärntner Geschichtsquellen 1269–1286), Klagenfurt: Druck und Kommissionsverlag Ferd. Kleinmayr, 1956; Zehnter Band (Die Kärntner Geschichtsquellen 1335–1414), Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1968.
- Muchar, Albert von: Urkunden-Regesten für die Geschichte Innerösterreichs vom Jahre 1312 bis zum Jahre 1500, v: *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen* 2 (1849), str. 429–510.
- OÖUB VII; VIII; IX; XI/1 – *Urkunden-Buch des Landes ob der Enns*, Siebenter Band; Achter Band; Neunter Band, Wien: Aus der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1876; 1883; 1906; Register zum 11. Band, Wien: Oberösterreichischer Musealverein – Gesellschaft für Landeskunde, 1983.
- Otorepec, Božo: *Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine) 1270–1405*, Viri za zgodovino Slovencev 14, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 1995.
- Otorepec, Božo: *Gradivo za zgodovino Radovljice v srednjem veku*, v: *Radovljiški zbornik* (1995), str. 10–37.
- Pettenegg, Eduard Gaston: *Die Urkunden des Deutsch-Ordens-Centralarchives zu Wien*, I. Band (1170–1809), Prag: F. Tempsky – Leipzig: G. Freytag, 1887.
- RI V/1 – Ficker, Julius: *Die Regesten des Kaiserreichs unter Philipp, Otto IV, Friedrich II, Heinrich (VII), Conrad IV, Heinrich Raspe, Wilhelm und Richard. 1198–1272* (= J. F. Böhmer, Regesta Imperii V), Erste Abtheilung, Innsbruck: Verlag der Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, 1881.
- RI V/4 – Wilhelm, Franz (bearb.): *Die Regesten des Kaiserreichs unter Philipp, Otto IV, Friedrich II, Heinrich (VII), Conrad IV, Heinrich Raspe, Wilhelm und Richard. 1198–1272* (= J. F. Böhmer, Regesta Imperii V), Neunte (Schluss-)Lieferung oder IV. Abtheilung, 4. Lieferung, Innsbruck: Verlag der Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, 1901.
- RI VI/1 – Redlich, Oswald: *Die Regesten des Kaiserreichs unter Rudolf, Adolf, Albrecht, Heinrich VII. 1273–1313* (= J. F. Böhmer, Regesta Imperii VI), Erste Abtheilung, Innsbruck: Verlag der Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, 1898.
- RI XIII, H. 12 – Willich, Thomas (bearb.): *Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440–1493) nach Archiven und Bibliotheken geordnet* (Hrsg. Heinrich Koller, Paul-Joachim Heinig), Heft 12: Die Urkunden und Briefe des Österreichischen Staatsarchivs in Wien, Abt. Haus-, Hof- und

- Staatsarchiv: Allgemeine Urkundenreihe, Familienurkunden und Abschriftensammlungen (1440–1446), Wien – Weimar – Köln: Böhlau Verlag, 1999.
- RI XIII, H. 19 – Rübsamen, Dieter (bearb.): *Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440–1493) nach Archiven und Bibliotheken geordnet* (Hrsg. Heinrich Koller, Paul-Joachim Heinig, Alois Niederstätter), Heft 19: Die Urkunden und Briefe aus den Archiven und Bibliotheken der Stadt Nürnberg, Teil 2: 1450–1455, Wien – Weimar – Köln: Böhlau Verlag, 2004.
- RI XIII, H. 29 – Kemper, Joachim, Volčjak, Jure, Armgart, Martin (bearb.): *Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440–1493) nach Archiven und Bibliotheken geordnet* (Hrsg. Paul-Joachim Heinig, Christian Lackner, Alois Niederstätter), Heft 29: Die Urkunden und Briefe aus den Archiven und Bibliotheken der Republik Slowenien, Teil 1: Die staatlichen, kommunalen und kirchlichen Archive in der Stadt Laibach/Ljubljana, Wien – Weimar – Köln: Böhlau Verlag, 2014.
- Schroll, Beda: *Urkundenbuch des Benedictiner-Stiftes St. Paul in Kärnten*, Wien: In Commission bei Karl Gerold's Sohn Buchhändler der kais. Akademie der Wissenschaften, 1876 (= Fontes rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichts-Quellen, Zweite Abtheilung, Diplomataria et acta, XXXIX. Band, Wien: In Commission bei Karl Gerold's Sohn Buchhändler der kais. Akademie der Wissenschaften, 1876).
- Schwind, Ernst Freiherr von, Dopsch, Alphons: *Ausgewählte Urkunden zur Verfassungs-Geschichte der deutsch-österreichischen Erblande im Mittelalter*, Innsbruck: Verlag der Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, 1895.
- Stülz, Jodok: Zur Geschichte der Grafen von Schaunberg im Lande ob der Enns, v: *Notizenblatt. Beilage zum Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* 1 (1851), št. 24, str. 372–382; 2 (1852), št. 1, str. 7–13.
- TKL I; II – Preinfalk, Miha, Bizjak, Matjaž: *Turjaška knjiga listin I. Listine zasebnih arhivov kranjske grofovske in knežje linije Turjaških (Auerspergov) 1 (1218–1400)*; Bizjak, Matjaž, Preinfalk, Miha: *Turjaška knjiga listin II. Dokumenti 15. stoletja*, Thesaurus memoriae, Fontes 6; 8, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008; 2009.
- Tomaschek, Ignaz: Regesten zur Geschichte Kärntens, v: *Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie* 7 (1862), str. 73–110.
- Tomaschek, Ignaz: Urkunden-Regesten zur Geschichte Krain's, v: *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain* 16 (1861), št. 10, str. 79–80; 20 (1865), str. 60–62.
- UBSt II; III – Zahn, Joseph von: *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark*, II. Band: 1192–1246; III. Band: 1246–1260, Graz: Verlag des Historischen Vereines für Steiermark, 1879; 1903.
- URBKr I; II – Schumi, Franz: *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain*, I. Band (777–1200); II. Band (1200–1269), Laibach: Verlag des Herausgebers, 1882/3; 1884 u. 1887.
- Valentinelli, J.: Zur Geschichte der Patriarchen von Aquileja. Regesten aus zwei Handschriften, v: *Notizenblatt. Beilage zum Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* 5 (1855), št. 12, str. 268–277; št. 19, str. 451–454.
- Weiss, Norbert: *Quellen. Das Städtewesen der ehemaligen Untersteiermark im Mittelalter. Vergleichende Analyse von Quellen zur Rechts-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, Graz: Historische Landeskommission für Steiermark, 2002 (viri so priloženi na zgoščenki).

Spletni viri

<http://hw.oeaw.ac.at/inschriften/noe-3/teil1/noe-3-obj50.xml>

<http://monasterium.net:8181/mom/home>

<https://www.dmgd.de/>

<http://www.regesta-imperii.de/startseite.html>

Literatura

- Bizjak, Matjaž: Gallenberški listinski arhiv in rodbinska genealogija, v: *Zgodovinski časopis* 65 (2011), št. 3–4, str. 248–291.
- Bizjak, Matjaž: *Ratio facta est. Gospodarska struktura in poslovanje poznosrednjeveških gospostev na Slovenskem*, Thesaurus memoriae, Dissertationes 2, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003.
- Bizjak, Matjaž: *Rodbina Gall in njene veje v srednjem veku*, Thesaurus memoriae, Opuscula 7, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2019.
- Blaznik, Pavle: *Škofja Loka in loško gospostvo (973–1803)*, Škofja Loka: Muzejsko društvo, 1973.
- Chmel, Joseph: *Geschichte Kaiser Friedrichs IV. und seines Sohnes Maximilian I.*, Erster Band: Geschichte K. Friedrichs IV. vor seiner Königswahl, Hamburg: Bei Friedrich Perthes, 1840.
- Dimitz, August: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813. Mit besonderer Rücksicht auf Culturentwicklung*, Erster Theil: Von der Urzeit bis zum Tode Kaiser Friedrichs III. (1493), Laibach: Druck und Verlag von Ign. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg, 1874.
- Dušková, Sáša: Wollte Přemysl Ottokar II. im Jahre 1270 eine neue Abteilung seiner Kanzlei errichten?, v: *Folia diplomatica* 2 (1976), str. 65–75.
- Fürbeth, Frank: *Johannes Hartlieb. Untersuchungen zu Leben und Werk*, Tübingen: Niemeyer, 1992.
- Grebenc, Jože M.: *Gospodarska ustanovitev Stične ali njena dotacija leta 1135*, Stična: Cistercijski samostan, 1973.
- Gutkas, Karl: Ein österreichischer Staatsmann des 14. Jahrhunderts, v: *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* NF 34 (1957), str. 62–73.
- Härtel, Reinhard: Die Zugehörigkeit des Pittener Gebietes zu Österreich oder Steier im späten Mittelalter, v: *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* NF 50/51 (1984/1985), str. 53–134.
- Hauptmann, Ljudmil: *Nastanek in razvoj Kranjske*, Razprave in eseji 45, Ljubljana: Slovenska matica, 1999.
- Hausmann, Friedrich: Kaiser Friedrich II. und Österreich, v: *Probleme um Friedrich II.*, Vorträge und Forschungen XVI, Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag, 1974, str. 225–308.
- Heinig, Paul-Joachim: *Kaiser Friedrich III. (1440–1493). Hof, Regierung und Politik*, Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters 17, Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag, 1997.
- Huber, Alfons: *Geschichte des Herzogs Rudolf IV. von Oesterreich*, Innsbruck: Verlag der Wagner'schen Universitaets-Buchhandlung, 1865.
- Klaić, Vjekoslav: *Krčki knezovi Frankapani*. Knjiga prva: Od najstarijih vremena do gubitka otoka Krka (od god. 1118. do god. 1480.), Zagreb: Matica Hrvatska, 1901.
- Komac, Andrej: *Od mejne grofije do dežele. Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju*, (pripravil in uredil Miha Kosi), Thesaurus memoriae, Dissertationes 5, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2006.
- Kos, Franc: Doneski za krajevne kronike, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* XVI (1920), snopič 1, str. 1–13.
- Kos, Franc: Iz zgodovine devinskih gospodov, v: *Razprave* (1923), str. 91–134.
- Kos, Milko: O izvoru prebivalcev Ljubljane v srednjem veku, v: *Zgodovinski časopis* X–XI (1956–1957), str. 7–31.
- Kosi, Miha: Boj za prehode proti Jadranu – Kras od 12. do 15. stoletja (politično- in vojnogodovinska skica), v: *Kronika* 63 (2015), št. 3, str. 379–444.
- Kosi, Miha: Dežela, ki je ni bilo. Posavinje med Kranjsko in Štajersko od 11. do 15. stoletja, v: *Studia Historica Slovenica* 8 (2008), št. 2–3, str. 527–564.
- Kosi, Miha: *Spopad za prehode proti Jadranu in nastanek »dežele Kras«*, Thesaurus memoriae, Opuscula 6, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2018.

- Kotar, Jernej: *Deželnoknežja oblast in uprava na Kranjskem v času Friderika III. Habsburškega* (doktorska disertacija, tipkopis), Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2016.
- Kotar, Jernej: Listina cesarja Friderika III. o izboljšanju kranjskega deželnega grba iz leta 1463, v: *Zgodovinski časopis* 70 (2016), št. 1–2, str. 68–96.
- Kozina, Georg: *Die Landeshauptleute von Krain bis gegen das Ende des 15. Jahrhunderts*, Laibach: Verlag von Georg Kozina, 1864.
- Krones, Franz: Die Herrschaft König Ottokar's II. von Böhmen in Steiermark. Ihr Werden, Bestand und Fall (1252–1276), v: *Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark* 22 (1874), str. 41–146.
- Krones, Franz: Graf Hermann II. von Cilli. Eine geschichtliche Lebensskizze, v: *Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark* 21 (1873), str. 106–136.
- Krones, Franz: *Landesfürst, Behörden und Stände des Herzogthums Steier. 1283–1411*, Graz: Verlags-Buchhandlung »Styria«, 1900 (= Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark, IV. Band, 1. Heft, Graz: Verlags-Buchhandlung »Styria«, 1900).
- Lackner, Christian: *Hof und Herrschaft. Rat, Kanzlei und Regierung der österreichischen Herzoge (1365–1406)*, Wien – München: R. Oldenbourg, 2002.
- Lackner, Christian: Zur Geschichte der Grafen von Ortenburg in Kärnten und Krain, v: *Carinthia I* 181 (1991), str. 181–200.
- Lazar, Tomaž: *Vojaška zgodovina slovenskega ozemlja od 13. do 15. stoletja* (Doktorska disertacija, tipkopis), Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2009.
- Luger, Daniel: *Kaiser Friedrich III. und Triest. Beiträge zur Kulturgeschichte der Verwaltung im Spätmittelalter* (Magisterarbeit), Wien 2010.
- Mahnič, Katja: *Srednjeveški ženski pečati iz Arhiva Republike Slovenije / Medieval Women's Seals in the Archives of the Republic of Slovenia*, Viri. Gradivo za materialno kulturo Slovencev 5, Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, Arhiv Republike Slovenije, 2006.
- Mlinar, Janez: Tipologija prekograničnih odnosa u kasnom srednjem vijeku. Primjer knezova Frankapana, v: *Historijski zbornik* 62 (2009), št. 1, str. 29–45.
- Mlinarič, Jože: Posest vetrinjskega samostana na Kranjskem (od leta 1147 do XVII. stoletja), v: *Zgodovinski časopis* 35 (1981), št. 1–2, str. 101–119.
- Nared, Andrej: *Dežela – knez – stanovi. Oblikovanje kranjskih deželnih stanov in zborov do leta 1518*, Thesaurus memoriae, Dissertationes 7, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009.
- Nared, Andrej: Sezname kranjskega plemstva in kranjskih deželnih stanov, v: *Arhivi* 28 (2005), št. 2, str. 313–334.
- Ogris, Alfred: Der Kampf König Ottokars II. von Böhmen um das Herzogtum Kärnten, v: *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* NF 44/45 (1978/1979), str. 92–141.
- Ogris, Alfred: Die Burg Wildenberg bei Ferlach als Forschungsproblem, v: *Carinthia I* 186 (1996), str. 281–294.
- Pichler, Rodolfo: *Il Castello di Duino*, Trento: Stabilimento Tipografico di Giovanni Seiser, 1882.
- Pirchegger, Hans: Die Herren von Pettau, v: *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 42 (1951), str. 3–36.
- Preinfalk, Miha: *Auerspergi. Po sledih mogočnega tura*, Thesaurus memoriae, Dissertationes 4, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.
- Schäffer, Roland: *Reinprecht von Reichenburg (1434–1505). Feldhauptmann und Landeshauptmann in Steier. Die steirische Landesverwaltung um 1500*, Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, Band 75, Graz: Im Selbstverlag der Historischen Landeskommission für Steiermark, 2016 (Version 1 – Mai 2016).
- Seuffert, Burkhard, Kogler, Gottfriede: *Die ältesten steirischen Landtagsakten 1396–1519*, Teil 1: 1396–1452; Teil 2: 1452–1493, Quellen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte

- der Steiermark, Band 3, Graz – Wien – München: Stiasny, 1953; Band 4, Graz – Wien: Stiasny, 1958.
- Simoniti, Vasko: *Turki so v deželi že. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*, Celje: Mohorjeva družba, 1990.
- Steyerer, Antonius: *Commentarii pro historia Alberti II. ducis Austriae cognomento sapientis scripti*, Lipsiae: Ex officina Thomae Fritschii, MDCCXXV.
- Stülz, Jodok: *Zur Geschichte der Herren und Grafen von Schaunberg*, Wien: In Commission bei Karl Gerold's Sohn, Buchhändler der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 1862.
- Štih, Peter: Celjski grofje, vprašanje njihove deželnoknežje oblasti in dežele Celjske, v: *Grafenauerjev zbornik* (ur. Vincenc Rajšp idr.), Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Filozofska fakulteta – Maribor: Pedagoška akademija, 1996, str. 227–256.
- Štih, Peter: Dežela Grofija v Marki in Metliki, v: *Vilfanov zbornik. Pravo – zgodovina – narod / Recht – Geschichte – Nation* (ur. Vincenc Rajšp in Ernst Bruckmüller), Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 1999, str. 123–145.
- Štih, Peter: *Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem*, Razprave Filozofske fakultete, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.
- Štih, Peter: Oglejski patriarhi kot mejni grofje na Kranjskem, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* 70=35 (1999), št. 1–2, str. 39–53.
- Tangl, Karlmann: Die Grafen von Pfannberg, II. Abtheilung: von 1237 bis 1282, v: *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen* 18 (1857), str. 115–218.
- Tangl, Karlmann: Die Herren von Weißeneck II, v: *Carinthia* 22 (1832), št. 21, str. 87–90.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*, Laybach: Zu finden bey Wolfgang Moritz Endter, Buchhändlern in Nürnberg, 1689.
- Vilfan, Sergij: Zlata bula Kranjcev, v: *Zbornik znanstvenih razprav* 53 (1993), str. 219–229.
- Webernig, Evelyne: *Landeshauptmannschaft und Vizedomamt in Kärnten bis zum Beginn der Neuzeit*, Das Kärntner Landesarchiv 10, Klagenfurt: Verlag des Kärntner Landesarchivs, 1983.
- Weinhold, Karl: *Der Minnesinger von Stadelck und sein Geschlecht*, Wien: In Commission bei Karl Gerold's Sohn, Buchhändler der kais. Akademie der Wissenschaften, 1860 (separat).
- Weltin, Max: Landesherr und Landherren zur Herrschaft Ottokars II. Přemysl in Österreich, v: *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* NF 44/45 (1978/1979), str. 159–225.
- Wiessner, Hermann: *Die Schenken von Osterwitz (1100–1500). Geschichte eines durch fünf Jahrhunderte führenden Kärntner Ministerialgeschlechtes*, Klagenfurt: Heyn, 1977.
- Wurzbach, Constant: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche seit 1750 in den österreichischen Kronländern geboren wurden oder darin gelebt und gewirkt haben*, Vierzigster Theil: Streuerwitz – Suszycki, Wien: Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1880.
- Žontar, Josip: Kranjski deželni vicedom. Prispevek zgodovini srednjeveške finančne uprave na Kranjskem, v: *Hauptmannov zbornik* (ur. Pavle Blaznik idr.), Razprave Slovenske akademije znanosti in umetnosti I/5, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede, 1966, str. 279–318.

ZUSAMMENFASSUNG

Landeshauptleute in Krain im Mittelalter

Jernej Kotar

Der Landeshauptmann war neben dem Landesvizedom der wichtigste landesfürstliche Beamte. Die Forschung ergab, dass die Anfänge dieses Amtes in Krain, sowie in Österreich und in der Steiermark, in die Zeit Kaiser Friedrichs II. (1212/1220–1250) zurückgehen. Sie erschienen nach der Reichsacht Friedrichs II. von Babenberg, des österreichischen und steiermärkischen Herzogs und selbsternannten Herrn von Krain, im Jahre 1236, als sich der Herrscher mit der Ernennung des Reichsvertreters die babenbergischen Territorien aneignen wollte. Er tat das als vorübergehender Landesherr, nämlich die Zuständigkeit dieses Organs waren sehr breit angelegt, jedoch vergleichbar mit den Kompetenzen des späteren Landeshauptmanns. Die Gründung der Reichsvertretung gilt als der Anfang des landeshauptmannschaftlichen Amtes in den Ostalpen, insbesondere in der Steiermark.

Nach dem Tode Kaiser Friedrichs II. und dem Antritt des Interregnums im Jahre 1250 führten die chaotischen Verhältnisse das Erlöschen der Reichsvertretung herbei. Die Steiermark bekam den Landeshauptmann nach einer kurzen Unterbrechung im Jahre 1254, in Krain war der Umbruch wesentlich tiefer, denn dieser Amtsträger erscheint erst mit der Ankunft des böhmischen Königs Ottokar II. Přemysl im Jahre 1270. Unter ihm entwickelte sich die Landeshauptmannschaft in ein Amt, aber deren Existenz wurde mit dem Ende Ottokars Herrschaft 1275/1276 unterbrochen. Nach der Ausweisung des böhmischen Königs fiel die leitende Rolle dem Grafen Meinhard IV. von Görz-Tirol zu, obwohl ihre Natur noch immer nicht zufriedenstellend erklärt ist. Wahrscheinlich übte er Gewalt im Namen von König Rudolf I. als eine Art Beauftragter aus und wurde Landesherr von Krain im Herbst 1279, als er Krain als Pfand erhielt. Grafen von Görz-Tirol setzten keine Landeshauptleute im Lande bis zum Jahre 1325 ein, sondern teilten das Amt des Stellvertreters sicherlich dem Schreiber als dem höchsten Finanzbeamten zu und später dem Pfleger des Landes.

Mit dem Aussterben des Meinhardiner Zweigs der Grafen von Görz-Tirol im Jahre 1335 begann die Zeit der unmittelbaren habsburgischen Herrschaft. Die Landeshauptmannschaft bekam unter neuen Landesfürsten die rechtliche Grundlage in einem Privileg aus dem Jahre 1338 und zusätzlich auch permanenten Charakter und klare Struktur, die im Laufe der Zeit andauernd ausgebaut wurde. Zu größeren Veränderungen kam es in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts, als das Land neben den türkischen Einfällen auch durch tiefe politische und militärische Krisen erschüttert wurde. Landeshauptleute bekamen in dieser Zeit neue Aufgaben, die außerhalb der traditionellen gerichtlichen und militärischen Zuständigkeiten lagen. Neben der erhöhten Sorge für die Abwehr mussten sie auch die Steuererhebung kontrollieren, Steuern von den Nichtzahlern eintreiben, Bauernaufstände niederschlagen, sowie Ordnung und Sicherheit im Verkehr sichern.

Für die Ernennung des Landeshauptmannes war ausschließlich der Landesfürst zuständig und sie galt bis auf Widerruf. Das Amt war den treuesten Anhängern des Herrschers vorbehalten, die in der Regel aus anderen Ländern kamen. Der Einteil der Ausländer war in Krain wesentlich höher als in der Steiermark oder in Kärnten, was in erster Linie die Folge der sehr schwachen Repräsentation von Krainern am Hofe war. Im Mittelalter war das Amt die meiste Zeit in den Händen des Herrenstandes, die Mitglieder des Ritterstandes etablierten sich endgültig nach dem Jahre 1463. Wegen der Abwesenheit, Verpflichtungen, Krankheiten oder anderer Gründe machte sich bald das Bedürfnis nach dem Stellvertreter des Landeshauptmannes bemerkbar. Daraus entwickelte sich das Amt des Landesverwesers, das zunächst temporär war und erst im Laufe der Zeit permanent wurde. Landeshauptleute bekleideten das Amt gegen ein vom Vizedomamt bezahltes Jahresgehalt. Der Vergleich mit der Steiermark und Kärnten zeigte, dass Krainer Beamten am besten bezahlt waren.